

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**MEKÂNA İÇKİN İKTİDAR İLİŞKİLERİNİ
DEŞİFRE ETME YÖNTEMİ OLARAK AKTÖR
AĞ TEORİSİ'NE BİR KATKI: KRONOLOJİK
İLİŞKİ DİYAGRAMI**

Fulya SELÇUK

Temmuz, 2018
İZMİR

MEKÂNA İÇKİN İKTİDAR İLİŞKİLERİNİ DEŞİFRE ETME YÖNTEMİ OLARAK AKTÖR AĞ TEORİSİ'NE BİR KATKI: KRONOLOJİK İLİŞKİ DİYAGRAMI

**Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Mimarlık Anabilim Dalı, Bina Bilgisi Programı**

Fulya SELÇUK

**Temmuz, 2018
İZMİR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ SINAV SONUÇ FORMU

FULYA SELÇUK tarafından, PROF. DR. DENİZ GÜNER yönetiminde hazırlanan “MEKÂNA İÇKİN İKTİDAR İLİŞKİLERİNİ DEŞİFRE ETME YÖNTEMİ OLARAK AKTÖR AĞ TEORİSİ'NE BİR KATKI: KRONOLOJİK İLİŞKİ DİYAGRAMI” başlıklı tez tarafımızdan okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Deniz GÜNER

Yönetici

Doç. Dr. Elci GİL

Jüri Üyesi

Doç. Dr. Erdal Onur DİKME

Jüri Üyesi

Prof. Dr. Latif SALUM

Müdür

Fen Bilimleri Enstitüsü

TEŞEKKÜR

Tanıdığım ilk günden bugüne kadar birlikte olma şansı yakaladığım tüm çalışmalarda inanılmaz enerjisiyle bana ilham veren, mimarlığa olan ilgimi ve heyecanımı artıran, ufkumu açan, sabır ve özveriyle beni destekleyen ve motive eden çok değerli ve sevgili hocam Sayın Prof. Dr. Deniz GÜNER'e teşekkür ederim. Yüksek lisans eğitimimi onun danışmanlığı ve yol göstericiliği sayesinde çok keyifli, öğretici ve verimli bir araştırma dönemi olarak tamamladım.

Yüksek lisans eğitimimde olduğu kadar, tüm hayatım boyunca bana en büyük desteği veren, beni ben yapan ve kendisine minnettar olduğum canım annem Hülya SELÇUK başta olmak üzere, babam Alparslan SELÇUK'a, en değerlim Funda SELÇUK'a ve tüm aileme, kendimi bildim bileli yanımda olan, bu tez de dâhil olmak üzere yaptığım her işe katkı koyan yol arkadaşım Mehmet Atıl ABACIOĞLU'na, birlikte çalıştığım için çok şanslı hissettiğim ve her başım sıkıştığında yardımına yetişen arkadaşlarım Nurten ÖZDEMİR, Zeynep DÜNDAR, Rabia AKGÜL, Can Hazal AR ve Özgür GÖKMEN'e, her derdime ve sevincime tüm içtenliğiyle ortak olan Meryem GEMİCİOĞLU'na, bu süreçteki anlayış ve destekleri için Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Bölümü'ndeki hocalarıma ayrı ayrı çok teşekkür ederim.

Bu tezi torunu olmaktan gurur duyduğum, çok şey borçlu olduğum ve kendime örnek aldığım canım dedem Ömer Nefi SELÇUK'a ithaf ediyorum. Onu tüm kalbimle, saygı ve özlemle anıyorum.

Fulya SELÇUK

MEKÂN İÇKİN İKTİDAR İLİŞKİLERİNİ DEŞİFRE ETME YÖNTEMİ OLARAK AKTÖR AĞ TEORİSİ'NE BİR KATKI: KRONOLOJİK İLİŞKİ DİYAGRAMI

ÖZ

Mekân kavramı, mimarlık literatürüne girdiği 19. yüzyılın ortalarından itibaren bu alandaki tartışmaların odağına yerleşmiştir. İnsanın mekânla kurduğu duyusal, duygusal, zihinsel, fiziksel ve algısal ilişkiler bağlamında 19. yüzyılda “mimari mekân” kavramı icat edilirken, 20. yüzyılın sonuna doğru kavramın içeriği, toplumsal üretim ve yeniden-üretim ilişkilerinin etkisi altında “toplumsal mekân”a doğru evrilmiştir. Öte yandan, toplumsal üretim ve yeniden-üretim ilişkileri, özünde iktidar ilişkileridir. Bu argümanın temelinde ise, yapısalcılık-sonrası dönemde geliştirilen, üretken ve dinamik bir ilişki ağı olmanın yanı sıra kendiliğinden her yerde var olabilen bir iktidar kavrayışı yatmaktadır.

Tez, mekânın üretim ilişkilerine içkin olan iktidar ilişkileri ağını deşifre ederek bu ağı görselleştirmeyi amaçlamaktadır. İktidar ilişkileri ağının deşifre edilebilmesi için, ağ ortamının çoklu, çoğul ve heterojen okumasının önünü açabilecek Yeni Materyalist söylem ve bu söylemin getirdiği alternatif çözümleyici yaklaşımlar incelenmiştir. Bu yaklaşımlardan biri olan Aktör Ağ Teorisi (AAT), mekânın üretim sürecine dâhil olan aktörler, nesneler ve şeyler arasındaki iktidar ilişkilerini açığa çıkarabilecek etkin bir araştırma metodolojisi olarak değerlendirilmiştir.

AAT ile açığa çıkarılan iktidar ilişkileri ağının görselleştirilebilmesi için güncel çalışmalarda başvurulan haritalama yöntemleri araştırılmış, örneklerin potansiyelleri ve sınırlılıkları göz önünde bulundurularak, AAT temelli yeni bir temsil modeli önerilmiştir. “Kronolojik İlişki Diyagramı” (KİD) olarak adlandırılan bu temsil modelini test etmek üzere “Basmane Çukuru” olarak anılan arazide alan çalışması yapılmıştır. Arazinin üretim sürecine dâhil olan aktörler, araçlar, arabulucular ve inşa ettikleri iktidar ilişkileri mercek altına alınmış, çeviriler KİD üzerine aktarılarak iktidar ilişkileri ağının grafik temsili sunulmuştur. “Basmane Çukuru” arazisinin

değişim ve kullanım değerinin üretimi, fiziksel, imgesel ve söylemsel dönüşümü KİD aracılığıyla görsel olarak takip edilebilir kılınarak, mekândaki iktidar kurma pratikleri ve direnç potansiyelleri açığa çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aktör Ağ Teorisi, Kronolojik İlişki Diyagramı, iktidarı haritalamak, ihtilafı mekân, mekân, iktidar, Yeni Materyalizm

**A CONTRIBUTION TO THE ACTOR NETWORK THEORY AS A
METHOD OF DECIPHERING THE RELATIONSHIPS OF POWER
IMPLICIT TO SPACE: CHRONOLOGICAL RELATIONSHIP DIAGRAM**

ABSTRACT

The space has been centered on discussions in the field of architecture after its emergence in architectural literature in the middle of the nineteenth century. In the nineteenth century, “architectural space” was developed in the context of man’s emotional, mental, perceptual and physical relation to space. The content of this concept has evolved into "social space" at the end of the twentieth century, under the influence of social production and reproduction relations. On the other hand, social production and reproduction relations are essentially power relations. This argument is based on the post-structuralist meaning of power as a network of productive and dynamic relations, and that can exist spontaneously everywhere.

The aim of this thesis is to decipher the network of power relations implicit to space and visualize this network. In order to decipher the network of power relations, New Materialist discourse, which enables the multiple, plural and heterogeneous analysis of networks, and its alternative analytical approaches have been examined. Actor Network Theory (ANT), one of these approaches, is applied as an effective research methodology that can reveal the relations between actors, objects and things involved in the production of space.

In order to visualize the network of power relations decoded by ANT, the mapping methods used in current studies were examined and regarding the potentials and limitations of these samples, a new representation model is proposed on the basis of ANT. In order to test this representation model, which is called "Chronological Relationship Diagram" (CRD), a case study was carried out in “Basmane Hole”. The relationship between actors, intermediaries, mediators and the power relations they construct in the production process of the land is investigated. The power network is presented graphically by the transfer of the translations in actor network to CRD. The

production of exchange and use value and physical, imaginative, discursive transformation of "Basmane Hole" has been made visually traceable and the opportunity to reveal power practices and resistance potentials in the space has been discovered.

Keywords: Actor Network Theory, Chronological Relationship Diagram, mapping power, controversial space, space, power, New Materialism

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
YÜKSEK LİSANS TEZİ SINAV SONUÇ FORMU	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT.....	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
TABLolar LİSTESİ.....	xiv
BÖLÜM BİR - GİRİŞ.....	1
BÖLÜM İKİ - İKTİDAR	11
2.1 İktidarın “Modern” Kavramsallaştırması	14
2.2 İktidarın “İlişkisel” Kavramsallaştırması	22
2.2.1 Michel Foucault ve Gündelik Hayattaki İktidar İlişkileri	24
2.2.2 Manuel Castells ve Enformasyon Çağında İktidar İlişkileri.....	29
2.2.3 Michael Hardt ve Antonio Negri’nin İmparatorluğunda İktidar İlişkileri33	
2.3 Bölüm Değerlendirmesi	38
BÖLÜM ÜÇ - MEKÂN	41
3.1 “Mekân” Kelimesinin Etimolojisi	41
3.2 Mekânın Kavramsallaştırılma Tarihi.....	44
3.2.1 “Mutlak Mekân” Kavramsallaştırması	44
3.2.2 “Mimari Mekân” Kavramsallaştırması.....	49
3.2.2.1 19. Yüzyılda Mimari Mekân Kavramı	50
3.2.2.2 Modern Mimarlık Döneminde Mimari Mekân Kavramı	56
3.2.2.3 Postmodern Mimarlık Döneminde Mimari Mekân Kavramı.....	62
3.2.3 “Toplumsal Mekân” Kavramsallaştırması.....	64
3.3 Bölüm Değerlendirmesi	68

BÖLÜM DÖRT - AKTÖR AĞ TEORİSİ 71

4.1 Aktör Ağ Teorisi (Actor Network Theory)	72
4.1.1 Ağ (Network) Kavramı.....	74
4.1.2 Aktör/Aktant (Actor/Actant) Kavramı	75
4.1.3 Aracılar (Intermediaries) ve Arabulucular (Mediators).....	80
4.1.4 Çeviriler (Translations).....	81
4.2 Mimarlık Alanında Aktör Ağ Teorisi.....	83
4.2.1 İhtilafli Mekân (The Controversial Space)	91
4.2.2 Ağ Haritalama Yöntemleri	94
4.3 Bölüm Değerlendirmesi	108

BÖLÜM BEŞ - İHTİLAFLI MEKÂN OLARAK “BASMANE ÇUKURU” .. 111

5.1 Ermeni Hastanesi’nden Yangın Alanı’na, Yangın Alanı’ndan Semt Garajı’na	117
5.2 Basmane’de Bir Gökdelen.....	124
5.3 Basmane’de Bir Çukur	144
5.4 Bölüm Değerlendirmesi	170

BÖLÜM ALTI - SONUÇ 177

KAYNAKLAR 184

EKLER..... 207

EK 1: 1845-1974 yılları arasında “Basman Çukuru” Kronolojik İlişki Diyagramı	207
EK 2: 1974-1998 yılları arasında “Basman Çukuru” Kronolojik İlişki Diyagramı	208
EK 3: 1998-2018 yılları arasında “Basman Çukuru” Kronolojik İlişki Diyagramı	209

EK 4: “Basmene ukuru” Kronolojik İlişki Diyagramı	210
--	-----

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 4.1 Meclis salonları plan tipolojileri	79
Şekil 4.2 Proje ekibindeki aktörler ve proje bileşenleri (insan-olmayan aktörler)	80
Şekil 4.3 André Franquin’ın “Gaston” serisinden bir karikatür.....	81
Şekil 4.4 Cité Frugès işçi evleri projesinin uygulaması tamamlandıktan sonraki görseli (a) ve kullanıcının müdahalesi ile dönüşümü (b)	84
Şekil 4.5 Maddeselliğini Kaybeden Mies (Mies Missing Materiality).....	86
Şekil 4.6 Ege Mahallesi sınırındaki bölücü duvarın dönüşümü.....	87
Şekil 4.7 Dünya Yönetimleri (The World Government)	95
Şekil 4.8 Biopolisi Reddet (Refuse the Biopolice)	96
Şekil 4.9 “Yaşayanın Zihninde Dönüşümün Fiziksel İmkânsızlığı” projesi kapsamında üretilen harita.....	97
Şekil 4.10 Birmingham Merkezi Kütüphanesi ihtilaf sürecinin interaktif zaman çizelgesi (a) ve aktör listesi (b).....	99
Şekil 4.11 Londra Olimpiyat Stadı aktör diyagramı	102
Şekil 4.12 Londra Olimpiyat Stadı parametrik animasyonu.....	103
Şekil 4.13 Post-parametrik araçlarla yapılan Londra Olimpiyat Stadı ihtilaf simülasyonu	104
Şekil 4.14 İstanbul 3. Havalimanı Mülksüzleştirme Ağı	105
Şekil 4.15 Mega İstanbul projesi internet sitesinin ekran görüntüsü	106
Şekil 4.16 İstanbul Tarihi Yarımadası aktör-ağının oluşması ve işleme süreci.....	107
Şekil 4.17 Dakar Kongre Merkezi ilişki tablosu.....	108
Şekil 5.1 Arsanın konumu ve yakın çevresindeki önemli röper noktaları	111
Şekil 5.2 Arsanın mevcut durumu.....	112
Şekil 5.3 “Basmane Çukuru” arazisi 1991-1993 ve 1997-1999 dönemi diyagramları.....	113
Şekil 5.4 Graph Commons uygulamasında hazırlanan “Basmane Çukuru” İlişki Ağı Haritası	114
Şekil 5.5 Aktör-ağ bileşenlerinin ilgili odaklarına göre kümelenmelerini gösteren “Basmane Çukuru” İlişki Ağı Haritası.....	115

Şekil 5.6 Rauf Beyru'nun yapmış olduğu çakıştırma haritası temel alınarak yazar tarafından üretilmiştir.....	118
Şekil 5.7 (a) Danger-Prost Planı (1925) ve (b) Danger-Prost revize planı (1939) üzerinde arsanın konumu.....	120
Şekil 5.8 Arsanın “Semt Garajı” olarak kullanımı (1950’ler).....	121
Şekil 5.9 (a) İhsan Alyanak-Orhan Erdil görüşmesi; (b) “H” projesi görseli	125
Şekil 5.10 Zafer Koçak ve M. Kemal İpek’in birincilik ödülü kazanan projesinin maketi	129
Şekil 5.11 Uluslararası İzmir Fuarı Kültürpark Düzenleme ve Mimari Proje Yarışması planlama zonları	133
Şekil 5.12 1.’lik ödülü kazanan proje ekibinin arsada önerdiği Otel ve Kongre Merkezi’nin vaziyet planı ve kesitleri	134
Şekil 5.13 “Alsancak Turizm Merkezi” (1989) planlama sınırı içinde kalan arsa...	135
Şekil 5.14 “Ege Dünya Ticaret Merkezi” için sunulan proje önerisinin maketini inceleyen Belediye Başkanı Burhan Özfatura ve Güçbirliği Holding ve Güç Yapı yöneticileri Selami Gürgüç, Kemal Zorlu ve Soner Göksel ...	138
Şekil 5.15 “Ege Dünya Ticaret Merkezi”, Ertem Ertunga ve Cannon Mimarlık.....	139
Şekil 5.16 “Kültür, Sanat, Otel ve Ticaret Merkezi” plan notuna göre revize edilen proje ile ilgili basında paylaşılan görsel	145
Şekil 5.17 “Konak 1.Etap Alsancak-Kahramanlar Bölgesi” güncel planlama sınırı içinde kalan arsa	151
Şekil 5.18 “Basmene Çukuru” arazisinde balık tutan genç.....	153
Şekil 5.19 Arsanın 2013, 2014 ve 2015 yıllarına ait uydu haritaları	154
Şekil 5.20 “Kültürpark Revize Projesi”nin basında paylaşılan görselleri.....	156
Şekil 5.21 Kültürpark Platformu’nun düzenlediği etkinlikler.....	158
Şekil 5.22 İzmirliilerin seçimine sunulan üç projenin görselleri	160
Şekil 5.23 Folkart İzmir Toplu Konut, İş Merkezi ve Ticaret Merkezi projesi	161
Şekil 5.24 Design International tarafından tasarlanan son proje.....	168
Şekil 5.25 Arsanın planlama süreci ve plan notlarında belirlenen yapılaşma koşulları	171

Şekil 5.26 Arsa için önerilen mimari projelerin gabarileri ve program yoğunlukları	172
Şekil 5.27 (a) Arsanın uydu haritaları kullanılarak hazırlanan kronolojik diyagram; (b) arsanın fotoğrafları kullanılarak hazırlanan kronolojik diyagram.....	174
Şekil 5.28 Arsa için üretilen mimari projelerin görselleri kullanılarak hazırlanan kronolojik diyagram	174
Şekil 5.29 Kültürpark Platformu’nun yayımladığı görsel örneği.....	176

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 5.1 1845-1974 yılları arasındaki ilk dönemin aktör-ağ bileşenleri.....	123
Tablo 5.2 1974-1998 yılları arasındaki ikinci dönemin aktör-ağ bileşenleri.....	143
Tablo 5.3 1998-2018 yılları arasındaki üçüncü dönemin aktör-ağ bileşenleri.....	169

BÖLÜM BİR

GİRİŞ

Çağdaş mimarlık tartışmalarının odağında “mekân” kavramı sıklıkla yer almaktadır. Mimarlık literatürüne 19. yüzyıl ortalarında girmiş olan kavram, mimarlık disiplinin sınırları içinde kalmamış, mimarlık kuramcıları ve tarihçileri tarafından farklı alanlarla ilişkilendirilmiştir. Felsefeden iktisada, toplum bilimlerinden doğa bilimlerine çeşitli alanlarda dile getirilen birbirinden farklı mekân anlayışlarının mimarlık alanına transfer edilmesiyle kavramın içeriği bir yandan zenginleşmiş, diğer yandan belirsizleşmiştir. Dolayısıyla mimarlık alanında da mutlak mekân anlayışı terk edilmiş, mekân çoklu anlamlarıyla tartışılmaya başlanmıştır. Tarih boyunca farklı kavramlaştırmalarla anlamı ve içeriği genişleyen mekân tartışmalarının odağı, 20. yüzyıldan itibaren mekânın “ilişkisellik” boyutuna doğru kaymıştır.

Antik dönemden itibaren doğa bilimlerinde ve felsefe alanında mekân hakkında ortaya konan görüşler, 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyılın başında mimarlık tarihçileri ve kuramcıları tarafından yeniden yorumlanmış; hareket eden, algılayan, deneyimleyen beden mekânla kurduğu duygusal, zihinsel, fiziksel ve algısal ilişkiler bağlamında “mimari mekân” (*architectural space*) anlayışı geliştirilmiştir. 19. ve 20. yüzyıllar boyunca yaşanan politik, ekonomik ve sosyal değişimler, mekân tartışmalarının da ekonomi-politik ekseninde, toplumsal ilişkiler ve kapitalist üretim ilişkileri bağlamında sürdürülmesine neden olmuştur. 19. yüzyılda Sanayi Devrimi ile birlikte kırsal ekonomi çözülmüş, artı değer üretimine dayalı piyasa temelli kapitalist ekonomik sistem doğmuştur. Kapitalist ekonomik sistemin üretim ilişkilerinin mekânı olarak kentler, tarihsel materyalistler tarafından sınıf temelli bir perspektiften incelenmiştir. Karl Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels (1820-1895) kapitalist sanayileşmenin, endüstriyel kasaba ve kentlerin aşırı hızla büyümesine nasıl yol açtığıyla ilgilenmişlerdir (Urry, 1999). Karl Marx’a göre bu evrimin merkezinde Hegelci materyalizmde olduğu gibi muktedirler değil, sıradan insanların hayatı üretme faaliyetleri vardır. Marx’ın teorisi ile birlikte “üretim ilişkileri”,

“retici gler”, “temel-üstyapı”, “retim tarzı” gibi kavramlar ne çıkmıştır (rs, 2009).

Marksist teori 1970’li yıllarda sosyal bilimler alanında Neo Marksist sosyolog ve felsefeci Henri Lefebvre (1901-1991), coğrafiacı David Harvey (1935-) gibi teorisyenler tarafından mekân üzerinden yeniden yorumlanmıştır. David Harvey kapitalist sistemde üretimin büyümesini, emek gücünün yeniden-üretimini, kârın artırılmasını kolaylaştıracak mekân örgütlenme biçimlerine odaklanmıştır. Henri Lefebvre, mekânın yansız ve edilgen bir geometri olmadığını, üretildiğini ve yeniden-üretildiğini, bu nedenle de mücadele alanını temsil ettiğini savunmuştur. Marksist bir anlayışla, kapitalizm koşulları altında mekân üretim pratiklerine dikkat çekmiştir (Urry, 1999). Mekânı pasif alımlayıcı olarak kabul eden egemen eğilime karşı, mekân üretimine içkin olan -sınıf ilişkileri de dâhil olmak üzere- toplumsal ilişkilerin açığa çıkarılmasının gerektiğini vurgulamıştır (Lefebvre, 2014).

Mekânın retim ve yeniden-üretim süreçlerine içkin olan toplumsal ilişkiler, özünde iktidar ilişkileridir. 1970’lerde Fransız düşünür, sosyal teorist, tarihçi, edebiyat eleştirmeni, antropolog, psikolog ve sosyolog Michel Foucault’nun (1926-1984) işaret ettiği gibi iktidar, insan ilişkilerine içkin olarak her yerde kendiliğinden oluşmaktadır (Foucault, 2011). İktidar olgusu, Marksist yaklaşımda hâkim sınıfın tahakkümünde, Weberci yaklaşımda devletin egemenliğinde elde edilebilir, depolanabilir, sabit bir kaynak ya da kapasite olarak ele alınırken, 1970’lerden itibaren yaygınlaşan yapısalcılık-sonrası yaklaşım doğrultusunda özneleri kuran, üretken, dinamik, pozitif, çok yönlü, gündelik pratiklerle toplumun en alt birimlerine kadar işleyen, arzuyu yaratan “ilişkiler ağı” olarak kavramsallaştırılmıştır. İlişkiler ağı olarak iktidar, mekânda cisimleşerek istikrara kavuşmaktadır (Bosco, 2006). Mekân statik ve kararlı bir yapı olarak değil, bir üretim süreci olarak ele alındığında, bu sürece içkin olan iktidar ilişkileri ağı görünürlük kazanacaktır.

Tez kapsamında, mekânda cisimleşen iktidar ilişkileri ağının nasıl açığa çıkarılacağı ve nasıl temsil edileceği sorularına cevap aranmıştır. İktidar ilişkileri ağı merkezi olmayan, heterarşik, çok yönlü ve devingen bir ağ ortamına referans

vermektedir. Bu nedenle, tarihsel materyalizmin özne-nesne ikiliğinde kavradığı diyalektik ilişki biçimi, ağ ortamını okumak için yetersiz kalmaktadır. Lefebvre benzer bir eleştiriyile, özne ve nesne, *res cognitae* ve *res extensa* (René Descartes, 1596-1650), ben ve ben-olmayan (Immanuel Kant, 1724-1804) gibi iki terimli ilişkilere karşı, toplumsal mekânı üç terimli bir ilişkide (algılanan, tasarlanan ve yaşanan mekân üçlüsü) anlamaya çalışmıştır (Lefebvre, 2014).

Lefebvre'in üç momentli ilişkiselliğinde özne-nesne arasındaki katı ayrım giderilmeye çalışılsa da, "insan özne" yine merkezi roledir. 1990'lı yıllarda filozof Manuel DeLanda ve filozof Rosi Bradotti tarafından ortaya konan "Yeni Materyalizm" (*New Materialism*) söylemi ise, özne-nesne ikiliğini eleştirdiği gibi, "insan özne"nin merkeziliğini de sorgulamıştır. Diyalektik ve triyalektik ilişkilerin ötesinde çoklu ilişkilere dikkat çekerken "insan özne"lere, nesnelere, şeylere, olaylara, olayların gerçekleştiği veya inşa edildiği mekânlara eşit mesafe koymayı hedeflemiştir. Mekânsal üretim ile bu üretime destek olan iktidar ilişkilerini açığa çıkartmak için çok aktörlü ve yönlü, heterojen bir kavrayış öne sermiştir (Tan, 2016). Yeni Materyalizm'in eleştirel yöntemlerden biri olan Forensik Mimarlık (*Forensic Architecture*) vaka analizleri üzerinden mekânın ilişkiselliğini açığa çıkarırken, Aktör Ağ Teorisi (*Actor Network Theory*) tüm eylemleri ve eyleyenleri deşifre etmektedir.

Goldsmiths Londra Üniversitesi'ndeki araştırma grubu ile birlikte mimar Eyal Weizman'ın geliştirdiği Forensik Mimarlık (*Forensic Architecture*) araştırma yöntemi, çatışma ve kriz mekânlarında mimarlık bilgisinin üretimini ve mimari kanıt olarak açığa çıkarılmasını amaçlamaktadır. Mimari kanıtlar saha araştırmalarında, çeşitli kuvvetlere tepki veren ve aralıksız dönüşüm yaşayan binaların patolojik incelenmesiyle toplanmaktadır. Forensik mimarlar maddenin duyuşal yetisinin olduğunu kabul ederek, olayların binaların maddi bileşenlerinde bıraktığı izleri kayıt altına almaktadırlar. Bu kayıtlar savaş suçları ve insan hakları ihlali davalarında yasal bağlamda kanıt olarak sunulmaktadır. Kanıtların sunumunda çizimler, mekânsal haritalamalar, modellemeler, maketler, hava ve yer fotoğrafları, bilgisayar

simülasyonları, 3 boyutlu lazer tarayıcılar kullanılarak yenilikçi temsil araçları geliştirilmektedir (Weizman, 2016).

Süreç odaklı ilişkisel perspektifi ve maddesellik ile ilgili yaptığı açılımla “Yeni Materyalist” bir yaklaşım olarak değerlendirilebilecek Aktör Ağ Teorisi (*Actor Network Theory*), 1980’li yıllarda Fransız bilim sosyoloğu ve antropolog Bruno Latour, Michel Callon ve John Law tarafından “Bilim ve Teknoloji Sosyolojisi” (*Sociology of Science and Technology Studies*) alanında geliştirilmiştir. Aktör Ağ Teorisi ilişkilere, akışlara, dolaşımlara, eylemlere, etkileşimlere ve aktör-ağlara dikkat çekmektedir. Modernizm eleştirisiyle yapı-fail, özne-nesne, fiziksel-sosyal, mikro-makro, yerel-küresel gibi ikilikleri aşmayı hedeflemektedir. Kurumları, aygıtları, toplumu, iktidarı kararlı yapılar olarak değil, heterojen bileşimler olarak ele almaktadır. “İnsan özne”nin modern dünyadaki merkezi konumunu eleştirerek insan-olmayan varlıklara eyleycilik¹ (*agency*) atamaktadır. İnsan ve insan-olmayan tüm varlıkları “eyleyici” olarak ilişki ağına dâhil ederek daha kapsamlı okumaların önünü açmaktadır. Aktör (*actor*), arabulucu (*mediator*), aracı (*intermediary*) ve çeviriden (*translate*) oluşan özgün bir terminoloji sunmaktadır. Mimar ve planlamacıların yaptığı çalışmalarla mimarlık ve planlama alanındaki uygulamaları yaygınlaşan Aktör Ağ Teorisi (AAT), mekânın planlama, tasarlama, uygulama, kullanım süreçlerini, bu süreçlere dâhil olan insan ve insan-olmayan aktörleri, aktörlerin araçlarını, taktiklerini, pratiklerini, dönüşümlerini, etkileşimlerini, dolayısıyla iktidar ilişkilerini açığa çıkarabilecek eleştirel bir yöntemdir.

Mekânı Marksist bakış açısıyla üretim ve yeniden-üretim süreci, üretim ilişkilerini ise iktidar ilişkileri olarak mercek altına alan bu tez kapsamında, iktidar ilişkileri yapısalcılık-sonrası dönemde olduğu gibi devingen, çok yönlü, çatışmalı ve belirsiz

¹ *Agency* terimi Türkçeye “fail, aktör, eyleyici, vasıta, vekil”, (Oppermann; aktaran Ergin Zengin, 2017), “eylemlilik, eyleyen” (Marshall, 2003) olarak çevrilmektedir. Bu terim, tezin kapsamında “eyleyici” çevirisiyle kullanılmıştır. Ancak kavramın Batı Düşünce tarihindeki yolculuğunda, hem “eylem” hem de “eyleyen” irade olgusu ile ilişkilendirilerek kullanıldığı için, irade sahibi insan aktörler aktif “eyleyiciler”, irade sahibi olmayan insan-olmayan aktörler ise pasif “eyletenler”, yani eyleme neden olanlar olarak ayrıştırılmalı gelmiştir. İnsan-özne’ye öncelik atfetmek istemeyen Aktör Ağ Teorisi bu kültüralist ikiliği aşmak üzere, insan ve insan-olmayan varlıkları eşit güçte iradeye sahip *potentia*, kuvve’den fiiliyata geçememiş, yani aktüele geçmemiş ama eyleme geçme potansiyeline sahip eşit nitelikte varlıklar olarak ele almaktadır. Bu nedenle Türkçe çevirilerde, “eyleyici” ve “eyleten” kavram ikiliği yerine, kuvve yönünden her iki varlık türü arasında bir fark olmadığına vurgu yapmak üzere *agency* kavramının karşılığı olarak “eyleyici” tercih edilmiştir.

bir “ağ” olarak, mekân ise iktidar ilişkileri ağının izleği olarak kavramsallaştırılmıştır. İktidarın sürekli olarak kendini inşa ettiği ve yenilediği bu ağ ortamındaki ilişkilerin, tarihsel materyalizmin sınırlarında sınıf ilişkisi temelli, özne-nesne ikiliğinde ve diyalektik bağlamda açığa çıkarılamayacağının eleştirisiyle, Yeni Materyalist söylemin getirdiği alternatif yaklaşımlardan biri olan AAT, iktidar ilişkilerini görünür kılabilcek etkin bir araştırma metodolojisi olarak değerlendirilmiştir. Tez, AAT’ye başvurarak mekânın üretim ve yeniden-üretim sürecindeki iktidar ilişkileri ağını deşifre etmeyi amaçlamıştır.

Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışmanın kapsamı altı bölümde ele alınmıştır. Araştırmanın amacının, kapsamının ve yönteminin tarif edildiği birinci bölümden sonra, ikinci ve üçüncü bölümde iktidarın ve mekânın kavramsallaştırma tarihleri incelenmiş, dördüncü bölümde AAT’nin sunduğu alternatif metodolojik yaklaşım aktarılmış, beşinci bölümde AAT’nin yaklaşımı ile yürütülen alan çalışmasında deşifre edilen iktidar ilişkilerinin mekân odaklı bir temsil denemesi yapılmıştır. Mekânın üretimindeki iktidar ilişkilerinin açığa çıkarılması ve temsil edilebilmesi için oluşturulan bu teorik çerçeve ile temsil denemesi sonuç bölümünde tartışılmıştır.

İktidarın kavramsallaştırma tarihine odaklanan ikinci bölümde, sosyoloji, siyaset sosyolojisi ve siyaset biliminde 20. ve 21. yüzyılda geliştirilen temel argümanlar, iktidarın “ilişkisellik” boyutunu göz ardı eden modern yaklaşımlar ile bu yaklaşımları eleştirerek iktidarın “ilişkisellik” boyutunu ağ modeli kavramsallaştırmalarıyla öne çıkaran yaklaşımlar olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. İlişkisellik başlığı altında ağ modeline başvuran Michel Foucault, Manuel Castells, Michael Hardt ve Antonio Negri’nin yaklaşımları alt başlıklarda detaylandırılmıştır. Farklı teorisyenlerin iktidar yaklaşımları ve bu yaklaşımlara getirilen eleştiriler değerlendirildikten sonra, “ilişkiler ağı” olarak iktidarın mekânda cisimleştiği savı öne sürülmüştür.

Üçüncü bölümde ise mekânın kavramsallaştırma tarihi, mekânın mutlak kavrayışının yerini ilişkisel kavrayışın aldığı bir izlekte incelenmiştir. Antik dönemden, temel bilimlerin ayrıştığı 17. yüzyıla kadar hâkim olan mekân anlayışı ve

17. yüzyılda Kartezyen düşünce geleneğinde ortaya çıkan “mutlak mekân” teorisi, “mutlak mekân kavramsallaştırması” alt başlığında ele alınmıştır. 17. yüzyılın sonundan itibaren bilimsel düşüncede yaşanan gelişmeler ve mutlak mekân teorisine getirilen eleştiriler mekânın otonomluğunu sarsmış, ilişkisel kavrayışının önünü açmıştır. İlişkisel mekân, beden ve mekân arasındaki zihinsel, duyuşsal, algısal, fiziksel ilişkilere dayalı olarak kavramsallaştırılan “mimari mekân”, toplumsal ilişkilere dayalı olarak üretim, tüketim, iktidar, toplum gibi başka kavramların eşliğinde kavramsallaştırılan “toplumsal mekân” başlıklarında irdelenmiştir. Farklı mekân yaklaşımları ve bu yaklaşımlara getirilen eleştiriler değerlendirildikten sonra, tezin kapsamında mekânın toplumsal ilişkiler bağlamında ele alındığına, bu ilişkilerin özünde iktidar ilişkileri olduğuna, bu kavrayışın 20. yüzyıl sonunda çeşitli disiplinlerde ve disiplinler arası çalışmalarda geliştirilen metodolojik yaklaşımlarla farklı perspektifler kazandığına dikkat çekilmiştir. Bu metodolojik yaklaşımlardan biri olan AAT, mekâna içkin iktidar ilişkileri ağını deşifre etmeyi amaçlayan bu tez için başvurulabilecek bir yöntem olarak tercih edilmiştir.

AAT’nin hangi alanda nasıl ortaya çıktığı ve kimler tarafından geliştirilmekte olduğu dördüncü bölümde aktarılmıştır. AAT’nin kendine özgü terminolojisi alt başlıklarla açıklanmış, tezinin sosyal bilimlere getirdiği yeni açılımlar irdelenmiştir. Daha sonra mimarlık alanındaki çalışmalarda AAT’ye nasıl başvurulabileceği sorgulanarak, hâlihazırda referans veren mimarlık çalışmalarına değinilmiştir. AAT temelinde geliştirilen “ihtilafî mekân” (*controversial space*) kavramı ve ilişki ağlarının temsili için başvuru haritalama yönteminin uygulandığı yurt dışı ve yurt içi örnekleri incelenmiştir. AAT’ye ve bu teorik çerçevede yapılmış olan ampirik çalışmalara yönelik eleştiriler değerlendirilerek, yapılacak alan çalışmasında AAT’nin hangi kapsamda ve nasıl ele alındığına açıklık getirilmiştir.

Alan çalışması için İzmir kentinin özellikle 1970’li yıllardan itibaren gündeminde olan ve “Basmâne Çukuru” olarak anılan arsa seçilmiştir. Kentin tarihi merkezinde ve en önemli kamusal yeşil boşluğunun yanında yer alan arsa, 1998 yılında başlayan inşaa faaliyetleri durdurulduktan sonra “çukur” olarak anılmaya başlamıştır. Erken Cumhuriyet döneminde Semt Garajı olarak kullanılırken, garajın taşınmasından

sonra ne olacağı belirsizleşen arsa, farklı arzuların, hayallerin, taleplerin ve tahayyüllerin zemini olmuş, üretim sürecine dolaylı ya da dolaysız olarak müdahil olan aktörler arasında sürekli yenilenen iktidar ilişkileri ağında üretilmiş ve yeniden üretilmiştir. Beşinci bölümde arsanın üretim ve yeniden-üretim sürecine içkin olan iktidar ilişkileri AAT çerçevesinde açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Mekân, üzerindeki her türlü sosyal pratiği, tarihsel katmanları ve izleri, arzu ve istek yığılmalarını, fiziksel müdahaleleri kaydeden, saklayan ve zaman zaman da okunur kılan bir olgu olarak, iktidar pratiklerini görünür kılmaktadır. Mekân olgusunun taşıdığı fiziksel, kültürel, tarihsel, sosyal, ekonomik ve politik niteliklere ek olarak sahip olduğu sembolik değerler nedeniyle, üzerinde gerçekleşen iktidar ilişkilerinin çok katmanlı, çok aktörlü ve çok yönlü yapısının tek başına herhangi bir metinsel veya ikonografik anlatı ile temsil edilebilmesi mümkün gözükmemektedir. Metinsel anlatılara referans olan belgelerin teknik dili ve içeriği, anlaşılması zor olan karmaşık süreçlerin takibini daha da zorlaştırmaktadır. Bu takibi kolaylaştırmak için mekânın üretim ve yeniden-üretim sürecine dâhil olan aktör-ağ bileşenlerini bir arada sunacak ve bu ağ bileşenleri arasındaki bağlantıları, kesintileri, sapmaları, süreklilikleri ve süreksizlikleri izlenebilir kılacak bir temsil modeli arayışına girilmiştir.

Mekân, planlama ve mimarlık alanında çoğunlukla haritalar, çizimler, fotoğraflar ve üç boyutlu görsellemeler aracılığıyla temsil edilerek Lefebvre'in deyiimiyle “soyut mekân”a indirgenmektedir. Ancak “soyut mekân” temsilleri, “iktidar ilişkileri ağının izleği olarak mekân”ın temsili için yetersiz kalmaktadır. İktidar ilişkileri ağı izleği olarak mekânın temsili için bu ilişkilerin inşa edildiği çeviri süreci ve bu sürece dâhil olan aktörler, araçlar ve arabulucular “oluş” halinde kayıt altına alınmalı ve temsil edilmelidir. Aktörler, yasalar ve yönetmelikler, haber metinleri, çizimler, bürokratik yazılı metinler, bellek anlatıları, fotoğraflar, plan notları ve haritalar gibi çok çeşitli ancak çoğunlukla birbirinden bağımsız görünen bileşenler arasında örtük olan iktidar ilişkileri, gömülü oldukları metinlerden çıkarılıp bütüncül olarak sunulmalıdır. Tek başına bellek anlatılarına bakmak, sadece fiziksel izleri çözümlemek ya da yalnızca mimari projeleri ve plan kararlarını değerlendirmek iktidar ilişkileri ağının izleği

olarak mekânı anlamak ve temsil etmek için yeterli olmayacaktır. Dolayısıyla, çok katmanlı, çok bileşenli ve çok yönlü bir okumayı mümkün kılacak ilişkisel bir temsil modeli gerekmektedir. Bu gerekliliği karşılayacak temsil modelini bulmak için, öncelikle benzer amaçlar doğrultusunda yürütülen güncel çalışmalar incelenmiştir. İncelenen ağ haritalama örneklerinin potansiyelleri ve sınırlılıkları tartışılarak, mekâna içkin iktidar ilişkileri ağının görselleştirilmesi için yeni bir temsil modeli önerilmiştir. Çeşitli grafik programları kullanılarak ve AAT terminolojisine sadık kalınarak “Kronolojik İlişki Diyagramı” (KİD) geliştirilmiştir. KİD, isminde açıkça ifade edildiği gibi kronolojiktir. İktidar ilişkilerinin inşa sürecinin ardışık eylemler dizisi olarak takip edilebilmesi için lineer bir zaman kurgusu benimsenmiştir. Zamanın belirli bir hızla aynı yönde ilerlediği ve ardışık dilimlerden oluştuğu görüşüne dayanan bu modern zaman anlayışına yönelik eleştiriler göz önünde bulundurularak, zaman çizelgesi eş zamanlı okumalara olanak sağlayacak biçimde paralel katmanlarla çoğaltılmış, diyagramın çok katmanlı yapısıyla art zamanlı okumanın sınırlılıkları giderilmeye çalışılmıştır.

KİD oluşturulurken zaman çizelgesi üzerine üretim ve yeniden-üretim süreci boyunca dönüşümü izlenecek aktör, arabulucu ya da aracı konumlandırılmaktadır. Paralel katmanlara ise üretim ve yeniden-üretim sürecine dâhil olan aktörler (kurumsal aktörler, insan aktörler, insan-olmayan aktörler), arabulucular ve aracılar kronolojik olarak yerleştirilmektedir. Aktörler, arabulucular ve aracılar arasındaki bağlantılar, niteliklerine göre farklı gösterimlerle işaretlenmektedir. Bu bağlantılar iktidar ilişkileri ağını oluşturan çevirilerdir. Süreçteki çatışmaları, manevraları, sapmaları, stratejileri ve taktikleri, ihtilafları, istekleri, hayalleri ve arzuları kapsayan bu çeviriler; aktörlerin, aracılardan ve arabulucuların birbirlerini nasıl etkilediklerini, ilişkileri nasıl sürdürdüklerini ya da kesintiye uğrattıklarını, bu ilişkilerde iktidarın zaman içinde nasıl inşa edildiğini, değiştiğini ve yenilendiğini göstermektedir. Ağ haritalarından farklı olarak, KİD üzerinde çevirilerin yönelimleri, gerçekleştikleri zaman aralıkları ve etki alanları okunabilmektedir. Diyagramın kronolojik ve katmanlı yapısı sayesinde çevirilerin hem eş zamanlı-senkronik, hem de art zamanlı-diyakronik takibi yapılabilmektedir. Üretim sürecinin devam ettiği durumlarda ilişki ağının güncellenebilmesi için diyagram açık uçlu bırakılmaktadır.

Tezin teorik çerçevesinde geliştirilen temsil modeli, çalışma alanı olarak seçilen “Basmene Çukuru” arazisi üzerinden test edilmiştir. “Basmene Çukuru” arazisinin üretim ve yeniden-üretim sürecine içkin olan iktidar ilişkilerinin sürekli dönüştüğü, çatıştığı, değiştiği, çarpıtıldığı, kesintiye uğradığı göz önünde bulundurularak, bu süreç kronolojik olarak ele alınmıştır. Aktörler, kurumlar, değişen imar planları ya da mülkiyet durumu üzerinden analiz edilebilecek olan iktidar ilişkileri, tezin kapsamında “Basmene Çukuru” arazisinin fiziksel, imgesel ve söylemsel dönüşümü temel alınarak incelenmiştir. Dolayısıyla KİD’in zaman çizelgesi üzerine insan-olmayan aktör olarak “Basmene Çukuru” arazisi yerleştirilmiştir.

“Basmene Çukuru” arazisinin üretim sürecine içkin olan iktidar ilişkileri ağını deşifre etmek için öncelikle arşiv taraması yapılarak alanla ilgili planlama ve tasarım çalışmalarına (imar planları, mimari projeler), haritalara, fotoğraflara, sivil toplum kuruluşlarının raporlarına ve basın açıklamalarına, özel şirketlerin raporlarına, kamu aydınlatma platformu belgelerine, TBMM, il ve ilçe meclislerinin tutanaklarına, araştırma alanı için açılan yarışmaların belgelerine (şartnameler, jüri raporları, mimari proje raporları, proje çizimleri ve görselleri), açılan davaların dilekçelerine ve bilirkişi raporlarına; literatür taraması yapılarak alanla ilgili yapılmış akademik çalışmalara (tezler, kitaplar, makaleler) ulaşılmıştır. Ulaşılan bilgiler derlenerek, iktidar ilişkileri ağını oluşturan tüm aktörlerin (*actors*), arabulucuların (*mediators*), aracılardan (*intermediaries*) ve çevirilerin (*translations*) dökümü yapılmıştır. Aktörler, arabulucular ve aracılardan arasındaki müzakereler, etkileşimler, hareketler, çatışmalar, sapmalar ve belirsizlikler mekânın dönüşümü üzerinden önerilen temsil modeli aracılığıyla takip edilmiştir. Planlama kararları hacimsel diyagramlarla, mimari proje önerileri ise kesitler ve program şemalarıyla görselleştirilerek KİD’e işlenmiştir. Böylece mekânın dönüşümünün takibi için ilgili karşılaştırmalar yapılabilmektedir. Arazinin değişim ve kullanım değerinden oluşan artı değer hacimsel diyagramlar, program şemaları ve mimari projelerin kesitleri üzerinden; fiziksel dönüşümü farklı yıllara ait uydu haritaları ve fotoğraflar üzerinden; imgesel dönüşümü arazi için üretilen imajlar üzerinden; söylemsel dönüşümü ise tüm bu süreçte basında çıkan haber metinleri üzerinden açığa çıkarılmıştır.

“Basmae ukuru” arazisinin iliŖki ağını, sürekli yenilenen, dnŖen ve dnŖtren yapısıyla aktarmak için KİD’in potansiyelleri olduğu kadar, geliŖtirilmesi gereken sınırlılıkları da vardır. Bu diyagram, hazırlandığı grafik programların yetersizlikleri nedeniyle statik ve iki boyutludur. Ancak, KİD’e aktarılan eviri sürecinin aktör-ağ bileŖenleri ve bu bileŖenlerin etki alanları, sürece müdahil olma ve birbiriyle iliŖki kurma biçimleri, özellikle Türkiye bağlamında radikal Ŗekilde hızla deđiŖebilmektedir. Bu devingen ve belirsiz sürecin temsili için, KİD’in interaktif dijital ara yüzlerle desteklenerek daha dinamik, çok boyutlu ve katılımlı bir modele dnŖtrlebileceđi öngörülmektedir.

BÖLÜM İKİ

İKTİDAR

Türk Dil Kurumu'nun 2005 yılında yayımladığı *Türkçe Sözlük*'ün 10. baskısında "İktidar" kelimesinin anlamı ilk maddede "bir işi yapabilme gücü, erk, kudret", ikinci maddede "bir işi başarabilme yetki ve yeteneği", üçüncü maddede "devlet yönetimini elinde bulundurma ve devlet gücünü kullanma yetkisi" ve son maddede "bu yetkiyi elinde bulunduran kişi ve kuruluşlar" olmak üzere dört farklı anlamda verilmiştir (Türk Dil Kurumu, 2005, s.951). Sözcük İngilizce'ye "power", Almanca'ya "macht", Fransızca'ya "pouvoir" olarak çevrilmektedir. "Power" kelimesi "yetenek, kabiliyet; kuvvet, kudret, güç; hüküm; etki, tesir, hâkimiyet, nüfuz, yetki, salâhiyet" (Redhouse, 2003, s.755), "Macht" kelimesi "kuvvet, kudret, güç, hüküm, nüfuz, fors, mecal, takat; salâhiyet, yetki, yetke, velayet, sulta, otorite, makam; ordu; devlet; hükümet, saltanat" (Steuerwald, 1998, s.368), "Pouvoir" kelimesi ise "güç; saygınlık, itibar, nüfuz; yetki, salâhiyet; yönetim biçimi, rejim" (Fono Açıköğretim Kurumu, 2005, s. 365) anlamlarına karşılık gelmektedir.

Gündelik dilde kullanılan "iktidardan düşmek" deyiimi "devlet yönetiminde yetkiyi başka bir partiye bırakmak zorunda kalmak" anlamıyla siyasi bir konumu işaret ederken, "cinsel gücün azalması" anlamıyla tartışmaya açık eril bir nitelik kazanmaktadır. Türk düşünce tarihinin önemli figürlerinden yazar, sosyolog ve felsefeci Hilmi Ziya Ülken'in 1969 yılında yayımladığı *Sosyoloji Sözlüğü*'nde iktidar kelimesi "kuvvet, gelenek, itibar, otorite ya da zenginlik üzerine kurulmuş bir kimse veya bir zümrenin üstünlüğü" olarak açıklanmıştır (Ülken, 1969, s.140). Bu tanıma göre iktidar dini kuvveti temsil edenlerin, üstünlük kazanmış bir ailenin ya da toplumun seçtiği kimselerden oluşan bir grubun elinde olabilmektedir.

İktidar kelimesi bu anlam çeşitliliğinde güç, yetenek, nüfuz, baskı, şiddet, itaat, rıza, tahakküm, egemenlik ve meşrutiyet gibi birçok başka kavramla birlikte anılmaktadır. Ancak iktidar kelimesinin kendisi de dâhil olmak üzere, birlikte anıldığı bütün kavramların, disiplinlere ve teorisyenlere göre referans verdiği içerikler birbirinden farklıdır. İktidar kavramsallaştırmasına dönük tartışmaların

sınırlandırılması ve sınıflandırılması da bu yönde zorlaşmaktadır. Bölümün kendi alt başlıklarına geçmeden önce, iktidarın farklı biçimlerine, örgütlenme tiplerine, içerdiği çatışma eğilimine göre nasıl sınıflandırıldığına dair temel kavrayışlara kısaca değinmek gerekmektedir.

Enerjinin fizikte temel kavram olması gibi, iktidarı sosyolojinin temel kavramı olarak gören Britanyalı matematikçi, tarihçi, toplumsal eleştirmen ve analitik felsefenin kurucusu Bertrand Arthur William Russell (1872-1970) için iktidar, alınması düşünülen sonuçların ürünüdür ve nicel bir kavramdır: “Aynı isteklere sahip iki kişiden biri, ötekinin gerçekleştirdiği bütün istekleri ve bunların yanı sıra daha başka istekleri de gerçekleştirirse, ondan daha iktidarlıdır” (Russell, 2002, s.33).

Russell iktidarı, insanlar üzerinde iktidar ve ölü madde veya insan dışındaki biçimler üzerinde iktidar olmak üzere ikiye ayırmış ve insanlar üzerindeki iktidara yoğunlaşmıştır. İnsanlar üzerinde uygulanan iktidarı ise, “bireylerin etki altına alınma tarzına ya da bireylerin etki altına alınması için kurulmuş örgütlerin tipine göre” sınıflandırmıştır (Russell, 2002, s. 34). Bu doğrultuda, “geleneksel iktidar ve yalın iktidar”, “örgütlerin iktidarı ve bireyin iktidarı” gibi ayrımlara gitmiştir. Geleneksel iktidar alışkanlık gücüne dayanmaktadır ve büyük ölçüde kamuoyuna sahiptir. Yalın iktidar ise geleneğe ve onaya dayanmamaktadır ve genellikle askeri niteliktedir. Onun sınıflandırmasına göre “Ruhban sınıfı iktidarı” ve “kral iktidarı” geleneksel iktidar biçimleridir. Russell bu iktidar biçimlerinin yanı sıra “devrim iktidarı”, “iktisadi iktidar”, “düşünce üzerindeki iktidar” gibi iktidar biçimlerine yer verirken, bu biçimlerin ayrı ayrı değerlendirilemeyeceğini ve herhangi birinin diğerlerine üstün olmadığını vurgular (Russell, 2002).

Karl Marx’ın tanımladığı paradigmaya göre “sınıf, statü, parti” olmak üzere üç tür iktidar örgütlenme tipi modern dünyada baskındır. Modern sosyolojinin kurucularından biri olarak görülen Alman düşünür, sosyolog ve ekonomi politik uzmanı Max Weber’in (1864-1920) terminolojisinde “sınıf”, ekonomik çıkarlar, hatta sadece piyasayla bağlantılı çıkarlar tarafından yaratılan bir konumdur. Bu çıkarların rasyonel yöntemlerle çözülmesine yönelik eylemler, toplumsal

eylemlerdir. Sınıf, olası toplumsal eylemlerin temelini temsil eden bir örgüt tipidir. Ekonomi tarafından belirlenen sınıf konumuna karşı statü konumu hem maddi hem manevi değer ve fırsatlar tarafından belirlenir. Sınıflar ekonomik düzen, statü grupları ise sosyal düzen içinde örgütlenirler. Parti ise güç ve iktidar alanıdır. Partilerin eylemleri sosyal güç ve iktidar kazanmaya yöneliktir. Bir sosyal kulüp içinde ya da devlet içinde örgütlenebilen partiler, içeriği fark etmeksizin bir hedef doğrultusunda toplumsal eylemleri etkilemeye çalışırlar (Weber, 2003).

Sosyolog Michael Mann (1943-), Weber'in "sınıf/ekonomi" ve "statü/ideoloji" kavramsallaştırması ile hemfikir iken, "parti" olarak adlandırdığı iktidar örgütlenmesinin "siyasi iktidar" ve "askeri iktidar" olmak üzere iki ayrı iktidar biçimini içinde barındırdığını ileri sürerek, temel iktidar örgütlenmesi tiplerini dört başlıkta ele almıştır: "İdeolojik iktidar", "iktisadi iktidar", "askeri iktidar" ve "siyasi iktidar". Mann'a göre bunlar toplumsal iktidarın kaynaklarıdır (Mann, 2012).

Mann'ın bu argümanına göre ideolojik iktidar, sürdürülebilir ve istikrarlı bir işbirliği ve kolektif maneviyat ihtiyacından türer. Anlam kategorileri, normlar ve estetik/ritüel pratikler olmak üzere üç kaynaktan beslenir. Buna göre dinsel hareketler, en açık ideolojik iktidar örneğidir. Öte yandan iktisadi iktidar, geçim ihtiyaçlarının karşılanmasından türer. Toplumsal örgütlenme vasıtasıyla nesneler doğadan koparılır, dönüştürülür, dağıtılır ve tüketilir. İktisadi üretim, dağıtım, değişim ve tüketim ilişkileri üzerinde denetimi elinde tutan hâkim sınıf, doğal olarak iktidarın da sahibidir. Diğer yandan askeri iktidar, örgütlü fiziksel savunma ihtiyacından türer. Bu iktidar kaynağı, büyük coğrafik mekânlarda yaygınlaşabilmesi ve gücü yoğunlaştırarak şiddeti harekete geçirebilmesi nedeniyle zorlayıcı niteliğe sahiptir. Son olarak siyasi iktidar ise, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinin yararlılığından türer. İdeolojik, iktisadi ve askeri iktidar her toplumsal ilişkide görülebilirken, siyasi iktidar merkezde konumlanarak çepere doğru yayılır. Dolayısıyla siyasi iktidar, merkezi ve teritoryal devlet iktidarı olarak karakterize edilmiştir (Mann, 2012).

İktidar, örgütlenme tiplerine göre sınıflandırılabilirdi gibi, taşıdığı çatışma eğilimine göre de sınıflandırılabilir. İngiliz sosyolog Steven Lukes, bu bakış açısı doğrultusunda iktidarı analiz eden çalışmaları "kolektif iktidar anlayışları" ve "asimetrik iktidar anlayışları" olmak üzere iki kategoride incelemiştir. Kolektif iktidar anlayışlarında, bir tarafın diğer taraf üzerinde uyguladığı iktidar kurma pratiklerinden ziyade, tarafların birlikte uyguladıkları iktidar pratikleri vurgulanmak istenmektedir. Bu nedenle iktidar, kolektif bir kapasite veya herkesin kazanç sağladığı bir başarıdır. Çatışmacı değil, uyumlu bir ortaklıktır (Lukes, 1990).

Asimetrik iktidar anlayışlarında ise, toplumsal ve siyasal ilişkilerin çatışmalı olduğu varsayılmaktadır. A sahip olduğu iktidar nedeniyle B'yi, B'nin A'yı etkilediğinden daha fazla etkilediğinde iktidar ilişkisinde asimetri doğar. A, denetim gücüyle B'ye üstün gelerek B'yi kendisine bağlı kılabilir veya A ile B arasındaki ilişkinin niteliğine göre B, A'nın iradesine riayet eder. Bu tanıma göre asimetrik iktidar eşitsizliğe, denetime ve bağımlılığa içkindir; ayrıca çatışma olasılığı ve karşı koyma eğilimi taşımaktadır (Lukes, 1990).

İktidar kavramının bu sınıflandırmalar dışında farklı sınıflandırmalara tâbi tutularak incelendiği birçok örnek de bulunmaktadır. Bu bölümde ise, tezin "ilişkisellik" vurgusu içeren amacı doğrultusunda, iktidar teorileri "ilişkisellik" bağlamında iki başlık altında incelenmiştir. İncelemenin kapsamına ağırlıklı olarak 20. ve 21. yüzyılda sosyoloji, siyaset sosyolojisi ve siyaset bilminde geliştirilen temel argümanlar alınmıştır. Bu argümanlar, iktidarın "ilişkisellik" boyutunu göz ardı eden modern yaklaşımlar ve bu yaklaşımı eleştirerek, iktidarın "ilişkisellik" boyutunu ağ modeli kavramsallaştırmalarıyla öne çıkaran yaklaşımlar olmak üzere iki başlık altında irdelenmiştir. Benzer bir ayırım, hukuk profesörü Cemal Bali Akal tarafından *İktidarın Üç Yüzü* kitabında da yapılmıştır (2003).

2.1 İktidarın "Modern" Kavramsallaştırması

Klasik iktidar yaklaşımı, başka bir deyişle modern dönemin iktidar nosyonu çok sayıda tartışma içermektedir. Çatışmacı veya uzlaşmacı iktidar, rızaya veya zora

dayalı iktidar, elde edilebilir bir kaynak olarak iktidar veya üretilebilen iktidar, sömürücü veya işlevsel iktidar, pozitif veya negatif iktidar, asimetrik veya kolektif iktidar gibi ikilikler üzerinden sürdürülmüş olan tartışmalar, çalışmanın kapsamı gereği temel argümanlar çerçevesinde sınırlandırılarak, ekonomist model ve bürokratik model başlıkları altında incelenmiştir.

Marksist teoriyi temel alan ekonomist modelde iktidar, sınıf iktidarındır. Sınıf kavramı saf haliyle ekonomik bir kavram olarak kullanılmaktadır. Çatışmacı ve asimetrik olan sınıf iktidarının temel kaynağı emek üzerindeki denetimdir (Mann, 2012). Hâkim sınıflar özendirme, ikna, nüfuz gibi denetim biçimlerini kullanarak, aile, eğitim ve hukuk sistemi yoluyla işgücü pazarında ve iş süreçlerinde kısacası, emek üzerinde denetim kurarlar. Devletin uyguladığı dolaysız zorlama ve kuvvetle bu denetim sağlanır (Lukes, 1990). İktidarın yoğunlaştığı bir alan olarak devlet, 19. yüzyıl sonundan beri Marksist devrimci hareketlerde mücadelenin hedefindedir (Foucault, 2015). Devlet ve Marx'ın kullandığı deyimle siyasi iktidar, devrimci hareketlerin gelecek için tahayyül ettikleri sosyalist toplumda sınıf farklarının yok olmasıyla birlikte ortadan kalkacaktır (Giddens, 2001).

Max Weber'in iktidar teorisi bürokratik model kapsamında ele alınabilir. İktidar tartışmalarının en temel yaklaşımlarından birini ortaya koyan Weber, “Macht” ve “Herrschaft” kavramları arasında bir ayrıma gitmiştir. Lukes’a göre, bu ayrım kısmen de olsa filozof Baruch Spinoza’nın (1632-1677), *Tractatus Politicus*, yani “Politik İnceleme” adlı eserinde Latince *potentia* ile *potestas* kelimeleri arasında yaptığı ayrımla örtüşmektedir. “*Potentia*, kişiler dâhil olmak üzere doğadaki şeylerin var olma ve eylemde bulunma iktidarını anlatır. *Potestas*, birisinin iktidarı altında olmaktan bahsedildiğinde kullanılır” (Lukes, 2016, s.107).

Kavramların Weber tarafından nasıl ele alındığına geçmeden önce, “Macht” ve “Herrschaft” kelimelerinin Türkçe kaynaklarda farklı çevirilerinin ve yorumlarının bulunduğunu söylemek gerekir. Cemal Bali Akal, Alessandro Passerin d’Entreves’i referans göstererek “Macht” kelimesinin daha çok gücü çağrıştırdığını, buyruklara itaati çağrıştıran “Herrschaft” kelimesinin ise iktidara karşılık geldiğini vurgulamıştır

(Akal, 2003). Weber'in Türkçeye çevrilmiş kitaplarında ise "Macht" kelimesi, "erk" ve/veya "iktidar" kelimelerine, "Herrschaft" kelimesi "egemenlik", "yetke", "otorite", "hâkimiyet", "tahakküm" kelimelerine çevrilmiştir. Bu çalışmada "Macht" (*power*) "iktidar", "Herrschaft" ise "egemenlik" çevirisi ile kullanılacaktır.

Weber'e göre iktidar (*macht*) "bir ya da birden fazla kişinin bir toplumsal eylem içinde, o eyleme katılan başkalarının direnişine karşın da olsa kendi iradelerini gerçekleştirme şansıdır" (Weber, 2003, s.268). Şartlara ve kişiye özel birçok bileşen ve olasılık, belli durumlarda bir insanı kendi iradesini zorla kabul ettirme zorunluluğunda bırakabilir. Dolayısıyla Weber "iktidar" kavramını sosyolojik bakımdan biçimsiz bularak, sadece bir buyruğa boyun eğme olasılığını taşıyan "egemenlik" kavramının üzerinde durur (Weber, 1995).

Egemenlik (*Herrschaft*) ise, "belli bir kaynaktan çıkan, belli özel (ya da bütün) emirlere, belli bir grup bireyin uyma ihtimalidir" (Weber, 2013, s.49). Bu tanıma göre başkaları üzerinde güç kullanmanın her biçimi egemenlik olarak kabul edilemez. Egemenlik ilişkisinin ayırt edici kriteri, belli ölçüde "gönüllü uyma" içermesidir. Gönüllü uyma, sadece maddi, duygusal ya da ülküsel güdülere seslenerek değil, egemenliğin yasallığına ve meşrutiyetine duyulan inançla sağlanmaktadır. Yasallık savının geçerliliği, Weber için meşruluğun türüne göre değişen ancak karşılıklı olarak birbirine bağımlı olan temellere dayanmaktadır:

1. Rasyonel temeller: Normatif kuralların meşruluğu ve bu yasalara göre egemenlik konumuna getirilenlerin, emir verme hakkı olduğu inancına dayalıdır (yasal otorite).
2. Geleneksel temeller: Çok eski zamanlardan beri süregelen geleneklerin kutsallığına ve bu geleneklere göre gücü kullananların meşruluğuna olan yerleşik inanca dayalıdır (geleneksel otorite).
3. Karizmatik temeller: Bir bireyin istisna kutsallığına, kahramanlığına, örnek özelliklerine ya da onun tarafından açıklanan veya emredilen normatif kalıpların ya da emrin kutsallığına olan bağlılığa dayalıdır (karizmatik otorite) (Weber, 2013, s.54).

“Egemenlik” tanımında yer alan ve yönetilenlerin rasyonel, geleneksel ve karizmatik temelli inançlarla yönetenlerin buyruğu altına girmesindeki gönüllü uyma isteği, “iktidar” tanımında başka bir olgu ile, bir tarafın eyleme dâhil olan diğer taraf dirense bile istediğini yapabilme yeteneği olarak vurgulanmaktadır. Bu tanımlar eşitsizliğe, dolayısıyla kaçınılmaz olarak birbiriyle uyuşmayan ve çatışan çıkarlara işaret eder ve Weber’in asimetrik iktidar görüşünü ortaya koyar (Giddens, 2001).

Weber’in iktidar görüşünde devlet ve devletin aygıtları özel bir konuma sahiptir. Endüstrileşme sonrası modernleşme ve rasyonelleşme sürecine giren toplumlarda artan bir kurumsallaşma gözlemleyen Weber’e göre, iktidar ilişkileri devlet ve kurumları çevresinde yoğunlaşmıştır. Yaşam giderek kurumsallaşırken, bireyler kurumlar etrafında örgütlenerek, temsiliyetlerini bu örgütlere teslim etmişlerdir. Devlet, bu örgütlerin en tepesinde iktidarın yoğunlaştığı ve depolandığı bir meta örgüttür. Siyasal seçkinler ve bürokrasi seçkinleri de iktidarı elinde bulunduran ve kullanan devlet aktörleridir (Şengül, 2012).

Weber’in yaklaşımını benimseyen Amerikalı sosyolog Wright Mills (1926-1962), iktidarı “üzerlerinde iktidar uygulanan ikinci bir kişi ya da grup tarafından sahip olunmadığı ölçüde tek bir kişi ya da grup tarafından sahip olunan bir şey” olarak tanımlamıştır. Mills, bir tarafın kendi isteklerini başkalarının istekleri pahasına gerçekleştirebildiği ölçüde iktidara sahip olduğunu savunmuştur (Giddens, 2001). İktidara sahip olan azınlık ile iktidardan uzak tutulan çoğunluk arasında bir ayrıma gitmiştir ve iktidara sahip olan azınlığı “iktidar seçkinleri” olarak tanımlamıştır. Askeri kurumlarda, sanayi işletmelerinde ve siyasal kurumlarda yer alan üst kademe yöneticilerden oluşan bu seçkinler grubunun içinde, Mills’in deyiimiyle "iktidar üçgenini oluşturan sıkı bir bağ, dayanışma ve çıkar birliği" bulunmaktadır. Bu sıkı ilişkiler sayesinde homojen bir elit grubu oluşur ve bu grup iktidarı paylaşarak yönetilen kitlenin dizginlerini elinde tutar (Vergin, 2016).

Amerikalı sosyolog Talcott Parsons’a (1902-1979) göre ise Weber ve Mills’in yaklaşımları iktidar nosyonunu paylaşımcı/dağıtımçı bir çerçeve içine hapseder. Parsons, iktidarın dağıtımçı ve kolektif yönü arasında bir ayrıma giderek, dağıtımçı

görüşü, oyunlar kuramının bir terimini kullanarak yaptığı “sıfır toplamı” iktidar tanımıyla eşleştirir. Bu tanıma göre A, B üzerinde iktidar uygularken, B’nin iktidar kazanabilmesi için A’nın elindeki iktidarının bir bölümünü kaybetmesi gerekir. Bu ilişki “sıfır toplamı bir oyundur” (Mann, 2012). Dağıtımçı/paylaşımçı, Parsons’ın deyişiyle “sıfır toplamı” iktidar nosyonu, iktidarın sabit bir miktar olarak görülerek dağıtımına konu olması ve iktidar farklılıklarının kaçınılmaz çıkar çatışmalarına yol açtığı öngörüsü nedeniyle Parsons tarafından eleştirilmiştir.

Parsons’ın görüşüne göre, iktidar önceden miktarı belirlenmiş, değişmeyen bir kitle değildir. İktidar, paranın iktisadi sistemde oynadığı role benzer bir rol oynar. Değiş tokuş aracıdır, dolaşım halindeyken miktarı artar ve azalır. İktidarın para gibi kendi başına sadece simgesel bir değeri vardır ve gerçek değeri elde etmeyi sağladığı şey kadardır. İktidar, kolektif amaçlar belirlemeye ve bunları elde etmeye yarayan bir araçtır. Otorite ise iktidardan ayrıdır. Otorite, paranın biriktiği kasa gibi iktidarın biriktiği yerdir. Otoriteyi elinde bulunduran kişi, yönettiği toplumun mal ve hizmet ihtiyacını gidermek üzere gereken iktidarı bir çeşit iktidar deposundan çekecektir (Duverger, 1998).

Parsons ayrıca iktidarın bir birey ya da grubun başkasına zorla bir şeyler dayatmasını gerektirmediğini vurgulamıştır. İktidar ilişkisinde baskı, sömürü ve açık çatışmalar kaçınılmaz değildir. Aksine, iktidar uzlaşmanın bir uzantısıdır (Giddens, 2001). Buhan dönemlerinde altın stoklarının kullanılması gibi, iktidar zora ancak, topluluk üyelerinin, ortak amaçlara uygun biçimde davranmalarını sağlayamadığı olağan dışı hallerde başvurur (Duverger, 1998).

Kolektif iktidar görüşünü paylaşan siyaset bilimci Hannah Arendt (1906-1975), iktidarın zor kullanımına dayanmadığını, şiddet ve iktidar arasında yaptığı keskin ayrımı savunur (Arendt, 1997). İktidarı ve şiddeti, birbirinden ayrı fenomenler olarak karşıt konumlara yerleştiren Arendt, bu fenomenlerin bir arada varlıklarını sürdüremeyeceklerini, iktidarın tehlikeye girdiği noktada şiddetin ortaya çıktığını ileri sürer. Ona göre şiddet, iktidarı yaratacak olan değil, yıkıma uğratabilecek bir araçtır. İktidar ise kendi içinde bir amaçtır. Arendt *Şiddet Üzerine* adlı çalışmasında,

insanların bir araya gelerek uyum içinde eylemde bulunmaları ile iktidarın ortaya çıktığını savlar. İktidar bu bir araya gelişe dayanarak meşrulaşır. Dolayısıyla, iktidarın bir bireyin mülkiyetinde olduğu görüşü yanıltıcıdır. Bir kişinin “iktidar” olduğu tabiri, o kişinin bir grup insan adına eyleme gücüne sahip olduğu anlamına gelebilir. İktidar bir tabana ihtiyaç duyar ve ihtiyaç duyduğu grup bir arada bulunmaya devam ettiği sürece iktidar var olabilir.

İktidar nosyonuna modern yaklaşımın önemli örneklerinden biri, sosyolog Steven Lukes tarafından ortaya konan “iktidarın üç yüzü” yaklaşımıdır. Lukes, A’nın B’yi bir şekilde etkilediği mefhumu üzerinden süregelen tartışmaların yetersizliğine dikkat çekerek, iktidarın daha geniş kapsamlı tasavvur edilmesinin gerekliliğini “üç boyutlu iktidar” görüşü ile gidermeye çalışmıştır. İktidar tartışmalarını tek boyutlu ve iki boyutlu görüşler olarak sınıflandırmış, bu görüşlerin bütünlüklü bir eleştirisini içeren “üç boyutlu görüşü” geliştirmiştir (Lukes, 2016).

Tek boyutlu iktidar görüşü, çoğulcu iktidar görüşü olarak anılmaktadır. Bu görüşe sahip olan düşünürlerden Robert Dahl’a göre “A, B’nin başka koşullarda yapmayacağı bir şeyi B’ye yaptırabileceği ölçüde, B üzerinde iktidar sahibidir” (aktaran Lukes, 2016, s.89) ve iktidar somut kararların incelenmesinin ardından çözümlenebilir. Dolayısıyla çoğulcu yaklaşımda, önemli sorunlara dair karar alma süreçlerindeki davranışlara odaklanılır. Bu süreçlerin gözlemlenebilir çatışma içerdikleri varsayılır. Çatışma olmazsa, iktidarın kullanımının açığa çıkmayacağı düşünülmektedir (Lukes, 2016).

Tek boyutlu görüş, yalnız somut karar alma süreçlerine ve iktidarın görünen yüzüne odaklanırken, kararsızlık süreçlerinde kullanılan ve az görünen iktidarı açığa çıkarmakta yetersiz kalmaktadır. İki boyutlu görüş bu eleştiriye dayanarak, kararsızlık süreçlerinin de incelendiği bir yöntem üzerine gider. Ayrıca, iktidarın görünürlük kazanmadan işleyebilmek üzere politik gündemi belirlediği durumları da işaret eder. Peter Bachrach ve Morton S. Baratz’ın savına göre “bir kişi veya grup – gerek bilinçli gerekse bilinçdışı bir şekilde politika konusundaki çatışmaların

kamuoyuna duyurulmasına yönelik engeller yarattığı veya pekiştirdiği ölçüde iktidar sahibidir” (aktaran Lukes, 2016, s.37).

Ancak Lukes, iki boyutlu görüşün de davranışçılık eleştirisini sınırlı bulur (Lukes, 2016). Çünkü iki boyutlu görüş de, tek boyutlu görüş gibi fiili çatışmayı iktidar açısından zorunlu bularak, çatışma içermeyen durumları göz ardı etmektedir. İktidar bir çatışma içermeyebilir, iktidarın yalnızca çatışma durumlarında kullanılacağı varsayımı yanıltıcıdır. A, B’ye yapmak istemediği bir şeyi yaptırırken iktidar kullandığı gibi, B’nin isteklerini, kendi isteklerine göre etkileyerek ve belirleyerek de iktidar kullanabilir. Hatta kişilerin düşüncelerinin ve arzularının kontrol altına alınarak iktidara tabi kılınmasına dayalı olan iktidar kullanımı en etkili iktidar biçimidir ve bu yolla çatışmaların ortaya çıkması baştan engellenir.

Tek boyutlu ve iki boyutlu görüşün savunucuları benimsedikleri bireyci iktidar görüşüyle, iktidarı eyleme katılan başkalarının direnişine karşın da olsa bireyin kendi iradesini gerçekleştirme olasılığı olarak tanımlayan Max Weber’in izindedir. Lukes, bu görüşlerin aşırı bireyci ve davranışsal odağını eleştirerek üç boyutlu bakışı ortaya koyar. İktidarın üçüncü yüzünü, "gönüllü öznelerin tahakküme razı gelmelerinin sağlanması" boyutu olarak tarif eder. Lukes, kavramsal tartışmayı iktidardan tahakküme kaydırırken, iktidar sahiplerinin tahakküm ettikleri insanların riayetini nasıl sağladıklarını sorar. Üç boyutlu iktidarın gözlemlenebilir eylem kadar eylemsizlikleri de içermesi, bilinçdışı kullanımı, gruplar ve kurumlar gibi kolektiviteler tarafından kullanımı bu sorunun cevabının ampirik olarak saptanmasını zorlaştırmaktadır (Lukes, 2016).

Özetlemek gerekirse, modern yaklaşımda iktidar ilişkisinin hikâyesi bir insan veya bir grup insan olarak A ve B arasında geçmektedir. A ve B, insan aktörlerdir. Öncelikle bu seçicilik sorgulanabilir. İktidar süreçlerine dâhil olan teknoloji, bilgi, malzeme gibi insan olmayan aktörler göz ardı edilmektedir. Bu ayrımı bilinçli olarak baştan yapan Russell, insanlar üzerindeki iktidara odaklanacağını belirtirken, bir iki cümleyle de olsa dünyadaki değişimde teknolojinin madde üzerindeki iktidarının önemini anımsatmayı ihmal etmemiştir (Russell, 2002). Ancak modern iktidar

tartışmasında, Aydınlanma döneminin bir mirası olarak insan merkezli yaklaşımın ağırlığı hissedilmektedir. Ancak bu mirasın, modern yaklaşımın biricik öznesi insan kimdir?

“İnsanoğlu yaşamdaki iyi şeylerden aldığı hazzı artırmak için mücadele eden ve bunu yapmak için uygun araçları seçme ve bu araçları kovalama becerisine sahip, yerinde duramayan, amaçları peşinde koşan rasyonel bir varlıktır” (Mann, 2012, s.15). Amaçlarını kovalayan insanın bu nitelikleri iktidarın kaynağını oluşturur. A, ötekilere rağmen, kendi istencini ne pahasına olursa olsun gerçekleştirebildiği kadar iktidar sahibidir. A, B’nin isteklerinden fazlasını gerçekleştirebildiği kadar iktidar sahibidir. A, B’ye, kendi amacı doğrultusunda, B’nin yapmak istemeyeceği bir şeyi yaptırabildiği kadar iktidar sahibidir. A, B’nin arzularını kontrol altına alarak B’ye kendi isteklerini yaptırabildiği kadar iktidar sahibidir. A ve B ortak bir amaç için birlikte de hareket edebilir. Peki, bu durumda iktidar sahip olunan ve paylaşılan bir şey midir? İktidarın bu şekilde dağıtımına ve paylaşımına konu olan sabit bir kaynak veya değişmez bir kapasite olarak görülmesi modern yaklaşıma yöneltilen önemli bir eleştiridir. Bu modern-sonrası eleştirilere göre, iktidarın depolanabilir ya da gerektiğinde bireyler, sınıflar veya devlet tarafından kullanılabilir olduğu görüşü yanılıcıdır (Şengül, 2012).

Tartışmanın A’nın B üzerindeki etkisine, yani bir kesimin diğeri üzerine uyguladığı iktidara odaklanması modern yaklaşıma yöneltilen diğeri bir eleştiridir. Kolektif iktidar görüşünde ortak eylem durumu söz konusu olsa da, modern yaklaşımda iktidar ağırlıklı olarak taraflar arasındaki negatif ve yukarıdan aşağıya doğru işleyen hiyerarşik bir ilişki olarak tanımlanır. Ayrıca, bu ilişkide tarafların tutumlarını belirleyen, iktidarın normatif boyutu da ihmal edilmektedir (Şengül, 2012).

Modern yaklaşıma yöneltilen eleştiriler üzerinden geliştirilen yapısalcılık-sonrası teoriler bir sonraki alt başlıkta, ağırlıklı olarak Michel Foucault’nun olmak üzere, Manuel Castells, Michael Hardt ve Antonio Negri’nin iktidar kavrayışları çerçevesinde ele alınacaktır. İktidarı ikili ve negatif ilişki sınırlılığından, sabit ve elde

edilebilir bir kaynak olma kisvesinden, devlet odağından ve merkezilikten, makro ölçekli resmi ve kurumsal kimliğinden kurtararak, küresel dünyanın dinamikleri içinde, üretken, dinamik, pozitif bir ilişkiler ağı olarak kavramsallaştıran bu yaklaşımlara “ilişkisel iktidar” başlığı altında yer verilmiştir.

2.2 İktidarın “İlişkisel” Kavramsallaştırması

İktidar ilişkilerini devlet ve toplum, yöneten ve yönetilen, seçkinler ve azınlıklar, ekonomik sınıflar, bireyler ve gruplar arasında yukarıdan aşağı olmak üzere tek yönlü ve çoğu zaman baskı unsuruyla ele alan, hatta kimi düşünürler tarafından sadece gözlemlenebilen ve ölçülebilen çatışmalar üzerinden inceleyen yaklaşımların yetersizliği yapısalcılık-sonrası dönemde aşılmaya çalışılmıştır. İktidarın ilişkisel niteliğini çoklu, çok yönlü, dinamik, mikro ve makro ölçek ayrımını aşan, fiziksel ve siyasal sınırları tanımayan, gündelik pratiklerle toplumun en küçük birimine kadar işleyen, değişen ve dönüştüren, üreten ve üretilen yönüyle açığa çıkarmaya çalışan alternatif görüşler 1960’ların sonunda itibaren ortaya çıkmıştır.

Devlet merkezli politik kuramdan kopuşta ve iktidarın ilişkisel bir perspektife doğru yön değiştirmesinde Fransız düşünür, sosyal teorist, tarihçi, edebiyat eleştirmeni, antropolog, psikolog ve sosyolog Michel Foucault’nun (1926-1984) iktidar kavramlaştırması önemli bir yer tutmaktadır. Ancak, Foucault’nun iktidar kavramsallaştırmasına geçmeden önce, onun ve birçok yapısalcılık-sonrası teorisyenin yaklaşımını etkileyen Alman filolog, filozof, kültür eleştirmeni, şair ve besteci Friedrich Wilhelm Nietzsche’nin (1844-1900) modernite eleştirisine yer vermek gerekiyor.

19. yüzyıl düşünürü Nietzsche, Aydınlanma döneminin pozitivist düşüncesine yönelttiği radikal eleştirilerle modern dünyanın temellerini sarsmıştır. Sadece “Tanrı’nın öldüğü”nü ilan etmemiş, modern dünyanın üzerinde temellendiği bilimsel hakikatin geçerliliğini de reddetmiştir. Ona göre bilimsel söylem, yalnızca iktidarı sağlamaya ve pekiştirmeye yaramaktadır. Bilgi ya da hakikat sahip olduğu sonsuz

değerden dolayı değil, belirli bir grubun kendi iradesini, istencini dayatabilme imkânına sahip olmasından dolayı geçerlilik kazanabilmektedir (Vergin, 2016).

Foucault'nun düşünceleri ve Nietzsche'nin görüşleri arasında birçok ortak yön ve yakınlık vardır. Bilgi ve hakikatin iktidar ile aralarındaki dolaylımsız bağ bunlardan biridir. Tıpkı Nietzsche'nin dikkat çektiği gibi Foucault için de iktidar ve bilgi arasında modernizmin yaptığı gibi bir ayrım yapılamaz. İktidar ve bilgi birbirine eklemlenmiştir. İktidar bilgiyi yaratır, biriktirir ve kullanır. Bilgi de iktidar etkilerine yol açar (Foucault, 2015).

Diğer bir paralellik tarihin ilerlemesine yönelik paylaştıkları görüşte görülmektedir. Onlara göre tarihi belirli bir hedefe ilerleyen bir süreç olarak kabul etmek yanlıştır. Nietzsche mutlak bilgiye doğru hareket eden tarih görüşüne karşı çıkmıştır. Foucault ise, Nietzsche'nin tarihi mevcut çıkarların ve agnostik ilişkilerin ışığında yazan soykütüksel tarih anlayışını sürdürmüştür. Soykütüksel tarih güç dengelerinin tersyüz edilmesi, iktidar gaspı ve belirli bir söylemin bu söylemi kullananların aleyhine çevrilmesi gibi konulara dikkat çeker. Çünkü tarihsel değişimin ardındaki neden, Nietzsche'nin vurguladığı gibi "güç istenci"ne dayanmaktadır (Vergin, 2016).

Nietzsche'nin felsefesinde “tüm itici güçler güç istencidir; bunun dışında hiçbir fiziksel, dinamik veya psişik güç yoktur” (Nietzsche, 2010, s. 439). Güç istenci, varolanın varlığına dair soruya verilen cevaptır. Varolan isteme faaliyetine sahip bir oluşumdur ve istenç özünde güç istencidir (Ökten, 2006). Nietzsche, bütün her şeyin açıklayıcı ilkesi olarak güç istencini sadece pozitif anlamda kullanmaz. Güç istenci hem pozitif, hem de negatif anlama sahiptir. Ayrıca sadece insana dair bir prensip değildir: “O, kozmik bir doktrin olarak bütün realitenin karakterini de açıklamaktadır. Güç istemi doktrinine göre, cansız varlık diye bir şey söz konusu olmayıp, her şey bu doktrin uyarınca açıklanmak durumundadır” (Küçükalp, 2017, s. 46). Dolayısıyla bu eleştirel bakış doğrultusunda, Aydınlanma'nın insan merkezli ve materyalist yaklaşımının da hedef alındığı söylenebilir.

Nietzsche'nin soykütüksel tarih anlayışının, bilgi ve iktidar arasında kurduğu ilişkinin, güç istenci temelli perspektifinin Foucault'nun teorik çalışmaları üzerinde yadsınamayacak bir etkisi vardır. Nietzsche'nin getirdiği güçlü ve radikal modernite eleştirisi, yalnızca Foucault'nun çalışmalarını değil, kendisinden sonra gelen çoğu düşünürün çalışmalarını da etkilemiştir. Nietzsche'nin felsefesi, Aydınlanma döneminin mirası modern teorilerin sorgulanmasında önemli bir eşik olmuştur.

2.2.1 Michel Foucault ve Gündelik Hayattaki İktidar İlişkileri

Modern teoriler iktidarı genellikle makro yapılar içinde, iktisadi veya hukuki bağlamda, egemen sistem ve sisteme tâbi olanlar ikiliğinde, baskı nosyonu çevresinde tartışmıştır. Bu tartışmalarda iktidar ağırlıklı olarak politik kuramın odağında yer almıştır. Foucault, 1970'li yıllardan itibaren yaptığı çalışmalarda bu yaklaşımı reddetmiştir. Modern teorilerin sınıf ilişkileri temelli ekonomist modelini ve iktidarı hukuk, yasal ve ahlaki hak ve politik hükümler çerçevesinde analiz eden bürokratik modelini eleştirerek, iktidarı siyasal düşünce alanının hükümdar-yasa sisteminden çıkarmayı hedeflemiştir (Best ve Kellner, 2011).

İktidar derken, belli bir devlet içinde vatandaşların bağımlılığını garanti eden kurum ve aygıtlar bütünü olan -büyük "i" ile yazılan- İktidar'dan söz etmek istemiyorum. İktidardan anladığım, şiddetin tersine kural biçimini taşıyan bir uyruklaştırma kipi de değil. Bir öge ya da bir grup tarafından bir başka grup üzerinde kullanılan ve etkileri birbirini izleyen türemelerle toplumsal bünyenin bütününe içinden geçen bir egemenlik sistemi de değil iktidardan anladığım. İktidar kavramından yola çıkarak yapılan çözümleme, ilk veri olarak devletin egemenliğini, yasanın biçimini ya da bir egemenliğin bütünsel birliğini ele almamalıdır; bunlar daha çok iktidarın nihai biçimleri olacaktır (Foucault, 2016, s.69).

Foucault, iktidarı Marksist anlayışta olduğu gibi sınıf tahakkümünde ya da Weberci anlayışta olduğu gibi devlet egemenliğinde değil, toplumun en küçük birimlerinde, kadın ve erkek, öğretmen ve öğrenci, hasta ve doktor, bilen ve

bilmeyen, yetişkin ve çocuk ilişkilerinde, tabandaki küçük iktidar ilişkilerinde aramıştır. Başka bir deyişle, insan ilişkilerine içkin olarak her yerde kendiliğinden oluşan mikro iktidarlara, küçük “i” ile yazılan “iktidarı” tartışmaya açmıştır.

İktidar her yerdedir; her şeyi kapsadığından değil, her yerden geldiğinden dolayı her yerdedir. İktidar sürekli, tekrara dayalı, cansız, kendi kendini yeniden üreten her şeyiyle, tüm bu hareketliliklerden yola çıkarak beliren, bunların her birini destek alan ve geri dönerek onları sabitleştirmeye çalışan genel bir sonuçtur. Şüphesiz adıcı olmak gerekir: İktidar bir kurum, bir yapı değildir; bazılarının baştan sahip olduğu belirli bir güç değil, belli bir toplumda karmaşık bir stratejik duruma verilen addır (Foucault, 2016, s.70).

Foucault, iktidarı bir “yapı”, bir “kurum”, sahip olunan bir “güç” ya da “nesne” olarak tanımlamak veya analiz etmek yerine, iktidarın “strateji”, “edim”, “ilişki ağı” olarak nasıl ve nerede işlediğini sorgulamıştır. Foucault’ya göre iktidar önceden var olan, bir yerde yoğunlaşan ya da dağıtım, paylaşım konu olan bir töz veya araştırılması gereken esrarengiz bir şey değildir: “İktidar yalnızca bireyler arasındaki bir tür ilişkidir” (Foucault, 2011, s.55). Zaten kendisi iktidar sözcüğünü “iktidar ilişkileri” deyiimi yerine kullandığını özellikle belirtmiştir (Foucault, 2011, s. 235). Ancak sosyal bir varlık olan insanoğlu, sürekli birbirleriyle ilişki halindeyken, Foucault hangi tür ilişkileri iktidar ilişkileri olarak görmektedir ve bu ilişkilere hangi nitelikleri atfetmektedir?

Foucault’ya göre bir ilişkiyi iktidar ilişkisi kılan olgulardan biri davranışları yönlendirme unsurudur. İster aşk ilişkisi olsun, isterse kurumsal veya ekonomik bir ilişki olsun, bir kişinin başkasının davranışlarını yönlendirmeye çalıştığı bütün insan ilişkilerinde iktidar vardır. Bireyler ve gruplar birbirlerinin davranışlarını zorlama olmadan bir miktar belirleyebildikleri ve yönlendirebildikleri hallerde iktidar ilişkisine girmektedirler. Bu ilişkiler birbirine yol açan, birbirine cevap veren, değişikliğe uğrayabilen, tersine dönebilen, kalıcı ve statik olmayan, hareketli ilişkilerdir. İktidar, taraflar arasındaki bireysel ya da kolektif ilişkiler olmaktan da

öte, birilerinin başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunma kipidir. Edimlerde var olur, üretir ve yeniden üretilir (Foucault, 2011).

Hukukçu Umut Koloş'un yaptığı amip analojisi, Foucault'nun tanımlamaya çalıştığı iktidar ilişkilerinin niteliklerini açıklamaktadır: Amiplerin uygun koşullarda var olabilen, bulunduğu ortamın şeklini alan, kendi kendilerini üretebilen, yayılarak ilerleyen ve ilerlerken önüne çıkanları içine alan şekilsiz ve iskeletsiz yapısı, iktidarın çoğu özelliği ile örtüşmektedir. İktidar, bir ilişki olarak ve ilişkiler içinde kendi kendini üretebilmesiyle, tüm sosyal alanı içine alarak yayılmasıyla, hareketliliği ve akışkanlığıyla, Koloş'un deyimiyle “amibimsi” niteliktedir. Amip ile iktidar arasındaki en büyük fark ise Foucault için iktidar cansız iken, amibin canlı bir varlık olmasıdır (Koloş, 2016).

İktidar ilişkisini tanımlayan diğer olgu ise “özgürlük”, dolayısıyla “direniş”tir. Bir ilişkinin iktidar ilişkisi olması için, ilişkide bulunan bireylerin özgür olmaları ve eylem seçenekleri arasından özgürce seçim yapabilmeleri gerekmektedir. Özgür öznenin boyun eğmeyişi iktidar ilişkisini kışkırtmaktadır. Bu ilişkiye bir çatışma ya da uzlaşmazlık denilemez. Burada karşılıklı teşvik etmeyi ve mücadeleyi içeren bir çekişmeden bahsedilebilir. Foucault, tamamen dengesiz olan iktidar ilişkilerinde dâhi bir tarafın durumu tersine çevirebilecek özgürlüğe sahip olabildiği zaman iktidarın uygulanabileceğini savunmuştur. Dolayısıyla iktidar özgürlüğün olduğu yerdedir ve özgürlüğün olduğu yerde direniş imkânı da vardır. Direniş imkânı yoksa iktidar ilişkisi de yoktur. İki kişiden biri ötekinin yönetimine hiçbir hileye, stratejiye başvurmadan ve karşı koymadan girdiyse, sınırsız ve sonsuz şiddet uygulanabilecek bir nesneye dönüştüyse bu bir iktidar ilişkisi değildir (Foucault, 2011). Foucault, “iktidar her yerdedir” savı yüzünden direniş ve mücadele olasılıklarını yok saymakla itham edilirken, kendisi aksine iktidarın varlığını özgürlüğe şart koşmaktadır ve iktidar ilişkisinin olduğu her yerde direniş imkânlarının da olduğunu savunmaktadır (Foucault, 2011).

Ben şunu söylüyorum: İktidar ilişkileri kaçınılmaz olarak direnişe yol açar, her an direniş çağrısı yapar, direnişe imkân tanır ve direniş imkânı olduğu için, gerçek

direnış olduğu için, tahakküm uygulayanın iktidarı çok daha fazla güçle, direniş ne kadar büyükse o kadar daha fazla kurnazlıkla tutunmaya çalışır. Öyle ki, benim ortaya çıkarmaya çalıştığım şey, tek tipleştirici bir aygıtın donuk ve istikrarlı tahakkümünden çok, sürekli ve çok biçimli mücadeledir. Her yerde mücadele halindeyiz -ana babasını kızdırmak için yemek masasında parmağını burnuna sokan çocuğun isyanı her an vardır, bu da bir isyandır denebilir- ve her an, isyandan tahakküme, tahakkümden isyana gidilir ve benim ortaya çıkarmak istediğim şey bu sürekli hareketliliğin tümüdür (Foucault, 2015, s.177).

Direnış imkânı olmayan, baskıya, şiddete, zorlamaya dayalı olan ilişki tahakküm ilişkisidir. Modern teoride hâkim olan bu negatif iktidar anlayışı, Foucault'nun yaklaşımında yerini pozitif iktidar anlayışına bırakmıştır. Foucault'ya göre 1968 yılında Fransa'da başlayan ve tüm dünyaya yayılan toplumsal hareketler, baskıcı iktidarı deşifre etmek, görünür kılmak ve ona karşı mücadele etmek üzere yapılan iktidar analizlerinin yetersizliğini göstermiştir. Foucault, iktidarı baskıya, zorlamaya, cezalandırmaya, dışlamaya dayalı negatif bir ilişki olarak değil, arzuyu yaratan, zevki kışkırtan, bilgiyi üreten pozitif bir ilişki olarak mercek altında almıştır. Sansür, dışlama, engel, içe atma kipiyle işleyen bir üst belirleyen olarak iktidarın toplumsal yaşama nüfuz etmesi olanaksızdır. İktidar, gündelik hayatın akışında pratiklerle var olarak, bedenin sinir uçlarına kadar erişebilmektedir (Foucault, 2015). Bedeni merkeze alarak yaşamı kuşatan, üreten ve yeniden üreten bu iktidar, Foucault'nun kavramsallaştırmasında “biyo-iktidar”dır.

Yaşam ve bedenin iktidarın alanına girmesi, Foucault'a göre biyo-iktidar çağının başladığı 18.yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu yüzyıldan itibaren iktidar, gündelik hayatın işleyişindeki ekonomik ilişkilere, bilgi ilişkilerine, cinsel ilişkilere nüfuz etmiştir. İktidar ilişkileri olarak bu ilişkiler, modern yaklaşımın savunduğu gibi yukarıdan aşağı doğru tek yönlü ve yukarı lehine değil, aşağıdan yukarıya doğru işlemektedir. “Yukarı”, devlet gibi makro kurumlara, “aşağı”, mikro alanlara karşılık gelmektedir. Foucault'ya göre devleti iktidarın merkezi olarak tayin etmek ve toplumdaki iktidar ilişkilerinin devlet tarafından belirlendiğini varsaymak hatalıdır (Koloş, 2016). Devrimci hareketler de bu hataya düşerek, iktidarın kaynağı ve birikim noktası

olarak devleti mücadelenin hedefi olarak öne çıkardıkları için başarısız olmuştur (Foucault, 2011). İktidar merkezsizdir ve ağ yapısına sahiptir. İktidar, üretim aygıtları, aileler, kısıtlı gruplar, kurumlar içinde oluşan güç ilişkileri ağında dolaşım halindedir. Sınıf tahakkümü ya da devlet yapısı tabandaki iktidar ilişkileri sayesinde iyi işleyebilir. Foucault, tersi bir yöntemle tabandaki iktidar ilişkilerini ve iktidar mekanizmalarını deşifre etmek istemiştir (Foucault, 2015).

Foucault için iktidar mekanizmalarının işleyişinin deşifre edilebileceği araştırma sahaları okullar, askeri alanlar, akıl hastaneleri, hapishanelerdir. Örneğin, bir hapishane projesi olan Panoptikon, etkili bir modern iktidar diyagramı sunmaktadır. İngiliz filozof ve toplum kuramcısı Jeremy Bentham'ın (1748-1832) tasarımı olan Panoptikon, "halka biçimli bir binadır, ortasında bir avlu ve avlunun ortasında bir kule vardır. Halka hem içeriye hem dışarıya bakan hücrelere bölünmüştür. ... Merkezi kulede bir gözetmen vardır. ... bireyin yaptığı her şey bir gözetmenin bakışına açıktır" (Foucault, 2005, s. 224). Panoptikon, mimari biçim olduğu kadar bir yönetim biçimidir. Bir kişinin herkesi gözleyebildiği yönetim biçimi olarak panoptizm, fiilen gerçekleşmiş bir toplum ve iktidar ütopyasıdır. 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında keşfedilen panoptizm, topluma egemen olan iktidar biçimidir (Foucault, 2005).

Foucault'ya göre 19. yüzyıldan bu yana iktidar biçimlerinde önemli bir değişim olmamıştır. Ancak bazı postmodern teorisyenlere göre bilgi teknolojisinin gelişmesi ve dolayısıyla enformasyonun üretiminin, tüketiminin ve dolaşımının değişmesi iktidara yeni biçimler kazandırmıştır. Biraz da haksız olarak Foucault, iktidarın üretildiği medya, tüketim, boş zaman, göstergibilgisi gibi enformasyon çağının yeni mekanizmalarını tartışmaya açmaması nedeniyle eleştirilmiştir (Best ve Kellner, 2011).

Foucault'yu eleştiren postmodern teorisyenlerden biri olan Fransız sosyolog Jean Baudrillard'a göre, postmodern simülasyon çağında toplum teorisi kodlar, enformasyon ve medya tarafından belirlenmektedir. Elektronik medya, enformasyon teknolojileri, göstergibilgisel sistemler göstergelerle soyut bir ortam üretmekte ve bu

ortamda çoğalmaktadır. Bu ortamda iktidar da tamamen soyut hale gelmekte, makro veya mikro hiçbir kurumda mevzilenememektedir. Baudrillard'ın göstergebilgisel iktidarı, göstergelerin dolaşımı yoluyla hareket eder. Baudrillard, Foucault'nun teorisini, bu yeni iktidar biçimlerini göz ardı ettiği için reddedecek kadar ileri gitmiştir.

Foucault bu eleştirinin yanı sıra ekonomi-politiği ihmal ettiği, devletin özgün konumunu ve iktidarın baskıcı yönünü ikinci plana attığı yönünde de eleştiriler almıştır. Ancak Foucault'nun iktidarı özel bir araştırma alanı olarak ele alması, bir “nesne” ya da “kaynak” olarak değil, “ilişki” olarak kavramsallaştırması, iktidarın baskıcılığı yerine üretkenliğini öne çıkarması, iktidar ilişkilerini siyasal alanın dışında normatif boyutlarıyla değerlendirmesi iktidar tartışmalarında önemli bir kırılma yaratmıştır (Şengül, 2012). İktidarın bir “ilişki” olarak kavramsallaştırılmasındaki önemli kırılmadan sonra, bu ilişkilerin ekonomik, siyasi ve teknolojik birçok gelişmenin yaşandığı bugünün küresel dünya düzeninde, hangi yeni biçimlerle işlediğine dair tartışmaların önü açılmıştır. Bu tartışmaların içinden, kavramsal çerçevelerinde “ağ modeli”ni kullanan Manuel Castells, Michael Hardt ve Antonio Negri'nin teorilerine değinilecektir.

2.2.2 Manuel Castells ve Enformasyon Çağında İktidar İlişkileri

İktidarı ilişkisel niteliği ile kavramsallaştıran diğer bir düşünür, sosyolog ve şehir plancısı Manuel Castells, iktidar ilişkilerini “ağ modeli” ile küresel ölçekte, kitle iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve değişimler ışığında yorumlamıştır. İktidar ilişkilerinin işleyişinin değişiklik geçirmediği görüşüne Castells de karşı çıkmış, küresel dünyanın yeni enformasyon çağında iktidar ilişkilerinin nasıl bir çerçeveye oturtulabileceğini sorgulamıştır. İktidar ilişkilerinin artık ağlar etrafında örgütlendiğini ileri süren Castells, iktidarın ağlar içinde ve ağlar tarafından nasıl icra edildiği sorusunun cevabını aramıştır (Castells, 2016).

Castells'e göre “iktidar toplumdaki en temel süreçtir” (Castells, 2016, s45). Toplumun temelindeki değerler ve kurumlar iktidar ilişkileriyle tanımlanmaktadır.

Castells iktidarı sosyal bir ilişki ve süreç olarak kavramsallaştırırken, Foucault’nun kavramsallaştırmasındaki gibi davranışları yönlendirme nosyonuna değinmiştir. Castells iktidarı “toplumsal bir aktörün diğer toplumsal aktörlerin kararlarını, güçlü aktörün iradesi, çıkarları ve değerlerini kayıracak biçimlerde asimetrik olarak etkilemesini sağlayan ilişkiler kurma becerisi” olarak tarif etmiştir (Castells, 2016, s.45).

Castells, iktidar tanımındaki “aktör”, “ilişki becerisi”, ve “asimetri” kavramlarına açıklık getirmiştir. Eylemde bulunan öznelere “aktör” olarak ifadelendirmiştir. Bireysel aktörlerin, kolektif aktörlerin, örgütlerin, kurumların, ağların hepsi insan aktörlerin eylemlerine referans vermektedir. “İlişki becerisi” iktidarın öznelere arasında bir “ilişki” olduğu vurgusunu taşımaktadır. “Asimetri” ise iktidar ilişkisinde bir aktörün diğer aktör üzerindeki etkisinin daha fazla olduğu anlamına gelmektedir (Castells, 2016). Ancak hiçbir zaman ilişkiye dâhil olan herhangi bir aktörün etkisiz kalması ve mutlak iktidara maruz bırakılması mümkün değildir. Foucault gibi Castells de direniş olasılığının her zaman olduğunu altını çizmiştir. Direniş ve ret, itaat ve kabulden daha güçlü geldiğinde iktidar ilişkileri dönüşür, koşullar değişir ve hatta yapısal veya kurumsal değişim süreçleri yaşanabilir. İktidarın şiddete dayalı bir hâkimiyetle kurulabilmesi için direnen aktörlerin ilişki becerilerinin, yani ilişkinin kendisinin ortadan kalkması gerekmektedir.

Castells, kurumlaşmış iktidarı hâkimiyet olarak tanımlar (Castells, 2016). İlişkisel iktidar herhangi bir toplumsal alanda ya da kurumda yerleşik değildir ve bütün insan eylem alanına dağılmıştır. Ancak iktidar ilişkilerinin yoğunlaşmış ifadelerinin bulunduğu kurumlar, kendilerine tabi olanlar üzerinde hâkimiyet kurarak iktidar pratiğini yapılandırır. Devlet, kurumsallaşmış iktidarın yadsınamaz tezahürüdür. Devletin sahip olduğu iktidar, hâkimiyet kurmaya çalıştıkları toplumsal yapıya bağlıdır.

Castells’e göre toplumsal yapı çok katmanlıdır ve ekonomik, teknolojik, çevresel, kültürel, siyasal, askeri, cinsiyet ilişkilerini içeren farklı düzeylerde işler. Çok katmanlı toplumsal pratiklere özgü zaman ve mekân biçimleri vardır. İktidar ilişkileri

bu özgün zaman ve mekânlarda üretilir ve yeniden üretilir. Küreselleşme çağında zaman ve mekân biçimlerinin değişmesi ile birlikte, iktidar ilişkilerinin ele alınacağı bağlam da değişmiştir. İktidarı, devleti merkeze alarak ulusal sınırlar içinde anlamak yerine, kendine özgü uzam-zamansal ve örgütsel biçimleri olan ekonomik, kültürel, siyasal, teknolojik, askeri ağlar içinde anlamak gerekmektedir. Bu iktidar ağları ulusal, yerel, küresel ölçekte sürekli olarak kesişir ve iktidar ağlarının kesişim yerleri değişkendir. Toplumsal yapılar da kesişen iktidar ağlarının etkisiyle sürekli olarak yeniden şekillenir. Castells, açık uçlu ve çok kenarlı olan iktidar ağlarının kesişme noktalarında yeni bir toplumun tanımlanabileceğini varsaymıştır (Castells, 2016). Küresel, ulusal ve yerel ağ şekillenmelerinden oluşan ağ toplumunu kavramsallaştırarak, küresel ağ toplumu koşullarında iktidar ilişkilerini ele almıştır.

Castells, ağ toplumunu kavramsallaştırmadan önce, ağ kuramını referans alarak ağ yapısını tariflemiştir. Ona göre iletişime dayalı olan ağ yapısı, bir dizi hedef etrafında inşa edilen çıkarlar ve değerler kümesine karşılık gelmektedir. Bir ağ, ona hedeflerini ve işleyiş kurallarını yükleyen programla tanımlanmaktadır. Kendi değerlerini ve çıkarlarını gözeten toplumsal aktörler bir araya gelerek, toplumsal ve örgütsel ağların yaratılmasında ve programlanmasında yer almaktadırlar. Ağın performansı, ağı oluşturan düğümlere bağlıdır. Başka düğümlerle etkileşime girerek, bilgi çekerek, bilgi işleyerek işlev kazanan düğümler, ağın hedefine ulaşmasına katkı sağlarlar. Düğümler ağın hedeflerinin gerçekleştirilmesine katkı koyamadıklarında, ağlar bu düğümleri elerler, yeni düğümler ekleyerek kendi kendilerini yenilerler. Ağlar işbirliği yapabilir veya rekabet edebilirler. Hayatta kalabilmeleri, boyut değiştirebilmeleri ve esneklikleri, ağları güçlü kılan başlıca özellikleridir (Castells, 2016).

Tarih boyunca dikey ve hiyerarşik örgütlenmelerin üstünlüğü söz konusu iken, ağlar sadece dikey örgütlenmenin zirvesindeki devletlerin, dinsel aygıtların, derebeylerin, orduların, bürokrasilerin ve onların üretim, ticaret ve kültürden sorumlu temsilcilerinin iktidarının uzantısıydı. 1950'ler ve 1960'larda enformasyon ve iletişim teknolojilerinde yaşanan dönüşümle birlikte, ağlar iktidar merkezleri karşısında özerklik kazanmaya başlamışlardır. Mikroelektrik devrimi ile başlayan bu

yeni dönemi, Castells “enformasyon çağı” olarak adlandırmıştır. Yeni teknoloji ortamında, ağların kendilerini yeniden şekillendirebilme, esneklik ve uyarlanabilme özellikleri sayesinde, ağlara dayalı merkezless toplumsal örgütlenme biçimlerinin etkisi artmıştır.

Ağlara dayalı toplumsal örgütlenme biçimini, bugünün küresel toplumu tam anlamıyla kullanabilmektedir. İnsan hayatını yönlendiren ekonomik, siyasi, askeri, dini faaliyetler, eğitim, kültür, sanat, eğlence, spor, bilim, teknoloji faaliyetleri gibi birçok temel faaliyet, artık tekil birimler etrafında değil, küresel ağlar etrafında örgütlenmektedir. Enformasyon ve iletişim teknolojilerinin harekete geçirdiği çok sayıda küresel ağ ve her ağın kendisine özgü iktidar ilişkileri vardır. “İktidar ilişkilerinin her ağa özgü koşullarla tanımlanması ve anlaşılması gerekir” (Castells, 2016, s.80).

İktidar ilişkileri zaman ve mekânla biçimlenir. Ağ toplumunda, “akışlar uzamı” ve “zamansız zaman” olmak üzere iki toplumsal zaman ve mekân biçimi vardır. Akışlar uzamı, teknoloji sayesinde mesafe ne olursa olsun eş zamanlılığın mümkün olduğu uzamdır. Finans piyasaları, ulus aşırı üretim ağları, medya ağları, ağlara dayalı küresel yönetim biçimleri, küresel toplumsal hareketler akışlar uzamı etrafında örgütlenmiştir. “Zamansız zaman” ise şimdinin zamanıdır. Dizilimi ya da döngüsü, geçmişi ya da geleceği yoktur. İktidar ilişkileri, akışlar uzamı ve mekânlar uzamı arasındaki karşılıklarda, zamansız zaman ve zamanın diğer biçimleri arasındaki karşılıklarda inşa edilmektedir (Castells, 2016).

Castells, toplumun değişen uzam zamansal yapısında, ağ düzeyindeki iktidar ilişkilerinin geleneksel iktidar formülü ile değil, küresel ağ toplumuna özgü iktidar mekanizmaları ile anlaşılabilceğini ileri sürmüştür. Castells’e göre, küresel ağ toplumunda iktidar, “küresel ağları programlamak” ve “küresel ağları anahtarlamak” olmak üzere iki farklı mekanizmada işlemektedir (Castells, 2016).

Ağlar, Castells’in “programlayıcılar” olarak tanımladığı iktidar sahiplerince oluşturulur ve hedeflerine ulaşmak için programlanır. Farklı aktörlerin ağı

programlama biçimi farklıdır ve programlama süreci ağlara özgüdür. Programlama yetisi, söylemsel bir yetidir. İletişim teknolojisi kullanılarak üretilen ve yayılan söylem, ağların programlanan hedeflerini besler. Ağların kendi içinde olduğu gibi, birbirleri arasında da ortak hedefleri olabilir. Ağların ortak hedefler doğrultusunda işbirliği yapmasını sağlayan ve bu ağların bağlantı noktalarını denetleyen iktidar sahipleri “anahtarlayıcılar (*switchers*)” olarak tanımlanmaktadır. Örneğin siyasal-ideolojik söylemlerin yayılması amacıyla siyasal ağlar ve medya ağları arasında, ya da dini bir gündem yaratmak için dinsel ağlar ile siyasal ağlar arasında stratejik ilişkiler kurulabilir.

Programlamaya direnerek ve anahtarlamayı kesintiye uğratarak karşı-iktidar biçimleri geliştirilebilir. Alternatif değerleri ve çıkarları savunan toplumsal hareketler ve sivil toplum hareketleri genellikle yerel ölçekte kalan mücadelelerdir. Castells’e göre, bu hareketlerin yerel ağlardan, küresel ağa ulaşabilmeleri için toplumsal aktörlerin iletişim ağlarını kullanmaları gerekmektedir. “Bütün toplumları yapılandıran küresel ağlarda iktidar ilişkilerini ancak küresel iletişim ağları üzerinden küresel söylemleri etkileyerek değiştirebilirler” (Castells, 2016, 87).

Manuel Castells, küreselleşen dünyanın girdiği yeni dönemi “enformasyon çağı” olarak nitelendirerek, iletişim ve bilgi teknolojilerinin yarattığı uzam zamansal değişimi göz önüne sermiştir. Uzam zamansal değişimin, zaman ve mekânla biçimlenen iktidar ilişkilerinin işleyişini de değiştireceği açık bir gerçekliktir. Önemli olan bu yeni işleyişin nasıl kavramsallaştırılacağıdır. Castells, Foucault’nun ağ benzetmesini ileriye taşıyarak, iktidar ilişkilerinin yeni işleyişini kavramsallaştırmak için “ağ kuramı”na başvurmuştur. Modern iktidar paradigmasında dikey örgütlenme biçimi hâkimken, küresel toplumda iktidar ilişkilerinin ağlar etrafında örgütlendiğini savunmuştur. Karşı-iktidarların da yine bu ağlar içinde çıkacağına işaret etmiştir.

2.2.3 Michael Hardt ve Antonio Negri’nin İmparatorluğunda İktidar İlişkileri

Amerikalı edebiyat kuramcısı Michael Hardt ve İtalyan Marksist sosyolog ve siyaset teorisyeni Antonio Negri, küreselleşmiş dünyanın yeni iktidar ve direniş

biçimlerinin, geleneksel iktidar ve mücadele biçimleri ile anlaşılamayacağını ileri sürerek, küresel iktidar yapılarını ve direniş alternatiflerini anlamak için kavramsal bir arayışa girmişlerdir. Küresel iktidar yapılarını kavramsallaştırmak için “imparatorluk”, egemen iktidar yapılarına karşı mücadele biçimlerini kavramsallaştırmak için “çokluk” terimini kullanmışlardır. Hardt ve Negri iktidar yapılarını, karşı çıkış ve alternatiflerin ortaya çıkabileceği zemini tanımak için deşifre ettiklerini vurgulamışlardır (Hardt ve Negri, 2012).

Hardt ve Negri bugünün iktidar yapılarını anlatmak için, “emperyalizm” kavramının yetersizliğini, bu kavrama karşıtlık oluşturacak şekilde kullandıkları “İmparatorluk” kavramı ile gidermeye çalışmışlardır. Aynı isimli eserlerinde, İmparatorluğun üç temel özelliğinin altını çizmişlerdir. İmparatorluğun karma kuruluş yapısı bu üç temel özellikten biridir. Dünya Bankası gibi ulus-aşırı birimler, ulus devletler, yerel ve bölgesel sivil toplum kuruluşları gibi farklı yapı ve örgütlerden oluşan bugünün küresel dünyasının bütünleşik karma yapısını nitelendirmektedir. Teorisyenler, karma kuruluş yapısını örneklemek için monarşi, aristokrasi ve demokrasi olmak üzere üç yönetim biçiminin bulunduğu Antik Roma İmparatorluğu modeline başvurmuşlardır. Ancak bugünün imparatorluğunun Roma’sı yoktur ki, bu da İmparatorluğun diğer özelliğidir: İmparatorluğun iktidar merkezi yoktur. İktidar imparatorluğun farklı tipteki yapı ve örgütleri arasında dağılır. Son olarak, İmparatorluğun bir dışarısı yoktur. İmparatorluk yönetimi sınır tanımadan yayılır. “İmparatorluk ancak evrensel bir cumhuriyet olarak, sınırsız ve içleyici bir mimari içindeki bir iktidarlar ve karşı iktidarlar ağı olarak anlaşılabilir” (Hardt ve Negri, 2012, s.178).

Hardt ve Negri, emperyal yayılmayı ağ biçimindeki iktidar nosyonu ile kavramsallaştırmıştır. Ağ biçimindeki iktidar nosyonu, Amerika deneyimine dayalı bir egemenlik nosyonudur. Avrupa’nın aşkın iktidar kavrayışına sahip modern egemenlik nosyonunun aksine, ağ biçimindeki iktidar nosyonu içkinlik fikrine ve yayılmacı projeye duyduğu yakınlığa dayanmaktadır (Hardt ve Negri, 2012). İçkinlik fikri, topluma karşı olan değil, toplumu bütünleyen ve tamamlayan bir politikaya gönderme yapmaktadır. İçkin iktidarın yayılmacı eğilimi ise, emperyalist yayılmacı

biçimlerinden ayrı olarak dışlayıcı değil, işleyicidir. İmparatorluğun bu yeni egemenlik biçimi pürüzsüz uzamda yayılırken, karşısına çıkan güçlerle uzlaşarak onları ağına içine dâhil eder (Hardt ve Negri, 2012). İmparatorluk böylece karşı-iktidarlar ve kurucu iktidarlar aracılığıyla sürekli yenilenmektedir. İktidarın ağlar aracılığıyla sürekli yenilendiği ve yeniden yaratıldığı emperyal yayılma, emperyalizmden, fetih, talan, soykırım, koloni kurma ve kölelik amaçlı devlet örgütlenmelerinden farklıdır.

Hardt ve Negri, ulus devletlerin toprak merkezli emperyalizminden, İmparatorluğun merkezsiz ve yayılmacı emperyal düzenine geçişte, hem iktidar mekanizmalarının toplumsal yapı üzerinde işleyişinde, hem de ekonomik faaliyetlerde, dolayısıyla emeğin niteliğinde radikal değişimler yaşandığına dikkat çekmişlerdir. İktidar mekanizmalarındaki değişimi, Foucault'nun çalışmalarının izinden giderek, disiplin toplumunun yerini alan kontrol toplumunda iktidarın işleyişi üzerinden ele almışlardır. Ekonomik faaliyetlerin değişimini ise "enformatikleşme süreci" adını verdikleri endüstrinin hâkimiyetinden hizmetler ve enformasyon hâkimiyetine geçişte, maddi olmayan emeğin ortaya çıkışı üzerinden aktarmışlardır (Hardt ve Negri, 2012).

İmparatorluğun emperyal düzenine geçişte öncelikli değişim, disiplin toplumundan kontrol toplumuna geçişte yaşanmıştır. Bu geçiş döneminde, iktidar mekanizmaları ve bu mekanizmaların toplumsal yapı üzerindeki işleyişi değişmiştir. İktidar mekanizmaları, disiplin toplumunda kurumlar aracılığıyla işlerken, kontrol toplumunda esnek ve değişken ağlar aracılığıyla kurumların yapılaşmış alanları dışında da işler hale gelmiştir. Böylece bireylerin bedenlerine ve bilinçlerine açık, nitel ve duygulanımsal ilişkilerle tamamen erişerek, yaşamın kendisini de üretebilmektedir (Hardt ve Negri, 2012). Foucault tarafından biyo-iktidar olarak tanımlanan iktidarın bu hali, toplumsal alana içkin halidir. Disiplin toplumunda bireyle, aşkın iktidar arasında sabit bir ilişki söz konusu iken, kontrol toplumunda bütün toplumsal ilişkilere nüfuz eden, öznelerin bilinçleri ve bedenleri üzerinde işleyen ve içselleştirilen bir iktidar söz konusudur.

Disiplin toplumundan kontrol toplumuna geçerken yeni bir iktidar paradigması ortaya çıkmıştır. Hardt ve Negri bu geçişi, modern dönemden postmodern döneme geçiş olarak da yorumlamışlardır. Hardt ve Negri'ye göre modern iktidar paradigmasının temelleri sarsılırken, 1980'lerden itibaren ortaya çıkan postmodernist ve post-kolonyal teorisyenler sınırlı ve bilinçsiz de olsa İmparatorluğa geçişi işaret etmişlerdir. Hardt ve Negri, çağ değişiminin ve İmparatorluğa geçişin belirtilerini yansıttıkları ölçüde postmodern ve post-kolonyal teorileri değerli bulmuşlardır. Ancak, çağdaş dünyayı düzenleyen iktidar yapılarını kavramada ve küresel düzeni teorileştirmede yetersiz olduklarına kanaat getirmişlerdir (Hardt ve Negri, 2012).

Postmodern ve post-kolonyal teorilerde, modern egemenliğin diyalektik biçimleri ve ikili yapıları reddedilmiştir. Teorisyenler, farklılık ve çoğulluk politikaları ile modern egemenlik düzenini ve ikili yapıların iktidarını çözmeyi amaçlamışlardır. Devletin koyduğu sınırları tanımayarak, belli bir amaca yönelik merkezi bir örgütlenmeye karşı, akışkan, rizomatik ve açık uçlu bir uzamı, Gilles Deleuze ve Felix Guattari'nin terminolojisi ile ifade edilecek olursa, "çizgili uzam"a (*striated space*) karşı "pürüzsüz uzam"ı (*smooth space*) işaret etmişlerdir. Hardt ve Negri'ye göre bu teorilerde yanıltıcı olan iktidarın yalnızca diyalektik ve ikili yapı olarak işlediği varsayımdır. Çünkü iktidar mekanizmaları ve stratejileri çağdaş dünya düzenine göre yenilenmiştir. Bugünün iktidarı, postmodern ve post-kolonyal teorilerin karşı politika olarak geliştirdikleri çoğulluk ve farklılık politikalarını kendisini güçlendirmek için kullanacak kadar dönüşüme uğramıştır. Dolayısıyla melezlik ve çoğulluk politikaları değişen bağlamda etkisiz hale gelmiştir ve hatta iktidar yapıları bu farklılıklar üzerinden işlemeye başlamıştır. Küresel dünyayı düzenleyen iktidar yapıları ve mantıkları yenidir. Hardt ve Negri, bu tarihsel değişim sonucu ortaya çıkan yeni yönetim biçimini "İmparatorluk" olarak ilan etmiştir (Hardt ve Negri, 2012).

Hardt ve Negri, tarihsel değişimi tanımlamak için ekonomik alanda değişen iktidar ilişkilerini de çözümlemişlerdir. Onlara göre tarihte iktidar ilişkilerinin tezahür ettiği üç farklı üretim tarzı bulunmaktadır. Ekonomide önce tarımsal üretim tarzı hâkimdir. Daha sonra endüstri ve dayanıklı malların üretimi bu hâkimiyeti

kazanmıştır. Son aşamada ise hizmet sağlama ve enformasyonun manipölasyonu, ekonominin en önemli unsuru olmuştur. Ekonomik modernleşme endüstrileşmeye geçişte yaşanmıştır. Ekonomik postmodernleşme ise endüstrinin hâkimiyetinden, hizmetler ve enformasyonun hâkimiyetine geçişte yaşanmıştır. Hardt ve Negri bu son süreci "enformatikleşme süreci" olarak tanımlamışlardır.

Enformatikleşme sürecinde, üretim pratiklerinin ve emeğin doğası değişmiştir. Hardt ve Negri, Foucault'nun biyo-iktidar kavramsallaştırmasında eksik kalan bu değişimin üzerinde durmuşlardır. Biyopolitik boyutu üretici emeğin doğasına göre tanımlayan İtalyan Marksist yazarları takip ederek üretici emeğin maddiliğini yitirdiğini ileri sürmüşlerdir. Artık değer üretiminde kitlesel fabrika işçilerinin maddi emeği, yerini ağırlıklı olarak entelektüel, maddi-olmayan ve iletişimsel emek gücüne bırakmıştır. Bir hizmet, bir kültürel ürün, bilgi ya da iletişim gibi maddi-olmayan mallar üreten emeği "maddi-olmayan emek" olarak adlandırılmışlardır. Onlara göre üç tür maddi emek vardır:

Birincisi enformatikleşmiş ve bizatihi üretim sürecini dönüştürecek bir şekilde iletişim teknolojilerini bünyesine katmış bir endüstriyel üretimle ilgilidir. İmalat bir hizmet sayılır; dayanıklı malların üretimindeki maddi emek maddi-olmayan emekle karışır ve maddi-olmayan emek halini almaya başlar. İkincisi, bir yanda yaratıcı ve zekâ ürünü manipölasyonuna, diğer yanda da rutin simgesel manipölasyona ayrılmış olan, analitik ve simgesel işlerdeki maddi-olmayan emektir. Son olarak, maddi-olmayan emeğin üçüncü türü duygulanımın üretimi ve manipölasyonu ile ilgilidir ve (aktüel ya da virtüel) insani ilişkiyi, yani bedensel tarzda emeği gerektirir. Küresel ekonominin postmodernleşmesinde başı çeken bu üç tür emektir (Hardt ve Negri, 2012, s. 298).

Ekonominin dönüşümüyle sadece maddi malların değil, maddi-olmayan toplumsal ilişkilerin ve yaşam biçimlerinin üretildiği, emeğin kendisinin yarattığı işbirliği ve iletişim ağlarına gömülü olduğu model, Hardt ve Negri tarafından "biyopolitik üretim" olarak tanımlanmaktadır. Biyoiktidara karşı biyopolitik üretim, "çokluk" projesinin toplumsal zeminini işaret etmektedir (Hardt ve Negri, 2011).

Biyopolitik üretim dilsel, iletişimsel ve duygulanımsal ağlar yoluyla icra edilen ortak faaliyetlere içkindir. Ortaklık, diğer emek biçimlerinde olduğu gibi dışarıdan dayatılmış bir şey değildir. Hardt ve Negri, biyopolitik üretime içkin olan toplumsal etkileşimi ve ortaklığı bir potansiyel olarak görmüşlerdir. İmparatorluğa karşı alternatifi, tekil farklılıklarını koruyarak ortak bir paydada buluşacak öznelerden oluşan “çokluk” geliştirecektir. Çokluk “tüm farkların özgürce ve eşitçe ifade edilebileceği açık genişleyici bir ağ, ortak çalışmamız ve yaşamamız için gereken ilişkilene imkânlarını yaratan bir ağ” olarak kavranabilir (Hardt ve Negri, 2011, s.12). Çokluk, halk ve kitle kavramlarının karşıtıdır. Halk gibi üniter bir yapı ya da kitleler gibi edilgen değildir. Tekillığe ve tek bir özdeşliğe indirgenemeyecek tekil farklılıkların etkin çoğulluğudur. Bireylerin tekil farklılıklarına rağmen birlikte hareket etmelerini sağlayacak ortak paydanın üretimi ise biyopolitik üretime içkindir. Biyopolitik üretimde, diğer üretim biçimlerinde olduğu gibi ortaklık dışarıdan dayatılan bir şey değildir. Bu üretim modelinde bireyler toplumsal etkileşime ve ortak faaliyetlere kendiliğinden girmektedirler. “Söz konusu biyopolitik üretim ve onun ortak paydayı genişletmesi, günümüzde demokrasi olanağının dayandığı güçlü sütunlardan biridir” (Hardt ve Negri, 2011, s. 14).

Hardt ve Negri, çalışmalarında yeni emperyal düzene karşı ne yapılması gerektiğine dair bir eylem reçetesi sunmazlar. Onlar daha çok ağ şebekeleri halinde açılan toplumun yeni iktidar paradigmasını anlamaya ve bugünün küresel düzenini teorileştirmeye yönelik kavramsal bir çerçeve hazırlarlar. Hardt ve Negri, haklı olarak, alternatif politik projelerin ancak iktidarın yeni yapısının ve mantığının çözümlenmesinden sonra hayata geçirilebileceğini savunurlar. İktidarın yeni yapısını ve mantığını çözümlerken de çağdaş dünyadaki ekonomik, siyasi ve teknolojik tüm gelişmeleri kapsayacak bir yaklaşım geliştirirler ve hem “İmparatorluk” için, hem de “çokluk” için ilişkisel bir ağ kavramsallaştırmasından yararlanırlar.

2.3 Bölüm Değerlendirmesi

İktidar, Nietzsche’ye tekrar atıfta bulunmak gerekirse, insanın temel istencidir. İstencinin peşinden giden insanlığın tarihi, iktidarın da tarihidir. İktidarın

kavramsallaştırılması ve tarihi, farklı yöntemlere başvurularak birçok alandan teorisyen tarafından incelenmiş uzun ve karmaşık bir tarihtir. İktidar kuramını sınırlı bir kapsamda ele almak bu yüzden zorlayıcıdır ve kendi içinde çok fazla eksik barındıracaktır. Bu eksikliklerin öngörüsüyle, tezin kapsamında sınırlar “ilişkisel” bağlamına göre belirlenmiştir. Modern ve modern-sonrası dönemin iktidar kavramsallaştırmaları bu bağlama göre sınıflandırılarak irdelenmiştir.

Öncelikle modern dönemin geleneksel iktidar kavrayışına yer verilmiştir. Modern kavrayışın eleştirisini içeren ilişkisel kavrayışta ise, Foucault’nun çalışmaları önemli bir kırılma olarak kabul edilmektedir. Foucault’dan itibaren iktidarı ilişkisel niteliği üzerinden kavramsallaştıran teorisyenler için siyasal alana hapsolmuş modern teoriler bugünün iktidar biçimlerini açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar. Nitekim üretim pratiklerinin, denetim mekanizmalarının, sermaye, devlet, emek gibi bileşenlerin yapısal olarak değişmesiyle birlikte siyasal alan diye tarif edilen alanın sınırları da bulanıklaşmıştır. İktidar, Weber’in yaklaşımında ağırlık kazanan devlet ve toplum ikiliğinde, Marx’ın yaklaşımında ağırlık kazanan sınıf mücadelesinde, davranışsalcı yaklaşımda ağırlık kazanan “bireyler arası” çatışmalarda aranacak dâhi olsa, toprağa ve ulus sınırlarına bağlı olmayan “devlet yapısını”, kitle iletişim ve yüksek teknoloji “toplumunu”, emeğin zamansal ve mekânsal dönüşümünden sonra “sınıf yapısını”, biyo iktidara maruz kalan “bireyi” sorgulamak gerekmektedir.

Foucault’nun kavramsallaştırması ile merkeze alınan iktidar ilişkileri, bugünün dünyasında farklı biçimlerde işlemektedir. Foucault teorik araştırmasını 18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçerken yaşanan değişime odaklamıştır. 20. yüzyıldan 21. yüzyıla geçerken yaşanan ekonomik, siyasi ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda değişen iktidar biçimleri ise, Foucault’yu (gerek eleştirerek, gerekse onun teorisini geliştirerek) takip eden düşünürler tarafından ele alınmıştır. Tезin kapsamında, küresel düzenin yeni iktidar biçimlerini kavramsallaştırırken ağ modeline başvuran Castells, Hardt ve Negri’ye yer verilmiştir. Bu düşünürler iktidarı pratikler, iletişim, medya, teknoloji, malzeme, imajlar gibi birçok bileşeni içine alan, modern kavrayışın temellendiği sınırları ve ikilikleri aşan, üretken, dinamik bir ilişki ağı olarak kavramsallaştırılmışlardır. İktidarın, bugünün toplumunda ve değişen koşullarında,

yerel ölçekten küresel ölçeğe kadar farklı ağlarda örgütlenen ve işleyen, gündelik hayatın en küçük birimlerinde ve beden üzerinde çözölen, sürekli dönöşen ve dönöştören ilişkisel yapısı tartışmaya açılmıştır.

Merkezi ve yerel yönetimlerin kent ve mekân politikaları, resmi ideolojilerin fiziki çevre üzerinde kazandıkları ve kazanmaya çalıştıkları temsiliyetler, kamusal alanlara devlet eliyle yapılan müdahaleler Türkiye'deki mimarlık ve iktidar tartışmalarının gündemini ağırlıklı olarak büyük "İ" ile yazılan iktidarın eksenine çekmektedir. Tez ise küçük "i" ile yazılan iktidarı, yani bir strateji ve edim olarak gündelik alanda çözülmüş olan, merkezi olmayan, pozitif anlamlı, arzuyu yaratan ve zevki kışkırtan dinamik bir ilişki ağı olarak iktidarı tartışmaya dâhil etmektedir. Bu büyük "İ" ile yazılan iktidarın göz ardı edileceğı anlamına gelmemektedir. Aksine, iktidar en kapsayıcı haliyle bir "ilişki ağı" olarak kavramsallaştırılarak, mekâna içkin olan ilişkiler bir "iktidar ağı" olarak deşifre edilecektir. Peki, iktidar ilişkilerinin katmanlaşarak "iktidar ağı" olarak cisimleştiğı "mekân" nedir? Bu sorunun cevabı, mimarlık ile birlikte birçok disiplin tarafından konu edinilen mekânın kavramsallaştırma tarihinde aranmalıdır.

BÖLÜM ÜÇ

MEKÂN

Mekân kavramı, sadece mimarlık disiplininin sınırları içinde değerlendirilemeyecek kadar çok yönlü bir kavramdır. Antik dönemden itibaren düşünce alanında ve doğa bilimlerinde mekân hakkında ortaya konan farklı görüşler, kavramın içeriğini zenginleştirmiştir. Bu görüşleri yorumlayan mimarlık tarihçileri ve kuramcıları tarafından 19. yüzyıl ortalarında “mimari mekân” kavramı geliştirilmiştir. “Mimari mekân” kavramı hareket eden, algılayan, deneyimleyen beden mekânla kurduğu duygusal, zihinsel, fiziksel ve algısal ilişkileri tartışmaya açmıştır. 19. ve 20. yüzyıllar boyunca yaşanan politik, ekonomik ve sosyal değişimler ise tartışmanın odağını toplumsal ilişkilere kaydırmıştır. 1970’lerden itibaren mekân, Marksist teoriyi yeniden yorumlayan sosyal bilimciler tarafından ekonomi-politik ekseninde, üretim ve yeniden-üretim ilişkileri bağlamında ele alınmaya başlamış ve “toplumsal mekân” kavramı geliştirilmiştir.

“Mimari mekân” kavrayışında beden ile mekân arasındaki ilişki, “toplumsal mekân” kavrayışında ise mekânın toplumsal üretim ilişkileri konu edinilmiştir. Mekân kavramının zihinsel, duyusal ve duygusal, algısal, fiziksel ve toplumsal ilişkiler çerçevesinde ele alınma biçimleri, uzun dönem hâkim olan “mutlak mekân” anlayışının sarsıldığını ve yerini “ilişkisel mekân” anlayışına bıraktığını göstermektedir. Bu bağlamda, “mutlak mekân” kavramı karşısında “ilişkisel mekân”; beden ile mekân arasındaki zihinsel, duyusal, duygusal, algısal ve fiziksel ilişkilere dayanarak kavramsallaştırılan “mimari mekân” ile toplumsal üretim ilişkileri odağında kavramsallaştırılan “toplumsal mekân” başlıklarında incelenmiştir. Öncesinde ise “mekân” kelimesinin etimolojik analizi yapılmıştır.

3.1 “Mekân” Kelimesinin Etimolojisi

Bir kavramın anlamının, kapsamının ve kullanımının zaman içindeki değişimine vurgu yapan "konsepsiyon" (*conception*) veya "kavramsallaştırma" kelimesi 1920’lerden itibaren sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılagelmiş, bir kelimenin

etimolojik kökenini bulmak, anlam ve içeriğindeki değişimi takip edebilmek için değişik tarihlerde basılmış sözlüklere veya aynı sözlüğün farklı basımlarına bakmak etimoloji konusunda çalışanlar tarafından bir yöntem olarak benimsenmiştir. Bu yöntem doğrultusunda farklı alan ve disiplinleri temel alan sözlüklerde "mekân" kelimesinin anlamına bakıldığında, birbirinden oldukça farklı içeriklerle donatıldığı görülebilmektedir.

Mekân kelimesi, Türk Dil Kurumu'nun yayımladığı *Türkçe Sözlük*'ün 2005 tarihli basımına bakıldığında ilk maddede "yer, bulunan yer" olarak, ikinci maddede "ev", yurt" ve son maddede ise "uzay" olmak üzere birbirinden üç farklı anlamda tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, 2005, s. 1363). Kelimenin etimolojik kökeni için Mustafa Nihat Özön'ün ilk basımı 1952 yılında yapılan "*Osmanlı-Türkçe Sözlük*" adlı çalışmasının 1997 tarihli basımına bakıldığında ise, mekân kelimesinin Arapça kökeni olan "Kevn" sözcüğünün anlamı "olma" ve "var olma, varlık, vücut" olmak üzere iki maddede verilmiştir (Özön, 1997, s. 437). "Olma, var olma" anlamına karşılık gelen Arapça kökeni ile mekân kelimesi varoluşsal bir boyut kazanmaktadır.

Batı dillerinde kökeni Latince "spatium" olan mekân sözcüğü, İngilizcede "space", Fransızcada "espace", İspanyolca'da "espacio" olarak çevrilmiştir. Almanca "raum" kelimesi Cermen dilindeki "ruup" kelimesinden türemiştir ve İngilizcede "room", Felemenkçede "ruimte" kelimelerine karşılık gelmektedir (Van de Ven, 1987). Kültürel farklar kavramın içeriğinde de değişikliklere yol açmaktadır. "Space" kelimesi "yer, alan, meydan; mesafe, aralık, fasıla; müddet; feza, uzay" (Redhouse, 2003, s.928), "Raum" kelimesi "uzay, feza; yer, mahal, mevki, meydan; göz, oda; bölme; ambar; saha, mıntıka, bölge; daire; boşluk, vakum" (Steuerwald, 1998, s.438), "Espace" kelimesi "uzay; alan; süre; ara, uzaklık" (Fono Açıköğretim Kurumu, 2005, s. 181), "Espacio" kelimesi "aralık, mesafe; yer; boşluk, boş yer; uzay; süre; uzama, gecikme" (Fono Açıköğretim Kurumu, 2002, s. 179) anlamlarını taşımaktadır. Kelimenin hem Türkçe 'de, hem de diğer dillerde anlam karşılıklarının çok geniş bir tanım aralığına sahip olması, kavramın tarihselliğine vurgu yapan mekân kavramsallaştırması üzerinden daha net anlaşılabilir.

Mimarlık teorilerinde mekân kavramsallaştırmasının 19. yy'da Almanca konuşulan ülkelerde başladığı göz önünde bulundurulduğunda sözcüğün Alman dilindeki anlam zenginliği, içeriği ve kullanımı ayrı bir önem kazanmaktadır. İngilizcedeki daha soyut bir içeriğe sahip "space" kelimesinden farklı olarak Almanca "raum", İngilizce "room", Türkçede "oda" kelimesi, Almancada "zimmer" ve "kammer" kelimeleri ile ilişkilidir. "Oda" için kullanılan "raum" sözcüğü, anlambilimsel olarak genişlemeye veya mekânın kullanılabilirliğine işaret etmektedir. *Zimmer* veya *Kammer*, yoğun bir sınırlandırma duygusu yansıtırken, etimolojik olarak Ortaçağ'daki ahşap konstrüksiyonlar ile ilişkilidir. Gerçekliğin duysal algısı ile soyutlaşmış fikirsel boyut iç içe geçmiştir. Başka bir deyişle, Alman dilinde "raum" kelimesi, hem sınırlı bir iç mekânın hem de entelektüel soyut bir fikrin tanımlanmasına olanak sağlamaktadır. Bu nedenle, 19.yy Alman mimarlık kuramlarında, yazarların "raum" kelimesiyle sıradan bir odaya mı, yoksa daha aşkın anlamıyla mekâna mı referans verdikleri kesinlik kazanamamaktadır (Van de Ven, 1987).

Felsefeci Ahmet Cevizci tarafından hazırlanan *Felsefe Sözlüğü*'nün 2002 tarihli basımında ise mekân kavramının karşılığı olarak "var olanların içinde yer aldığı, tüm sınırlı büyüklükleri içine alan uçsuz bucaksız büyüklük" tanımı ile birlikte "boşluk, hiçlik durumu, sınırsız ortam, sonsuz büyük kap ya da hazne, üç boyutlu hacim, yer kaplama" gibi tanımlara yer verilmiştir. Sözlükte, mekânı ön plana çıkartan "kap olarak mekân" görüşü, şeyleri ön plana çıkartan "bağıntısal mekân" görüşü, bu iki görüşün sentezi olan "çok yönlü mekân" görüşü olmak üzere üç temel yaklaşım olduğundan söz edilmektedir (Cevizci, 2002, s.698). Mekân kavramı, Türkiye ve dünyadaki sanat alanındaki bilgileri maddeleştiren, çok yazarlı *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*'nin 1997 yılındaki ilk basımında, "en yalın biçimiyle, uzayın insan eliyle sınırlanmış parçası" olarak tanımlanırken (Tanyeli, 1997, s.1193), Yapı Endüstri Merkezi'nin yöneticiliğini yapmış mimar Doğan Hasol'un hazırladığı ve 2012 yılında yayımlanan *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*'nde "insanı fiziksel çevreden belli bir ölçüde ayıran ve içinde eylemler sürdürmesine elverişli boşluk; boşluğun sınırlandırılmasıyla ortaya çıkan ve içindekilerin görsel izlenim ve algısına açık, belirleyici ortam" olarak tanımlanmaktadır (Hasol, 2012, s.313).

Mekân kavramı, içeriğinin inşa edildiği kültürlerle ilişkili olarak farklı dillerde, değişen anlamlara karşılık gelmektedir. Kavramın anlam zenginliği, kültür ve dil farklılıklarına bağlı olduğu kadar, çeşitli alanlarda yapılan tanımların çok geniş bir aralığa sahip olmasıyla da ilişkilidir. Türkçe dilindeki sanat, felsefe ve mimarlık gibi farklı alan sözlüklerine bakıldığında kavramın varoluşsal boyutu, fikirsel boyutu veya algısal boyutuyla tartışıldığı, ele alındığı disipline göre anlamının ve referans verdiği ölçeğin değiştiği görülmektedir. Bu değişimi anlamak için mekânın tarih boyunca hangi disiplinler tarafından nasıl kavramsallaştırıldığı irdelenmiştir.

3.2 Mekânın Kavramsallaştırılma Tarihi

Mekân, çeşitli dönemlerde farklı disiplinler tarafından ele alınmış ve kavramsallaştırılmıştır. Antik çağdan 18. yüzyıla kadar düşünce alanında doğuştan edinilen verili ve değişmez bir kategori, doğa bilimlerinde ise sabit ve soyut bir mutlak mekân anlayışı hâkimken, 18. yüzyıldan sonra nesneler arasındaki bağıntıları, öznenin bedeni dışındaki dış dünya ve nesneler ile kurduğu algısal, deneyimsel ve duyusal ilişkileri tanımlamak için ilişkisel mekân kavramsallaştırılmaya başlanmıştır. Bu tartışmaların açtığı kanal ve sanat tarihi alanında başlayan görme-beden-hareket ilişkisi, empati ve duyulanım kuramları sayesinde mimari mekân kavramı ilk kez, 19.yy'ın sonunda Almanca konuşan mimarlık entelijensiyasında ortaya çıkmış, modern mimarlık tarihyazımı ve onun kanonik kitapları sayesinde 20. yy'ın ilk yarısında hızla yaygınlık kazanarak, tüm dünyada benimsenmiştir. 20. yüzyılın sonlarına doğru ise mekân ile ilgili tartışmalar sosyal bilimlerde ağırlık kazanmış, ekonomi-politik ekseninde toplumsal ilişkiler bağlamında sürmüştür. Mekânın kavramsallaştırılma tarihine bakıldığında, mekânın “mutlak” kavrayışının yerini zaman içerisinde “ilişkisel” kavrayışa bıraktığı söylenebilir.

3.2.1 “Mutlak Mekân” Kavramsallaştırması

Mekân kavramı antik dönemde ağırlıklı olarak felsefe alanında tartışılmıştır. Dönemin sınırlı evren düşüncesi ile sonu olan, anizotropik, homojen olmayan mekân görüşü 17. yüzyıla kadar kabul görmüştür. Bilimsel buluşların da etkisiyle, 17. yüzyıl

boyunca mekânın fiziksel ve geometrik kavrayışı matematik ve fizik alanlarında hâkim olmuştur. Fransız filozof, matematikçi ve yazar René Descartes ile mekân görüşü rasyonelleşmiş, öklidyen mekân teorisinin temeli atılmıştır. İngiliz matematikçi, astronom, yazar, teolog ve fizikçi Isaac Newton, Fransız düşünür, matematikçi ve bilim adamı Pierre Gassendi'nin bağımsız, otonom ve sonsuz mekân teorisini sentezleyerek “mutlak mekân” teorisini geliştirmiştir. Alman filozof Gottfried Leibniz ise “görelî mekân” teorisini savunarak “mutlak mekân” teorisine karşı çıkmıştır.

Mekânın maddesel varlığı antik çağda felsefe alanında sıklıkla sorgulanmıştır. “Varlık vardır, yokluk var değildir” deyişinin sahibi Yunanlı filozof Parmenides mekânı mutlak bir yokluk olarak sayar. Ona göre mekân var olmayan bir şeydir (Cevizci, 2002). Bir diğer Yunanlı filozof Eflatun (Platon), fiziksel cisimlerin dünyasını geometrik formlar dünyasıyla tanımlamaya çalışır. Eflatun’a göre, mekân dünyayı oluşturan ve geometrik formları olan dört elementten (toprak, hava, ateş ve su) biridir. “Hava” kategorisi içinde tahayyül edilen mekân, diğer elementlerde belirgin olarak dokunulabilir hale gelmektedir. Tanrı, düzgün katı cisimler olan hava (oktahedron), su (ikosaedron), toprak (küp) ve ateşi (piramit) birbirine uyumlu oranlarla bir araya getirerek dünyayı bütün olarak görülebilir ve dokunulabilir kılmıştır. Eflatun’a göre mekân, Parmenides’in savunduğu gibi mutlak bir yokluk değil, matematiksel oranlarla tanımlanmış bu kozmik yapının bir parçasıdır (Van de Ven, 1987).

Eflatun’un diyaloglarından biri olan ve M.Ö. 360 yıllarında yazılan *Timaeus*, Rönesans döneminde Avrupa mimarlık teorisinin şekillenmesinde etkili bir eser olmuştur. Eflatun’un kozmik oranları binaların oranlarını belirlemek üzere estetik kurallara dönüştürülmüştür. Mikro-kozmos ve makro-kozmos arasındaki ilişki, evren ve insanoğlunun dünyası arasındaki ayrım, Eflatun kadar, Rönesans mimarının da ilgisini çekmiştir. Rönesans döneminin mimarları ruh, evren, insan vücudu, müzik ve matematik gibi bileşenleri, Pisagor oranları yardımıyla uyumlu ve ahenkli hale getirecek bir sistematizasyona girişmişlerdir. Bu süreçte mimarlık pratiği de, evrensel oranların plastik olarak somutlaşmış hali olarak görülmüş, mekânsal hücreler benzer

bir matematiksel sistemle dönüştürülmeye çalışılmıştır. Eflatun'un matematiksel olarak oranlı alt parçalara ayırma prensibi, Rönesans döneminde uygulanan estetik ve tasarımsal bir model olmuştur. Örneğin, İtalyan ressam, şair, dilbilimci, filozof, müzisyen ve mimar Leone Battista Alberti, mimarlık teorisinde yaptığı gibi, mimari bir yapının daha küçük mekânsal alt birimlere bölünmesinde de, Eflatun'un evreni birbiri ile bağlantılı altı bölüme ayıran kavrayışını benimsemiştir (Van de Ven, 1987).

Matematik temelli Platoncu yaklaşımı, ontoloji ağırlıklı Aristotelesçi yaklaşım takip etmiştir. Aristoteles mekân teorisini *Categories* ve *Physics* adlı eserlerinde tartışmaya açmıştır. *Categories*'de mekân, zaman ile birlikte nicelik kategorisinde ele alınmıştır. Sürekli ve süreksiz nicelik olarak ikiye ayrılan kategoride, mekân ve zaman sürekli nicelik olarak tarif edilmiştir: “Bir cismin parçaları belirli bir mekân işgal eder ve bu parçaların ortak sınırları vardır. Bir cismin parçalarının işgal ettiği mekânın parçalarının, cismin parçalarıyla ortak sınırları vardır. Parçaları ortak sınırlara sahip olduğu için mekân sürekli bir niceliktir.” Bu eserlerde mekânın kesin bir tanımı yapılmadığı gibi, kavramın Aristoteles'in felsefesine hiçbir etkisi yoktur. Onun tahayyülünde mekân bir uzanımı, yerlerin toplamını ifade eder. “Yer” kavramı ise *Physics* adlı eserinde açıklanmıştır. Eserde, genel bir mekân kavramsallaştırması reddedilerek, yer teorisi veya mekândaki pozisyonlar teorisi geliştirilmiştir (Jammer, 1954).

Tópos sözcüğü aslında Aristoteles'de bir cismin ‘bir yerde bulunuş’unu [*Der Platz*] ifade etmekte. Ona göre *tópos*’un üç anlamı vardır: 1. *tópos* devingen, uçsuz bucaksız, kavraması zor bir şeydir; 2. sanki bir kap gibi içi doldurulan bir şeydir; yani hem sabit, hem de devingen. 3. bir de mekân [Yunanca *stadion*; Latince *spatium*] yaratmak, mekânlaşmak vardır.... Özetle, Aristoteles'de mekân herhangi bir şeyin (örneğin bir cisim) deviniminde doğal olarak tuttuğu yer olup (eğer bir şey oradaysa o yer onun doğal yeridir), onun dış yüzeyi bir başka şeyin dış yüzeyiyle temastadır. Bu durumda, bir şeyin ‘bulunduğu yer’ o şeyi (cismi) kucaklamakta, sarmaktadır; yoksa onun içine giren ya da bizim anladığımız anlamda o şeyin içini işgal ettiği mekân değildir. Uzun lafın kısası, Aristoteles de

bile boş bir yer, içinde hiçbir şeyin bulunmadığı, soyut bir mekân tahayyülü yoktur (Nalbantoğlu, 2008).

Mekânı, duyuların elde ettiği bulguları adlandırmayı ve sınıflandırmayı kolaylaştıran kategorilerden biri sayan Aristotelesçi gelenek, 17. yüzyıla kadar geçerliliğini sürdürmüştür. 17. yüzyılda İtalyan bilim adamı Galileo Galilei'nin çalışmalarıyla sınırlı evren anlayışı yerini, merkezinde dünya olmayan sonsuz evren düşüncesine bırakmış, bunun sonucunda da mekânın sonsuz olduğu görüşü yaygınlık kazanmıştır. Bu sürecin sonunda, Aristotelesçi düşünce geleneği yerini, Kartezyen düşünce geleneğine bırakmıştır. Bu nedenle Descartes, mekânın kavramsallaştırılmasını rasyonelleştirerek, ortogonal koordinat sistemi ile birlikte ortaya çıkan "öklidyen mekân"ın yaygınlaşmasına, mekânın geometrik ve 3 boyutlu kavranmasına neden olmuştur (Schulz, 1971).

Descartes'ın çağdaşı Gassendi maddeden bağımsız, statik ve sonsuz mekân teorisini ortaya koymuştur. Newton'un "mutlak mekân" (*absolute space*) teorisi Gassendi'nin bu teorisini kapsamaktadır. Buna göre mutlak mekân, kendi doğasında, dışsal herhangi bir şeyle ilişki kurmadan, her zaman aynı ve durağan kalabilmektedir. Öte yandan mutlak mekân, mantıksal ve ontolojik bir zorunluluktur (Jammer, 1954).

Newton mutlak mekânı ve görelî mekânı birbirinden ayırır. Newton'a göre mutlak mekân duyular tarafından algılanamaz, görelî mekân ise algılanabilir. Mutlak mekân homojen ve sonsuzdur, görelî mekân ise mutlak mekânın koordinat sistemi veya ölçüsüdür. İlginç olan, birçok modern mimar benzer sonuçlara ulaşmıştır. Louis Kahn, mimarlığı "ölçülemez olanın ölçülebilir hale gelmesi" olarak tanımlarken, Newton'un doktrini ile estetik bir ortaklık kurmuştur. De Stijl üslubunun kurucusu ve savunucusu mimar Gerrit Rietvelt, görelî mekânı mutlak mekânın bir parçası olarak görmüştür (Van de Ven, 1987).

Öte taraftan düşünür Leibniz mutlak mekânı reddederek, görelî mekânı (*relative space*) savunmuştur. Leibniz'in monadolojisine göre, mekân monadlar arasındaki ilişkilerdir. Leibniz, mekâna yer işgal eden maddeyi değil, tinsel güç ya da enerji

birimleri olarak monadları yerleştirerek, mekânın monadlar arasındaki bağıntılardan meydana geldiğini iddia etmiştir (Cevizci, 2002). Monad, “kendisi yoluyla evrenin oluşturulmasını sağlayan şeydir”. Hem maddi bir varlık hem de arzu ve inancın sahip olduğu bir şeyi ifade eder (Latour, 2008a).

Leibniz, argümanlarını desteklemek için yeterli bilimsel kanıt sunamamış olsa da, 17. yüzyılın sonsuz, mutlak, öklidyen, statik, homojen, üç boyutlu, ölçülebilir, izotropik, özerk mekân anlayışındaki değişimin habercisi olmuştur. 18. yüzyıldan sonra mekânın algısal ve sezgisel boyutunun, beden deneyimi ve hareketi ile ilişkisinin tartışılmaya başlaması değişimi hızlandırmıştır. 18. yüzyılda bu kırılmayı sağlayan Alman filozof Immanuel Kant, mekân ile özne arasındaki ilişkiye dikkat çekerek mekânın nesnel veya gerçek değil, öznel ve ideal olduğunu vurgulamıştır. Kant’a göre mekân saf bir sezgidir, dış dünyada mekân olarak anılan bağımsız bir nesne yoktur. Mekân nesneleri algılama biçimidir, algılama ve deneyimleme sürecinin kendisidir (Jammer, 1954).

Mekânın bu şekilde öznelleşmesi ve deneyime dayalı ilişkiler dizisi olarak ifadelendirilmesi önemli bir mutlak mekân eleştirisidir. Mekânın mutlak ve otonom olduğuna yönelik anlayışa bu ilişkisel kavrayış gölge düşürmüştür. 19. yüzyılda bilimsel düşüncede yaşanan değişiklikler sonrasında mutlak mekân görüşüne olan bağlılık iyice zayıflamıştır. Alman matematikçi Hermann Weyl’e göre, fizikçi Michael Faraday ve James Clerk Maxwell’in elektromanyetik alan keşifleri, Alman matematikçi Bernhard Riemann’ın geliştirdiği öklidyen olmayan geometri, üç boyutlu mekân kavramının mutlak ve değişmez kabulünü sarsmıştır (Van de Ven, 1987).

Bu tez kapsamında ise ilişkisel mekân; beden ve mekân arasındaki zihinsel, duyuşal, algısal, fiziksel ilişkilere dayalı olarak kavramsallaştırılan “mimari mekân”, toplumsal ilişkilere dayalı olarak kavramsallaştırılan “toplumsal mekân” başlıkları altında irdelenmiştir. Mekânın ilişkisel kavranışı zihinsel, algısal, duyuşal ilişkiler bağlamında mimarlık, psikoloji, çevre psikolojisi ve mekân algısı araştırmalarını; toplumsal ilişkiler bağlamında ise sosyal bilimlerin çalışmalarını etkilemiştir.

3.2.2 “Mimari Mekân” Kavramsallaştırması

Mimarlık tarihinde teori üzerine yazan Vitruvius’tan Alberti’ye, Filarete’den Montgomery Schuyler’e tanınmış yazarlardan hiçbiri mekânı mimari bileşenlerden biri olarak işaret etmemişlerdir (Millard, 1967). 18. yüzyıldan itibaren “hacimler” ve “boşluklar” hakkında konuşan mimarlar, mekânı nadiren eş anlamlı olarak kullanmışlardır (Forty, 2000). 19. yüzyıla kadar çoğunluğu zanaatkâr olan mimarlar, genellikle düşünce, doğa bilimleri ve metafizik alanında kavramsallaştırılan mekân kavramı üzerine yazmaya ilgi ve ihtiyaç duymamışlardır. Ancak Rönesans’tan sonra yaşanan birçok değişim, mimarın teorik alana ilgi duymasını sağlamıştır. Dini reformlar, yapı ustasının adı bilinmeyen anonim bir mimardan, bilgili ve entelektüel mimara evrilen konumu, yeni müşteri kitlesi olarak sanayi burjuvazisinin yükselen sınıfı, genişleyen işçi sınıfının yaşadığı problemler mimarın ilgi alanının değişmesine neden olmuştur (Van de Ven, 1987).

Sanayi devrimi bir yandan mimar-müşteri ilişkisini yeniden yapılandırırken, diğer yandan işçi sınıfının artan konut sorununa adil çözümler ya da ütöpik vizyonlar bulması için mimarları sosyal sorumluluk almaya zorluyordu. Aynı zamanda teknoloji ve malzeme alanında yaşanan gelişmelerle mekânın pratik ve teorik alanındaki üretim biçimleri değişiyordu. Yeni teknikler, malzemeler ve amaçlarla form arayışlarının önü açılmıştı. 19. yüzyılın eklektik karmaşasından ancak yeni malzeme, teknik ve amaçların üzerine yeniden düşünülerek kurtulabilinirdi. İsviçreli modern mimarlık tarihçisi Sigfried Giedion’un savına göre, mekânın yeni kavramsallaştırması, eski malzeme ve inşa tekniklerinin kullanıldığı dönemin mekân kavramsallaştırmasından farklı olacaktı. Giedion, mekânın kavramsallaştırılması tarihini 3 döneme ayırmıştır.

Mısır, Sümer ve Antik Yunan mimarlığını kapsayan ilk dönemde mekân, hacimler arası etkileşimle ortaya çıkmıştır. Bu dönemde iç mekân göz ardı edilmiştir. Roma’da Pantheon’dan başlayan ve 18. yüzyılın sonuna kadar devam eden ikinci dönem boyunca mimarlığın birincil amacı oyulmuş iç mekândı. Alois Riegl, bunu ilk fark eden teorisyendi. İçinde yaşadığı 19. yüzyıl ise geçiş dönemi idi. Giedion’a göre

ikinci dönem, farklı evrelerde kullanılan mimari öğelerin eşzamanlı olarak bir araya getirildikleri, bu yüzden de mekânsal birliğin giderek kaybolduğu bir dönemdir. Bu dönemi temsil eden yapıların çoğu halk tarafından görmezden gelinmişti. Giedion'a göre üçüncü dönem, 20. yüzyılın başında tek bakışlı perspektifi ortadan kaldıran optik devrimle başlamıştı. Bu değişim mekânın kavramsallaştırılmasında önemli sonuçlar doğurmuştur. İlk dönemin mekân fikrine yaklaşıırken, öte taraftan ikinci dönemin oyulmuş iç mekân fikri sürdürülmüştür. İç ve dış mekânın birbirine geçişi, hareketin mimarlığın ayrılmaz bir parçası haline gelmesi gibi gelişmeler, modern dönemin mekân anlayışına doğrudan katkıda bulunmuştur (Giedion, 1967).

Mimari mekân kavramsallaştırmasının tarihi, mimari mekân kavramının Alman sanat tarihçileri tarafından temelini atıldığı 19. yüzyıl, mimari mekân kavramının normal bir kategori haline geldiği modern mimarlık dönemi ve modern mimari mekân kavramının eleştirisinin yapıldığı postmodern mimarlık dönemi olmak üzere üç dönemde incelenmiştir.

3.2.2.1 19. Yüzyılda Mimari Mekân Kavramı

Mekân, mimari bir kategori olarak 19. yüzyıl Alman kültürel iklimi içinde gelişmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya'da yapılan tarih araştırmalarında ve doğa bilimlerinde yeni yöntemler ortaya çıkmıştır. Doğanın ampirik gözlemi bu yöntemlerden biridir ve algısal ampirizm hem sanat tarihini, hem de mimarlık alanında mekânın algısal dinamiklere göre kavramsallaştırılmasını etkilemiştir. Zihin ve duyuların üç boyutlu formları ve mekânı nasıl kavradığını irdeleyen algı teorilerinden, dinamik mekân fikri uyarlanmıştır. Optik teorisyenler mimari mekân kavrayışına dolaylı olarak işaret ederlerken, sanat tarihçileri mekânı mimarlığın esas bileşeni olarak görmeye başlamışlardı (Schwarzer ve Schmarsow, 1991).

Mimarlık tarihçisi Profesör Adrian Forty, 19. yüzyıldaki mimari mekân tartışmalarını iki ayrı gelenek olarak değerlendirmiştir. Birincisi Alman mimar Gottfried Semper'i merkeze alan, mimari geleneklerden ziyade felsefeye dayalı bir mimarlık teorisi oluşturmaya çalışan; diğeri ise Kant'ın felsefesi ve estetik teorisinin

psikolojik yaklaşımlarıyla ilişkili olan, 1890'larda ortaya çıkmış yaklaşımdır (Forty, 2000).

Alman mimar ve teorisyen Gottfried Semper, insanın yatay düzlemdeki yayılımını üçüncü boyut ile ilişkilendiren ilk mimarlık kuramcısı olarak kabul edilir (Van de Ven, 1987). Ona göre mimarlık, insan bedeninin Kartezyen uzamda üç yöndeki uzanımıdır. Bu uzanım 3 momente karşılık gelmektedir: genişlik, yükseklik ve derinlik. Simetri, oran ve yön, bu üç momentten türemiştir. Hem tektonik hem de stereotomik form artık süslemenin düzlemsel karşılığı değil, insan bedeninin mekânsal yöneliminin kullanılan tekniklere ve malzemelerin doğasına uyan karşılığıdır.

Diğer yandan Semper, Vitruvius'a dayanan bir geleneği devam ettiriyordu. Mimarlığın esasını iç mekân ve dış mekân ayrımı olarak kabul ederek, sınırlanmış alan (*built enclosure*) fikrini savunuyordu (Schwarzer ve Schmarsow, 1991). 1920'lerin modern mimarlığını etkileyen mimarlar Adolf Loos, Hendrik Petrus Berlage ve Peter Behrens, Semper'in bu "sınırlanmış alan" fikrini takip etmişlerdir. "Sınırlanmış alan" fikri mimarlar için pratik anlamda en kolay uygulanabilir mekânsal kavrayıştır. Bu yüzden daha sonra başka tanımları yapılmış olsa da, mimari mekân kavramı uzun zaman yaygın olarak bu anlamıyla kullanılmıştır (Forty, 2000).

Semper, H. Labrouste'nin Paris'teki kütüphane binalarında ve Avrupa başkentlerinde ortaya çıkan demiryolu istasyonlarında kullanılan yeni bir malzeme olarak metalin gücünün farkına varmıştır. Bu durum onu maddenin doğasına dayanan yeni bir teori geliştirilmesi gerektiğine ikna etmiştir (Van de Ven, 1987). Bununla birlikte, mekân fikrinin Semper'in estetiğinde açıkça ve bilinçli olarak ifade edildiği söylenemez.

Gottfried Semper, Hendrik Petrus Berlage ve Adolf Loos gibi mimarlar mekânsal sınırlamayı iç mekân için kullanırken, Viyanalı mimar Camillo Sitte, bu kavrayışı dış mekâna tercüme etmiştir. Kentsel tasarımı mekân sanatı (*raumkunst*) olarak gören Sitte, şehirleri modellerken sınırlanmış mekân yaratma prensibini temel almıştır.

Sitte'ye göre mekân sadece binanın içine değil, dışına da aittir. Bu kavrayış 1920'lerde etkili olmuştur (Forty, 2000).

Forty'e göre 1920'lerin yeni mimari mekân anlayışını etkileyen diğer gelenek için, 19. yüzyılın sonlarında estetik algı teorisinde yaşanan gelişmelere bakmak gerekmektedir (Forty, 2000). Mekânı *a priori*, saf sezgi, olarak gören Kant'tan sonra, Alman filozof Arthur Schopenhauer yazdığı denemelerde mekânın zihinsel bir yeti olarak olasılıklarını estetik kuramda keşfetmiştir. 1870'lerde empati teorisinin (*Einfühlung*) ortaya çıkmasıyla mekânın psiko-fizyolojik analizi önem kazanmıştır.

Empati (*einfühlung*) teorisi, sanatsal coşkunun izleyici ile biçimlerin duygusal olarak özdeşleşmesi ile ortaya çıktığını söyler. Bu kurama göre mimarlık, izleyicinin ruh durumunu inşa edilen biçimlere aktararak biçimleri insanlaştırır ve bu biçimlere can verir. Mimari biçimler, bakan kişide bazı tepkilere yol açarak izleyici ile biçim arasında simgesel bir yakınlık kurulmasını sağlamaktadır. Bu sayede "Ben", mimari öğelere genişler. İtalyan mimarlık tarihçisi ve kuramcı Bruno Zevi bu kuramdan insan ile mimarlık arasında insanca bir ilişki, bir alışveriş, bir aşinalık yaratmasından dolayı övgü ile bahseder (Zevi, 2015).

Empati teorisinin mimarlık için sağladığı olasılıkları ilk olarak filozof Robert Vischer ele almış (Forty, 2000) ve teoriyi 1873 yılında yayımladığı *Über das Optische Formgefühl* isimli denemesinde öne sürmüştür. Vischer'in teorisinde, gözün algıladığı imgeyi mekânsal kılan, bedeninin derisinin ve mekân içindeki hareketlerinin hafızasıdır. Beden, el ve ayaklarının aracılığıyla mekânın 3. boyutunu, yani derinliğini hisseder. Vischer için mekânın esası, ruh ve 3. boyutta deneyimlenen mekân arasındaki diyalogdur. Ruhun itici gücü ise hissetmektir. İnsanları diğer insanlar, bitkiler, nesneler ile birbirine bağlayan duygulardır. İnsan, duygularıyla nesnelere kendisini yansıtır. Vischer bu süreci "empati" (*emphaty*) olarak adlandırır. Ruh, Hegel'in savunduğu gibi gözlemlenen nesnenin özünde değildir, gözlemcinin yansıması ile nesnede oluşur (Van de Ven, 1987).

Vischer'in teorisi görgül psikoloji (*empirical psychology*) alanının sınırları içinde kalmıştır. Theodor Lipps ve Adolf Hildebrand ise bu bilgiyi güzel sanatlardaki mekânsal deneyime aktardılar ve 1890'larda yaptıkları birçok çalışmada görüşlerini paylaştılar (Van de Ven, 1987). Theodor Lipps bir psikolog olarak, psikolojik yönden ne anlama geldiğini belirlemek için Vischer'in empati kuramını genişletti. Madde ile ilgili olan (optik) ve maddeden ortadan kaldırılmasının ardından kalanla ilgili olan (estetik) iki ayrı görme biçiminden bahsettiği *Raumästhetik und Geometrisch-Optische Täuschungen* isimli makalesini 1897 yılında yayınladı.

Form üzerine yoğunlaşan Lipps'e göre mekân, formun ya da kitlenin ikinci ürünüdür. Nesneye formunu veren kitleden arta kalan soyut mekânsal bir strüktürdür (Holt-Damant, 2005). Lipps'in bu soyutlaması ile Art Nouveau hareketi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Art Nouveau mimarları Victor Horta ve Hector Guimard'ın eserlerinde, maddenin çizgisel ve mekânsal strüktürlere ayrışması fikri açıkça ifade edilmektedir. Çizimi, inşasından daha kolay olan bu fikirlerin inşa edilebilirliği, Horta ve Guimard'ın eserleri ile ispatlanmıştır (Van de Ven, 1987).

Alman heykeltıraş Adolf Hildebrand, Vischer ve Lipps'in empati teorilerini birleştirerek izleyici ve izlenen nesne arasındaki mekânsal ilişkiyi konu edinmiştir ve bu ilişkide hareketin rolünü keşfetmiştir. İster heykelde, ister mimarlıkta olsun formun deneyimlenmesinde hareketin önemli bir unsur olduğunu vurgulamıştır. Özne hareket etmektedir ve hareketi boyunca nesne ile arasındaki mesafe değişmektedir. Hildebrand, öznenin 3 boyutlu formlara olan görüş mesafesini “görsel vizyon” (*visual vision*) ya da *Gesichtsvorstellungen* olarak adlandırdığı “uzak görüş” (*distant view*) ve “kinestetik vizyon” (*kinaesthetic vision*) ya da *Bewegungsvorstellungen* olarak adlandırdığı “yakın görüş” olarak derecelendirmiştir. Görsel vizyon, retina üzerindeki iki boyutlu görüntüyü sunarken, kinestetik vizyon soyut üç boyutlu deneyimlerin çoklu görüntülerini (*multi images*) üretmektedir (Holt-Damant, 2005).

Algısal ikilikten ayrı olarak, Hildebrand form gerçeğini de bir ikilik olarak ayırır: içsel form (*daseinsform*) ve efektif form (*wirkungsform*). Doğanın sınırlı,

matematiksel olarak ölçülebilir biçimini içsel form (*inherent form*) olarak tanımlanır. Çevresinden bağımsız olarak biçime soyut, değişmez, sayısal bir değer atfedilir. Buna karşın, belirli bir bağlamda algılanan, ortamın ışığına, rengine, gölgesine ve ortamdaki diğer nesnelere bağımlı olan, kurduğu ilişki ile anlam kazanan biçimi efektif form (*effective form*) olarak tanımlanır (Mallgrave ve Ikonomou; aktaran Güner, 2003).

Hildebrand, mekânı tüm sanatsal üretimlerin esası olarak vurgulamakla kalmamış, kinetik vizyon nosyonu ile 19. yüzyılın mekân fikrine önemli bir katkı sağlamıştır. Özne-nesne ilişkisinde görsel deneyimin algısal sürecinde “zaman” bileşenini de değerlendirmiştir (Van de Ven, 1987). Hildebrand’ın bu kavrayışı, fütürist resimde eşzamanlılık nosyonunu, Theo van Doesburg’un mekân-zaman prensibini ve László Moholy Nagy’nin harekette görme (*vision in motion*) yaklaşımını etkilemiştir.

Hildebrand’ın *Das Problem der Form in der bildenden Kunst* isimli yazısı ile aynı yıl (1893) sanat tarihçisi August Schmarsow’un *Creators of Space* metni yayınlandı. Zamanın başlangıcından beri her mimari yaratımın özünün form değil, mekânsal inşa olduğunu savunan Schmarsow, mekân, form ve mimarlık arasında daha doğrudan bir bağlantı kurmuştur (Holt-Damant, 2005). Mimarlık çalışmalarında mekânsal yaklaşım üzerinde ısrarla duran ilk mimarlık teorisyeni olarak, mimarlık tarihini mekânsal bir bakış açısıyla anlamaya çalışmıştır (Gullberg, 2016).

Schmarsow mekân teorisini Semper’in üç momenti üzerine kurmuştur. Semper’den farklı olarak Schmarsow mekân fikrini açıkça ortaya koymuştur. Bu fikri ortaya koyarken “mekânsal idea” (*spatial idea*) ve “mekânsal form” (*spatial form*) ayrımına gitmiştir (Van de Ven, 1987). Mekânsal formu, en basit biçimde insanları çevreleyen dört duvar ile ifade etmiştir. Dört duvar konseptini mekân konseptinin açık bir ifadesi olarak geliştirirken Sitte’den etkilenmiştir. Formun dört temel düzleme indirgenmesi De Stijl ve post-De Stijl mimarlığın soyut çalışmalarının önünü açmıştır.

Schmarsow, Vischer ve Lipps'in empati teorisini uyarlamıştır. Ancak onun teorisi, kinetik algılama anlayışı ve bedenın mekân içindeki hareketini mimarlığın esası olarak kabul eden görüşüyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Schmarsow, mekânı bedenın hareketi boyunca kinetik uzanımı olarak kavramıştır. Bina içinde hareket eden beden, zihninde sürekli akan görsel imgelerin bir araya gelmesiyle sürekli değişen mekânsal ilişkiler kurmaktadır. Hareket yoluyla yaratılan mekânsal algılamalar, duysal bilginin zihinde oluşması sürecinde gelişmektedir. İnsan bedenının hareketi ve algısı ile binaların ve kentsel formların mekânsal özellikleri arasındaki ilişkiye epistemolojik üstünlük vererek, Schmarsow mimari özün yeni bir anlayışını formüle etmeye yardımcı olmuştur. Rönesans'ın Platoncu oransal çalışmaları, bedenın hareketine dayanan mekânsal doktrinlere dönüşmüştür (Schwarzer ve Schmarsow, 1991).

Sanat tarihçisi Heinrich Wölfflin, Hildebrand ve Schmarsow'un mekânsal yaklaşımının tersine, mekânın değil, cismani kitlenin (*corporeal mass*) antropomorfik formunun mimarlığın esası olduğuna inanmıştır. Mimarlık, kendi ifadesiyle, cismani kitlenin sanatıdır. Vischer ve Lipps'in geleneğini sürdürerek empati fikrini yorumlayan Wölfflin, mimari kütlede saklı olan sembolizmi açığa çıkarmak üzere kendi buluşu olan mimarlık psikolojisine başvurmuştur (Van de Ven, 1987). *Prolegomena zu einer Psychologie der Architektur* (1886) eserinden sonra yayımladığı *Renaissance und Barock* (1888) eserinde tezini geliştirmiştir.

Mimarlık tarihçisi Geoffrey Scott, Wölfflin'in *Renaissance und Barock* (1888) adlı eserinden yararlanarak 1914 yılında yayımladığı *The Architecture of Humanism* adlı kitapta mimarlığı ışık ve gölge aracılığıyla açığa çıkan mekân, kitle ve çizginin birleşimi olarak açıklamıştır. Bu üç bileşeni bir araya getiren dördüncü unsur ise bütünlüktür (*coherence*). Tüm yaratılıştan önce var olan dünya görüşünü reddeden Scott, Lipps'in izleyicinin mimarlığı kendi duygularıyla yorumladığı görüşünü kabul ederek empati kuramına yakınlık duymuş, empati fenomenini hümanizm olarak tanımlamıştır. Bu teoriye göre, mekân, kitle ve çizgi izleyicinin ruh halini ve hareketlerini değiştirebilecek güce sahiptir. Hümanist mimarlık insan bedeni ve

yapılı çevre arasındaki zihinsel, fiziksel ve ideal ilişkidir. Bu ilişki, form ve beden arasında diyalog kurar (Van de Ven, 1987).

Mimarların gündemine girmeden önce, mimari mekân söyleminin ön koşulları entelektüel ve felsefi alanda sağlanmıştı. 19. yüzyılda çeşitli mekân fikirleri, farklı entelektüel problemlere çözüm olarak geliştirilmişti. Mimarlık tarihçisi Adrian Forty, bu problemleri üç başlıkta toplamıştır (Forty, 2000). Birinci problem, mimarlığın motivasyonunu tanımlamaktı. Semper için bu sorunun cevabı mekânsal sınırlandırmaydı. İkinci problem, mimarlıkta estetik algısının nedenlerini bulmaktı. Schmarsow ve Lipps için mimarlıkta estetik güdüyü mekân sağlıyordu. Üçüncü problem, 19. yüzyıl sanat tarihinin beklentisini karşılamak üzere hareketi açığa çıkarmaktı. Mimarının statik algısı bu beklentiye karşılamıyordu. Hareketin mimaride nasıl ifade bulacağı sorusu, özne-nesne ilişkisinin kavrayışını değiştiren yaklaşımların gelişmesinin önünü açmıştı.

Tüm bu arayışların sonunda 19. yüzyılın mimarlık düşüncesinde iki ana akım ortaya çıkmıştı: (ağırlıklı olarak iç mekân, içeride olan) mekân fikrini savunan teorisyenler, diğer tarafta ise, empati teorisine bağlı olarak kitlenin ve formun antropomorfik sembolizmine inanan teorisyenler (Van de Ven, 1987). İki akımın da teorisyenleri, sundukları mekân fikirleriyle modern mimarlık hareketi için tartışılmaz öneme sahiplerdir. Almanya'daki düşünsel iklimi etkileyen ve geliştiren bu teorisyenler sayesinde mekân fikri Modern Hareket'in birçok alanında benimsenmiştir.

3.2.2.2 Modern Mimarlık Döneminde Mimari Mekân Kavramı

Modern mimari mekânın, mimarlığın sözcük dağarcığına girdiği 20. yüzyılın başları, önceki yüzyılın sonunda ortaya çıkan mekân fikirlerinin yeniden ele alındığı, inceltildiği ve “mekânsallık” kavramıyla yeniden tanımlandığı aktif bir dönemdir. Forty'nin 1900-1914 dönemi arası olarak tariflediği bu döneme, sanat tarihçisi Alois Riegl ve mimar Paul Frankl önemli katkılar koymuşlardır.

Alois Riegl'in *Stilfragen: Grundlegungen zu einer Geschichte der Ornamentik* (Üslup Sorunları) ismiyle 1893 yılında yayımlanan ilk kitabında sanat istencini (*kunstwollen*) amaç, malzeme ve teknik koşul gibi faktörlerden bağımsız, *a priori* bir koşul olarak görür (Van de Ven, 1987). Riegl'e göre sanatın gelişimi, amaç, malzeme ve teknik gibi koşullu dış faktörler ile değil, tarihin ardışık aşamalarında, insanların değişen estetik algıları dikkate alınarak, kendi iç gelişmesi ile anlaşılabilir (Forty, 2000). *Spätrömische Kunstindustrie* (Geç Roma Sanat Endüstrisi) isimli 1901 tarihli sonraki kitabında ise antik dönem eserlerinde farklı görme biçimlerinin, mekânsal algıdaki değişimlerden kaynaklandığını öne sürmüştür (Forty, 2000).

Riegl, mekânsal algıdaki değişimleri dokunsal ve görsel etkiler üzerinden tartışmıştır. Biçimlerin ve yüzeylerin, dokunsal ve görsel deneyimleri sonucu algılandığını belirtmiştir (Altan, 2015). Dokunsal ve görsel deneyim ayrımını yaparken Hildebrand'dan etkilenmiştir. Ancak, 19. yüzyıl algı psikolojisi çalışmaları iki deneyimin de her durumda hafızada eş zamanlı yaşandığını doğrulamışken, dokunsal ve görsel deneyimleri ayırarak, dokunsal-yakın vizyon (*tactile-close vision*) ve görsel-uzak vizyon (*optic-distant vision*) olmak üzere bu deneyimlere belli mesafeler tayin ederek hataya düşmüştür. Her şeye rağmen, Riegl'in düşüncelerinin van Doesburg, Moholy-Nagy gibi isimlerin çalışmalarına olan katkısı göz ardı edilemez. Ayrıca, o dönemde sadece entelektüel bir dünyaya ait olan mekân fikri, Riegl'in sanat istenci (*Kunstwollen*) teorisinden sonra, tarihteki tüm dönemleri etkileyen sanatsal bir ideal olarak yorumlanmaya başlamıştır (Van de Ven, 1987).

Riegl'in sanat istenci teorisinden, Schmarsow'un mekân hakkındaki yazılarından ve Wölfflin'in derslerinden esinlenen Paul Frankl, mimarlık tarihini sadece üsluplara dayalı olmayan bir şekilde analiz etmeye yönelik yeni bir sistem geliştirmiştir. 1914 yılında yayımladığı *Die Entwicklungsphasen der neueren Baukunst* isimli kitabında, Wölfflin'in sembolizme dayanan teorisini eleştirmiş, Schmarsow, Riegl ve Hildebrand'ın mekânsal teorilerini bütünleştirmiştir (Holt-Damant, 2005).

Frankl'in eleştirel sisteminde mekân dört kategoriye bölünmektedir: Mekânsal form (*spatial form*), kitlesel form (*corporeal form*), görsel form (*visual form*) ve

kullanım amacı (*purposive intention*). Mekânsal form da kendi içinde “mekânsal ekleme” (*spatial addition*) ve “mekânsal bölünme” (*spatial division*) olarak ikiye ayrılmaktadır. Bölünme, mekânsal parçaların bütünde birleşmesi anlamına gelir. Mekânsal ekleme de aynı anlamı karşılıyor olsa da, mekânsal bölünme bütünden parçaya, mekânsal ekleme parçadan bütüne olan bir analize yönlendirir (Van de Ven, 1987). Frankl bu ayrıma dayanarak, erken dönem Rönesans binalarında bir dizi farklı hücrenin bir araya gelmesinden oluşan mekânsallıktan, Rönesans sonrası binalarda ise, parçaların sonsuz ve geniş mekânın bütününde algılandığı bir mekân akışından bahseder (Forty, 2000). İkinci kategori olan kitlesel form, kütle ve artikülasyonları ile ilgilidir. Hildebrand’ın görsel-kinestetik vizyon ikilisini kendi teorisine uyarlayan Frankl, üçüncü kategori olan görsel formu “tek imaj algısı” ve “çoklu imaj algısı” başlıklarında incelemiştir. Hildebrand’dan farklı olarak, efektif formun bağımlı olduğu değişken faktörlerden (ışık, renk, gölge vb.) sadece “ışık” faktörü üzerinde durmuştur (Güner, 2003). Formun dördüncü kategorisi, merkezi ve merkezkaç kuvvetler, kişiliğin özgür olduğu ya da kısıtlanmış olduğu durumlar olmak üzere iki set kutup tarafından kontrol edilmektedir. Frankl, bu iki set kutup üzerinden, mekânsal organizasyonu müşteri ve kullanıcının zihinsel durumu ile bağdaştırmıştır (Van de Ven, 1987).

1920’li yıllara gelindiğinde, mekân kavramı mimarlık literatüründe görünürlük kazanmaya başlamıştır. Birçok mimar ve yazar kavrama yeni anlamlar kazandırmıştır. Forty, 1920’lerde ortaya çıkan farklı yaklaşımları üç başlık altında değerlendirmiştir: sınırlandırma olarak mekân (*space as enclosure*), süreklilik olarak mekân (*space as continuum*), bedenin uzanımı olarak mekân (*space as extension of body*) (Forty, 2000).

Semper’in kavramsallaştırmasına dayanan “sınırlandırma olarak mekân” nosyonunu mimar Hendrik Petrus Berlage geliştirmiştir ve üç ilke tanımlamıştır: Çoğulluk içinde birlik (*unity in plurality*) ilkesi, içeriden dışarıya (*from inside to outside*) ilkesi, yeni işçi sınıfı için sosyal ve ekonomik işlevsellik ilkesi (*new worker society social economic purposefulness*). Çoğulluk içinde birlik ilkesi, 18. ve 19. yüzyılın estetik teorilerinde tekrarlanan bir klişe olmakla birlikte, Berlage bu ilkeyi

sabit geometrik oranlarla açıklayarak geliştirmiştir. Üslup, çoğulluk içindeki birliktir ve amaç bu birliğin kurulmasıdır. Geometri ise sadece araçtır. Mekânın geometri aracılığıyla tanımı, Berlage'nin mekân fikrinin ilk prensibidir. İkinci prensip, eklektik üslupların “dışarıdan içeri” yaklaşımının reddidir. Dışarıdan içeriye değil, içeriden dışarıya tasarım yapılarak, görünüşteki sahteliğin yerini gerçekliğin alması hedeflenmektedir. Mimarlık sınırlandırma olarak mekân sanatı ise asıl değer mekâna eklenmelidir. Son prensipte ise tüm insanlar arasında sosyo-ekonomik eşitliğin sağlanması için en doğru yol olarak fonksiyonalizm işaret edilir. Berlage, yeni mekân bilincini fonksiyonalist mimarlık ile tanımlamıştır (Van de Ven, 1987).

İç mekân-dış mekân sürekliliğine ve sonsuz mekân kavrayışına dayanan “süreklilik olarak mekân” fikri, Bauhaus grubu için önemlidir. Bu mekân fikrini, Albrecht Brinckmann *Platz und Monument* (1908) adlı kitabında yer vermiştir (Forty, 2000). Brinckmann, kitabındaki birçok örneği Sitte'den alarak, Wölfflin'in hareket nosyonu ile zenginleştirmiştir. Wölfflin sadece cismani kitle (*corporeal mass*) içindeki hareketin empatik ifadesi ile ilgilenirken, Brinckmann optik vizyon ve dokunsal hareket arasındaki ilişkinin farkına varmıştır (Van de Ven, 1987). Mimari kitle tarafından uyarılan mekân içindeki hareket fikri, Brinckmann'ın eseri ile yaygınlık kazanmıştır.

Schmarsow'un mekân kavrayışına dayanan “bedenin uzanımı olarak mekân” fikrini, Bauhaus eğitmenlerinden Siegfried Ebeling 1926 tarihli *Der Raum als Membran* adlı kitabında yorumlamıştır. Ebeling mekânı, dış dünya ile insan arasındaki bir membran, bir ağaç kabuğu, koruyucu bir örtü olarak görmüştür. Ebeling'in görüşüne göre mekân, insanın biyolojik duyarlılığına ve faaliyetlerine göre dış dünyayla ilişkisini dengeleyecek şekilde biçim almaktadır. Bedenin hareketi ve hayat arzusu ile aktive olan mekân, sürekli bir güç alanına dönüşmektedir (Forty, 2000). Bu varoluşsal mekân görüşüne, László Moholy-Nagy'nin 1928 tarihli *The New Vision* adlı kitabında rastlanmaktadır.

1920'lerde mimari mekân tanımının birçok örneği olmakla birlikte, Forty'e göre en ilginç olanı Moholy-Nagy tarafından yapılmıştır. Bauhaus'un modern teorisyeni

László Moholy-Nagy, Leibniz'in fikirleriyle paralellik gösteren bir mekân tanımı geliştirmiş ve mimarlığı, yalnızca duyuşal deneyimlerle kavranabilen mekânla tariflemiştir. Bir dönem Descartes ve Newton'un entelektüel fikri olan, daha sonra estetik algısal fenomene dönüşen ve 20. yüzyıl başında birçok mimar tarafından uyarlanarak test edilen fiziksel yasa, Moholy-Nagy'nin çıkış noktasını oluşturmuştur: Mekân, bedenin farklı pozisyonları arasındaki ilişkidir. Mekân ancak görme, dokunma, işitme, hareket, koku duyularının sentezi olarak deneyimlenebilir. Mimarlık deneyimi, mekânı kavramaya çalışan duyuşal kapasiteye bağlıdır (Van de Ven, 1987).

Moholy-Nagy, Walter Gropius ile birlikte mimarlığın "mekân bilimi" olarak yükselişe geçmesini sağlamıştır. Moholy-Nagy, mekânın çeşitli konseptlerini açığa çıkararak, nesnel düşünmeyi ve sanatsal yeteneği birleştirmiş, argümanını 1928 yılında yayımladığı *Von Material zu Architektur* adlı çalışmasında sunmuştur (Van de Ven, 1987). Moholy-Nagy'nin kavramsallaştırmasında mekân, hacimle aynı anlama gelmemektedir. Semper'in sınırlandırma olarak mekân fikrini reddeden Moholy-Nagy'e göre mekân, binalarda görünürlük kazanan kozmik bir sürekliliktir. Ayrıca hareketin ürünüdür ve beden içinde hareket ettikçe değişmektedir (Forty, 2000).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yayımlanan *Vision in Motion* adlı eserinde, 1928 tarihli iddiasını birkaç düzeltme ile tekrarlamıştır. Bu çalışma daha çok 4. boyuta ilişkin sorunlara odaklanmıştır. "Mimarlık" başlığı, "mekân-zaman problemleri" başlığına evrilmiştir. Mimarlık tarihi tek boyutlu, iki boyutlu ve çok boyutlu mekânı anlamak üzerine ilerlerken, kitabın başlığından da anlaşılacağı üzere, otomobillerin, trenlerin ve uçakların mobil mimarlığını kapsayan "harekette görme" aşamasına gelinmiştir (Van de Ven, 1987). Fizikteki gelişmelere ve Albert Einstein'ın Görelilik Teorisi'ne (1905-1916) paralel olarak, mekânın yeni kavrayışı insanın statik ve kapalı çerçevedeki varlığına son vermiştir.

Moholy-Nagy'nin çalışmaları, mimarlık tarihçisi Sigfried Giedion'un çalışmalarını fazlasıyla etkilemiştir. Giedion, 1928 yılında yayımlanan *Building in*

France, Building in Iron, Building in Ferroconcrete adlı kitabında, Schmarsow, Hildebrand, Riegl, Frankl ve Moholy-Nagy ile modern mekânın ayırt edici özelliklerinden biri haline gelen “hareket” nosyonunun mekânsal potansiyelleri üzerinde durmuştur. Hareket eden öznenin, içinden geçtiği boşluğun sürekliliğini algıladığı mekânsal deneyimi Le Corbusier’in yapıları üzerinden aktarmış ve bu deneyimin özne-nesne ilişkisini dönüştürdüğünü vurgulamıştır. 1941 yılında yayımlanan *Space, Time and Architecture* adlı kitabında, hareket eden öznenin bilişsel durumunda bağlı olarak yaşadığı mekânsal deneyimi “mekân-zaman” (*space-time*) olarak adlandırmıştır (Güner, 2003).

Giedion sadece özne-nesne ilişkisi bağlamında değil, strüktürel anlamda da mekân kavramını modern bir içerikle yeniden inşa etmiştir. Dönemin endüstriyel üretiminin, mimarlığın teorik ve pratik üretimini nasıl değiştireceğini sorgulamıştır. Mekânın yeni kavramsallaştırmasının, eski malzeme ve inşa tekniklerinin kullanıldığı dönemin mekân kavramsallaştırmasından farklı olacağını savunmuştur. Modern mimarlığı malzeme kültürü üzerinden tanımlamak için yeni malzeme ve tekniklerin potansiyelleri üzerine çalışmıştır. Eyfel Kulesi, Crystal Palace, Pont Transbordeur gibi örnekleri incelediği *Building in France, Building in Iron, Building in Ferroconcrete* isimli kitabında modern mimari mekânı yeni malzeme kültürü ile karakterize etmiştir. Bunu yaparken ayrıca mühendislik ve mimarlığı da sentezlemiştir (Güner, 2003).

Giedion, *Space, Time and Architecture* adlı kitabının giriş bölümünde mimarlık tarihine bakışının öğrencisi olduğu Wölfflin’in çabalarıyla şekillendiğini söylemiştir. Ancak Wölfflin’in aksine, üslup sorunları ve tarihin ilgi duymamıştır. Mimarlık kuramcısı Johanna Sofia Gullberg, mekân kavramını merkeze alan operatif bir tarihçi olarak Giedion’un, geleceğe dönük alternatifler önermek amacıyla geçmiş hakkında yazdığını iddia etmektedir (Gullberg, 2016).

Mekân merkezli mimarlık tarihinin operatif tarihçilerinden bir diğeri de Bruno Zevi’dir. Bruno Zevi, egemen rejimlerin ifadesi olduğunu düşündüğü klasisizmi reddetmiş, mimari ve toplumsal değişime dönük bir program önermiştir. Otoriter

politik sistemlerin ortadan kaldırılabilirdiği, katı mimari formların sarsılabildiği ve mekânın esas olduğu bir mimarlık olarak “organik mimarlık” vizyonunu geliştirmiştir. Rasyonel ve fonksiyonel mimarlığa alternatif olarak organik mimarlığı, 1943 yılında yayımlanan *Verso un’Architettura Organica* isimli ilk kitabında sunmuştur. Mekân fikrinin mimarlığın birincil boyutu olarak anlaşılmasını, organik mimarlığın ön şartı olarak tanımlamıştır (Gullberg, 2016). Mimarlıkta mekân kavramına ilişkin fikirlerini 1948 yılında yayımlanan *Saper Vedere L’Architettura* isimli kitabında yeniden aktarmıştır. Mekânın önceliği, *The Modern Language of Architecture* eserinde sunduğu yedi ilkenin temelini de oluşturmuştur.

Mekânın önceliği, mekânın binaya formunu vermesi, mekânın üç boyutta birbiri içine geçmesi modern mimarlığın özgün yanını oluşturmuştur. Modern mimari mekân kavramsallaştırmasıyla kitlenin yerini boşluk almış, başka bir deyişle kitle hacimlere çözülmüştür. Boşluğun sürekliliği dönemin betonarme, demir gibi yeni malzemeleri ve geliştirilen yeni inşaat teknikleriyle sağlanabilmiş, bu imkân öznenin mekân ile ilişkisini kökten değiştirmiştir. Binaya bakmak artık tek başına yeterli değildir, mekânı deneyimlemek için binayla bütünleşmek gerekmektedir (Millard, 1967).

3.2.2.3 Postmodern Mimarlık Döneminde Mimari Mekân Kavramı

20. yüzyılın erken dönem modernistlerinin mekân merkezli yaklaşımlarıyla, Sigfried Giedion ile Bruno Zevi gibi modernist ve operatif mimarlık tarihçilerinin yazdıkları kanonik kitapların da etkisiyle “mekân” kavramı 1950 ve 1960’ların mimarlık ortamında olağan bir kategori haline gelmiştir (Forty, 2000). Ancak 1970’li yıllardan itibaren postmodern mimarlık mekân yerine, cismani kitleye, kitlenin sembolik mesajı ve anlamına daha çok ilgi göstermeye başlamıştır. Mimari kütlenin tipolojisi ile kullanıcıyı kendisine dâhil ettiği ve binanın dış kabuğunun, özellikle ticari amaçlı kullanımlarda istenen mesajı iletmekte etkili olduğu kabul edilmiştir. Bu dönemin pozitivist mekân fikirleri, kütlenin kendisinin, empatinin algısal ve davranışsal etkisi kadar önemli olduğuna dikkat çekmiştir (Van de Ven, 1987).

Modern mimarlık söyleminde kütleden mekâna kayan vurgu, postmodern söylemde mekândan kütleyle kaymıştır. Bu uzun zaman sürececek olan kütle ve boşluk (*mass and void*), deneysel ve kavramsal (*empirical and conceptual*), gerçek ve soyut (*real and abstract*) arasındaki ikilemi yansıtmaktadır. Aynı ikilem duyularla algılanabilen fiziksel mekân ve entelektüel yorumla oluşan zihinsel mekân arasında da oluşmaktadır (Madanipour, 1996).

Modern dönemin mekân kavrayışına eleştirel bir bakış getiren postmodern dönemin kendi içinde karşıt görüşler de ortaya çıkmıştır. 1950'lerin sonlarından 1970'lere kadar dönemin yaygın olarak kullanılan mimari dil modellerine karşı, mimar Bernard Tschumi ve morfolog Bill Hillier açıkça muhalefet göstermişlerdir (Forty, 2000). Fiziksel ve zihinsel mekân arasındaki ayrımın üzerine giden Tschumi'ye göre mekân hem kavramsal, hem de deneyimlenen bir şeydir. Tarihsel süreçte hem düşünsel hem de fiziksel boyutlarıyla üretilmiştir. Ancak eş zamanlı olarak, mekânın doğasını sorgulamak ve gerçek mekânı deneyimlemek imkânsızdır. Mekân fikri, mekânın içinde değildir. Mekân deneyimlendiği gibi düşünülemez. Bu ikilem, mimarlığın ana paradoksudur (Madanipour, 1996).

Tschumi'nin dikkat çektiği ikilemden kurtulmanın tek yolu, mimarlık kavrayışını binanın üretim sürecine kaydırmaktır. Bu şekilde, zihinsel süreçte oluşan ideal mekân ve sosyal praksiye üretilen gerçek mekân arasındaki boşluk kapatılabilir. Ancak Ali Madanipour'a göre Tschumi, bu boşluğu kapatmakta tereddüt etmiştir (Madanipour, 1996). Programdan farklı olarak "çapraz-programlama" (*cross-programming*), "geçişli programlama" (*trans-programming*), "programsızlaştırma" (*dis-programming*) ve "olay" (*event*) kavramlarını geliştirmiş, mimarlığı geleneksel biçim-işlev ilişkisinin dışında, fiziksel mekân içinde yaşanan/yaşanacak olaylarla ele almıştır. Tschumi'nin ifadeleriyle mimarlık "sadece bir fiziksel mekân olarak değil, ancak eylem, devinim ve mekân gibi üç etmen tarafından tanımlanmıştır. Başka bir anlatımla, tarihin bu dönemi bir yapıyı yalnızca kendi biçimsel bileşenleriyle tanımlayamaz. O, kullanışıyla ya da kişilerin mekân içindeki devinimleri aracılığıyla tanımlanmak zorundadır" (Kolatan, 2000, s.13). Bu yaklaşımıyla Tschumi, sosyal mekân ve fiziksel mekân arasındaki ayrımı sürdürmüştür.

Bill Hillier ise, mimarlık söyleminin özellikle dil bilim olmak üzere diğer disiplinlerden kavram devşirmesine karşı çıkarak, mimarlığı, mimarlığın kendi fenomeni ile açıklayacak ve analiz edecek bir yöntem arayışına girmiş, Julianne Hanson ile birlikte yeni bir mekân okuma yöntemi olarak mekân dizimsel analiz (*space syntax analysis*) yöntemini geliştirmiştir. 1984 yılında *Social Logic of Space* (Mekânın Sosyal Mantiğı) isimli kitabı yayımlayan ikilinin düşüncelerine göre, mekânın fiziksel kurgusu, mekânı yaratan sosyal yapıyı çıkarsamak üzere analiz edilebilir. Bu analiz, mekân ve onu oluşturan sosyal yaşam ilişkisi hakkında farklı bilgiler edinilmesini sağlar. Analizin birincil hedefi, fiziksel mekânın, içindeki harekete bağlı olarak insanları nasıl bir araya getirdiğini anlamaktır. Mekân dizim analizi, mekânı ele alma biçiminin çerçevesini nesnelerden nesneler arası ilişkilere, birey ya da bireylere dair mekânsal deneyimden toplumsal olgulara doğru genişletmiştir (Çil, 2006). Hillier'in ifadesiyle bir mekân teorisi olan mekân dizimsel analiz, mimarlık profesörü Mattias Kärholm'e göre son yıllarda yapılan mimarlık araştırmalarındaki en başarılı araştırma paradigmalarından biridir (Kärholm, 2014).

Özetlemek gerekirse, modern mimarlık literatürüne ve jargonuna yerleşmiş olan fiziksel mekân ve sosyal mekân, form ve işlev arasındaki ilişkiler, postmodern dönemin başlıca tartışma konuları olmuştur. Biçimin işlevi izlediği modern formül, fiziksel ve sosyal mekânı oldukça basit ve deterministik bir biçimde ilişkilendirmiştir. Postmodern dönemde ise bu ilişki ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Tschumi, Hillier gibi mimarlar buna karşı çıkarak, fiziksel mekânı ve sosyal yapıyı birbiriyle ilişkilendirerek ele alsalar da, çoğu postmodern kuramcı fiziksel mekâna yoğunlaşarak sosyal mekânı yok saymıştır. Sosyal mekân ise 1970'li yıllardan itibaren sosyal bilimler alanında toplumsal ilişkiler bağlamında kavramsallaştırılmıştır.

3.2.3 “Toplumsal Mekân” Kavramsallaştırması

19. ve 20. yüzyılda sanayi devrimi ile birlikte değişen üretim pratikleri, sermayenin birikim ve dolaşım biçimindeki değişimler, sanayi devriminden sonra kente gelen emek gücünün, yeni işçi sınıfının sorunları ve barınma ihtiyaçları,

yaşanan iki dünya savaşı ve ekonomik krizler gibi birçok faktör ekonomik, politik ve sosyal değişimlere sebep olmuştur. Bu değişimlerle birlikte, mekân sosyal bilimlerin gündemine girmiştir. Tartışmalar ağırlıklı olarak Marksist ve Neo Marksist teorisyenler tarafından yürütüldüğü için ekonomi-politik ekseninde sürmüştür. Henri Lefebvre mekânın üretimini, Edward Soja “üçüncü mekânı” (*thirdspace*), David Harvey ve Doreen Massey farklı bağlam ve ölçeklerde “ilişkisel mekânı”, Manuel Castells “kentsel toplumsal hareketleri” tartışırken bu ilişkilerin içeriği değişkenlik göstermiş olmakla birlikte, hepsi mekânı toplumsal ilişkiler bağlamında ele almıştır.

Neo Marksist sosyolog ve felsefeci Henri Lefebvre’in mekân kavramsallaştırması “toplumsal mekân” üzerinedir. Lefebvre’e göre mekân toplumsal ilişkileri içerir ve mekânın deşifre edilmesiyle birlikte toplumun mekânsal pratiği de keşfedilir. Toplumsal mekân, bir ilişkiler bütünü olarak toplumsal bir üründür. Öklidyen mekânın homojenliğinin ve izotropisinin aksine çoklu katmanlardan oluşmaktadır. Lefebvre, bu çoklu katmanların üretim sürecine dikkat çeker. Lefebvre’in kullandığı “üretim” kavramı, Marx ve Engels’in kullandığı “üretim” kavramının bir yorumudur. Kapitalizmle birlikte biyolojik yeniden üretim düzeyi, iş gücünün yeniden üretim düzeyi, toplumsal ilişkilerin yeniden üretim düzeyi iç içe girmiştir. Mekân bu üretim ilişkilerinin iç içe geçişlerinin temsillerini içerir. Lefebvre bu temsilleri mekânsal pratik, mekân temsilleri ve temsili mekânlar olmak üç momentte inceler. Bu üçlünün diğer karşılığı algılanan (*perceived space*), tasarlanan (*conceived space*) ve yaşanan mekândır (*lived space*) (Lefebvre, 2014).

Lefebvre felsefenin özne ve nesne, Descartes’ın *res cognitae* ve *res extensa*, Kantçıların ben ve ben olmayan gibi ikili okumalarını indirgeyici bularak ve eleştirerek üç momentli, triyalektik bir yapı sunmaktadır. *Mekânsal pratik*, üretim ve yeniden üretimin sürekliliğini sağlayan mekânsal kümeleri kapsamaktadır. *Mekân temsilleri*, yani *tasarlanmış mekân*, üretim ilişkilerine ve bu ilişkilerin dayattığı düzene, bilgilere, kodlara, cephesel ilişkilere işaret eder. Yaşanan ve algılanan mekânı, tasarlanan mekânla özdeşleştiren bilginlerin, planlamacıların, şehircilerin, teknokratların, sanatçıların mekânıdır ve toplum içinde bu mekân egemendir. *Temsil*

mekânları, oturanların, kullananların ve kimi sanatçıların imgeler ve semboller aracılığıyla değiştirmek, sahiplenmek, egemen olmak istediği *yaşanan mekânlardır*.

Toplumsal bir ürün olarak mekânın değişim (mübadele) ve kullanım değeri bulunmaktadır. Değişim (mübadele) değeri parayla ifade edilir. Kullanım değeri sahiplenmeyi, sahiplenme ise zamanı ve zamanları, ritmi ya da ritimleri, sembolleri ve pratiği gerektirir (Lefebvre, 2014). Bir binanın alınıp satılabilmesi değişim değerini, içerdiği mimari çözümler ve ayrıntılarla beğeni kazanması, görsel haz vermesi gibi haz ve estetik boyutunda sağladığı fayda ya da anı değeri kullanım değerini göstermektedir. Mekânın değişim (mübadele) ve kullanım değeri yeniden üretilebilmektedir. İmar kararlarındaki değişikliklerle verilen yoğunluk artışları, tarlaların kentsel parsellere dönüştürülmesi gibi uygulamalar değişim değerinin, restore edilen tarihi yapılara sosyal ve kültürel işlevler kazandırılması hem kullanım hem de değişim değerinin artırılmasına örnek olarak verilebilir (Okuy, 2008). Lefebvre'e göre gündelik hayatın anlaşılması için kullanım değeri-değişim (mübadele) değeri ilişkisi dikkate alınmalıdır.

Kapitalizmin mekânı olan ve şehircilik tarafından üretilen “soyut mekân” kullanım değerinin karşısına değişim değerini çıkarır. Devlet rasyonalizmi tarafından şekillendirilen ve öklidçi mekân izotopisine dayanan “soyut mekân”, çizimler, grafikler ve haritalar aracılığıyla iki boyuta indirgenerek ve alınır satılır parsellere bölünerek tasarlanmaktadır. Geometrik, fallik ve optik olan bu mekân homojen değildir ancak rasyonelliğini tehdit eden tüm farklılıkları ortadan kaldırarak homojen olmayı hedeflemektedir. Lefebvre, homojenize edilmeye çalışılan gündelik hayat deneyimini ve ilişkiselikleri, toplumsal mekân kavrayışı ile soyut mekân karşısına yerleştirir (Bektaş Ata, 2017).

Sosyal bilimci Manuel Castells, Lefebvre'in erken dönem yazılarını sınıf mücadelesi vurgusunu azaltan gündelik hayat vurgusu ve mekâna belirleyici bir nitelik atfetmesi nedeniyle eleştirir (Gottdiener, 2001). Castells toplumsal hareket kavramı üzerine gitmiştir. Mekânın toplumsal olarak üretildiğini, dolayısıyla mekânın kendi başına bir anlamının olmadığını, toplumsal üretim ilişkilerinin

mekânsal ifadelerini araştırabilmek için mekânsal ampirizmden kaçınmak gerektiğini savunur (Castells, 2014). Castells, toplumsal tüketim biçimleri aracılığıyla emek gücünün yeniden üretilmesini sağlayan toplumsal üretim ilişkilerinin değiştiğini ve kentsel toplumsal hareketler sonucu oluşan mekânsal biçimin ancak değişen üretim ilişkileri ile açıklanabileceğini ifade eder (Urry, 1999). Başta toplumsal tüketim alanında yoğunlaşan kentsel toplumsal hareketler, yalnızca kentlilerin çıkarlarını savunmayı değil, sendikal hareket, kitle hareketleri gibi kentsel örgütlenmeler yoluyla tahakküm ilişkilerine karşı çıkmayı da içermektedir (Castells, 2014).

Lefebvre mekân kavrayışındaki heteroseksüel tutumu nedeniyle feminist kuramda da eleştiriler almıştır. Cinsiyet, etnik köken, kimlik ve çok kültürlülük ile ilgili politikaları öngöremediği iddia edilmiştir. Lefebvre'in teorilerinin sınırlı olduğunu düşünen 20. yüzyılın post-kolonyal düşünürleri alternatif teorilere yönelmiştir (Hubbard, Kitchin ve Valentine, 2004).

Lefebvre'in mekân teorisini eleştirenler kadar, Edward Soja ve David Harvey gibi bu teoriyi destekleyen, bu teori üzerinden kendi kuramlarını geliştirenler de vardır. Şehir plancısı Edward Soja, Lefebvre'in üç momentli mekân teorisini yorumlayarak "üçüncü mekân" (*thirdspace*) kavramını ortaya koymuştur. Soja'nın ilk mekân ve ikinci mekân kavramları Lefebvre'in mekân pratikleri (algılanan mekân) ve mekân temsilleri (tasarlanmış mekân) kavramlarına denk düşerken, "Üçüncümekân" bu ikili yapıların geleneksel ilişkisini bozarak üçlemeyi meydana getiren yaşanan mekânı tanımlamaktadır (Üngür, 2011). Soja, öznel-nesnel, soyut-somut, gerçek-hayal, bilinen-tasavvur edilmeyen, tekrar eden-ayrımsal olan, yapı-fail, bilinç-bilinçaltı, disiplin-disiplinler arası, gündelik yaşam- sona ermeyen tarih gibi dikotomileri reddederek her şeyin bir arada düşünülmesinin gerekliliğini vurgular (Kaya, 2014).

Lefebvre'in "Mekân Üretimi"ni takip eden coğrafyacı David Harvey, mekân nedir sorusunun cevabını insan pratiklerinde arar. Hatta soruyu değiştirerek, "değişik insan pratikleri nasıl değişik mekân kavramlaştırmaları yaratıp kullanıyor?" diye sorar. Kendisi "ilişkisel mekân" (*relational space*) kavramını kullanmayı tercih eder:

Mekânı mutlak bir kavram olarak görürsek, maddeden bağımsız bir ‘kendinde şey’ haline gelir. Olguları ayırt edebileceğimiz ve sınıflandırabileceğimiz bir yapıya sahip olur. Göreli mekân görüşü ise, onun sadece birbiriyle bağlantı halindeki nesnelerin varlığı sayesinde var olan, bu nesneler arasındaki bir ilişki olarak anlaşılmasını gerektirir. Mekânın göreli olarak bakılabileceği başka bir yön daha var ve ben bunu ilişkisel mekân olarak adlandırmayı seçtim: Mekânın, Leibniz’in bakışıyla nesnelerin içinde görülmesi ve bu anlamda nesnelerin de ancak kendi içlerinde başka nesnelerle ilişkiler içererek ve bunları temsil ederek var olduğunun kabul edilmesi. Mekân kendi başına mutlak, göreli ya da ilişkisel değil, ama duruma göre bunlardan bir ya da birkaçı olabiliyor (Harvey, 2013).

Diğer bir coğrafyacı Doreen Massey ise yer ile daha geniş dünya arasındaki bağıntılara dikkat çekerek, mekânın ilişkiselliğini küresel ölçekte ele alır. Mekânı inşa eden dinamikler insanların, fikirlerin, mal ve hizmetlerin hareketidir. Massey’in savunduğu ilişkisel mekân yaklaşımına göre nesneler ancak diğer nesnelerle ilişkilenererek var olurlar. Karşılıklı ilişkilerin bir ürünü olarak mekân, çoğul ve heterojendir. Sürekli ve bitmeyen bir inşa sürecinde olan mekân sosyal ilişkiler mekânı, sanat ve duygu mekânı, hayal ve rüya mekânı olarak çeşitlenerek çoğalır (Kaya, 2014).

3.3 Bölüm Değerlendirmesi

Mekân felsefe, doğa bilimleri ve mimarlıkta ayrı zamanlarda ve farklı bağlamlarda ele alınmış olsa da, kavramsallaştırma tarihindeki kırılmaların ortak yönü mekânın özerk yapısının sarsılmasıdır. Mekân kendinden var olan, mutlak, ölçülebilir, statik yapısıyla uzun dönem kabul görmüş olsa da, ele alındığı tüm disiplinlerde insan ile kurduğu ilişki göz önünde bulundurulmaya başladığı anda bölüm içinde referans verilen birçok teoride olduğu gibi ilişkisel bağlamda değerlendirilmiştir. Hareket eden, duyuşal, zihinsel, fiziksel, duygusal ve toplumsal ilişkiler kuran, dönüşen ve dönüştüren, etkileşime giren, deneyimleyen bir özne olarak insanın mekân ile kurduğu ilişki mekân tartışmalarının konusu olmuştur. Mekânın kavramsallaştırma tarihi öznenin mekânla kurduğu ilişkinin değişimi

üzerinden biçimlenmiştir. Bu ilişki ister Leibniz'in monadolojisinde olduğu gibi monadlar arasında olsun, ister empati teorisinde olduğu gibi psikolojik olsun, ister Lefebvre'in teorisinde olduğu gibi toplumsal olsun, mekân ilişkisel kimliği ile çoklu bir perspektif kazanmıştır. Tez mekânı öklidyen uzamın statik sınırlarından çıkararak, bu çok katmanlı ilişkisel kimliği ile anlamaya çalışmaktadır.

Özne-nesne, özne-özne, nesne-nesne arasındaki ilişki hareketli öznenin mekânda (bir boşluk ya da bir kitle olarak mekân) kurduğu fiziksel, duygusal, duyusal, algısal, zihinsel ilişki; deneyimsel, kavramsal, sosyal ve toplumsal bağlamda kurulan ilişkiler olmak üzere çeşitlenmektedir. Bu ilişkiler dinamik, değişken ve devingen ilişkilerdir. Mekân üzerinde katmanlaşırlar. Ancak mekân kendisine içkin bu ilişkileri göz önüne sermemektedir. Çünkü bu ilişkiler, mekâna kararlı bir yapı görünümü kazandıran iktidar ilişkileridir. İktidar, ilişkilerde var olmakta ve mekânda cisimleşmektedir (Bosco, 2006).

Mekân, tezin kapsamında iktidar ilişkileri ağının izleği olarak problematize edilmiştir. Bu iktidar ilişkilerinin deşifre edilebilmesi için mekân, Lefebvre'in de işaret ettiği gibi toplumsal bir üretim süreci olarak ele alınmıştır. Şeyler arasındaki karşılıklı ilişkilerin, başka bir deyişle mekânsal üretim ve yeniden-üretim sürecine içkin biyo-politik iktidar ilişkilerinin açığa çıkarılması amaçlanmıştır. Ancak iktidar ilişkilerinin referans verdiği merkezi olmayan, heterarşik, çok yönlü ve devingen ağ ortamının deşifre edilebilmesi için tarihsel materyalizmin insan merkezli diyalektik okumaları ya da Lefebvre'in üç momentli ilişkiselliği yetersiz kalmıştır. Bu yüzden diyalektik ve triyalektik ilişkilerin ötesinde çoklu ilişkilere dikkat çeken ve insan merkezli bakış açısını aşma konusunda eleştirel yöntemler sunan “Yeni Materyalizm” (*New Materialism*) yaklaşımı incelenmiştir.

1990'lı yıllarda filozof Manuel DeLanda ve filozof Rosi Bradotti tarafından geliştirilen “Yeni Materyalizm”in sunduğu metodolojik yaklaşımlar modern dünyaya hâkim olan form-işlev, kitle-boşluk, deneysel-kavramsal, özne-nesne, fiziksel-zihinsel, toplum-mimarlık, sosyal-fiziksel, belirleyen-belirlenen, yerel-küresel gibi ikili ayrımları aşarak heterojen okumaların önünü açmaktadır. Bu yöntemlerden biri

olan Aktör Ağ Teorisi, mekân üretim sürecindeki iktidar ilişkilerinin deşifre edilmesi, kayıt altına alınması ve görünür kılınması için başvurulabilecek, modern ikilikleri aşan kapsamlı bir ağ okuması yöntemi sunmaktadır.

BÖLÜM DÖRT

AKTÖR AĞ TEORİSİ

Yeni Materyalizm anlayışı altında değerlendirilebilecek eleştirel yöntemlerden biri olan “Aktör Ağ Teorisi” (*Actor Network Theory*), mekânı ve mekâna içkin iktidar ilişkilerini süreç odaklı ve ilişkisel bir perspektifle ele alan bu tez için bir metot olarak tercih edilmiştir. Ağ içerisinde farklı pozisyonlarda konumlanan ve birbiriyle farklı iktidar biçimleri inşa eden aktörlere dikkat çeken, bu ilişkilerin hem maddi hem de söylemsel olarak nasıl inşa edildiklerini görünür kılan AAT, iktidarın mekaniğini ve mekânsallığını anlamak, ağların karmaşık ve değişken yapısını çözümlemek için ideal bir çerçeve sunmaktadır. Çünkü AAT, çeşitli aktörlerin mekânsal konfigürasyonlarının akışkanlığıyla üretilen etkilere de dikkat çekmektedir (Bosco, 2006).

Mimarlık alanında geliştirilmemesine rağmen AAT’nin sadece bu tez çalışması özelinde değil, tüm mimarlık çalışmalarında yararlı olabilecek bir yöntem olmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Mimarlık üzerine sürece dayalı bir bakış açısı geliştirmeyi sağlayan AAT, gündelik hayatla ilgili etnografik çalışmalarda, örneğin mimarın binayı tasarlama sürecini ya da yapıyı çevrenin nasıl kullanıldığını yorumlamak için farklı perspektifler sunmaktadır. İlişkisel sistemleri ve bu sistemlerin bir yerde ya da bir yapıda nasıl etkileşime girdiklerini izlemeyi mümkün kılar (Kärholm, 2014). Olguların ve artefaktların nasıl inşa edildiğini, ilgili gruplar arasındaki iktidar ilişkileri ve müzakerelerle nasıl yapılandırıldıklarını ve yeniden yapılandırıldıklarını, aktörlerin farklı çıkarları, gündemleri ve taktikleriyle olgulara ve artefaktlara nasıl gerçeklik kazandırdıklarını anlamak üzere eylemlere ve kurulmakta olan ilişkilere dikkat çeker (Fallan, 2008). AAT, mimarlığın önemli bir boyutu olan maddesellik (*materiality*) ile ilgili de önemli açılımlar sunmaktadır. İleride daha detaylı aktarılacağı gibi, insan-olmayan aktörlerin eyleyciliğinin kabulüyle, malzeme ve teknikleri kapasiteleriyle ilişki ağına dâhil eder ve mekânın üretim sürecindeki rollerini değerlendirir.

Bu bölümde ise öncelikle Aktör Ağ Teorisi'nin hangi alanda ortaya çıktığı ve kimler tarafından nasıl geliştirilmekte olduğu aktarılmıştır. AAT'nin kendine özgü terminolojisi alt başlıklarla açıklanmış, teorinin sosyal bilimlere getirdiği yeni açılımlar irdelenmiştir. Daha sonra ise, mimarlık alanındaki çalışmalarda AAT'ye nasıl başvurulabileceği sorgulanarak, hâlihazırda başvurmuş olan planlama ve mimarlık çalışmalarına değinilmiştir. Bölüm sonunda, AAT ile açığa çıkarılacak iktidar ilişkilerinin temsili için benzer niyetle uygulanan ağ haritalama yöntemleri ve bu yöntemlerin kullanıldığı yurtdışı ve yurtiçi örnekleri değerlendirilmiştir.

4.1 Aktör Ağ Teorisi (Actor Network Theory)

Aktör Ağ Teorisi 1980'li yılların başında, “Bilim ve Teknoloji Sosyolojisi” (*Sociology of Science and Technology Studies*) alanında, Fransız bilim sosyoloğu ve antropolog Bruno Latour, Michel Callon ve John Law öncülüğündeki bir grup tarafından Paris'te Centre de Sociologie de l'Innovation'da geliştirilmiştir. Bruno Latour'a göre AAT bitmiş bir teori değildir. Latour, AAT'nin bir teori mi yoksa bir yöntem mi olduğu konusunu da bulanık bırakmış; hem teori, hem de yöntem olduğuna dair ifadeler kullanmıştır (Latour, 2005). AAT'nin açılımı için İngilizce'de kullanılan “aktör” (*actor*), “ağ” (*network*) ve “teori” (*theory*) kelimeleri, AAT'nin gerçekte ne olduğu konusundaki karışıklığı artırmaktadır (Bosco, 2006). Benzer şekilde John Law, AAT'nin adlandırılmasında merkezci “aktör” kavramı ve merkezsiz “ağ” kavramının birlikte kullanılmasından kaynaklanan bir gerilim olduğunu ifade etmiştir. Teorinin ismi kasıtlı olarak oksimoroniktir (Law, 2003).

Zaman içerisinde sosyoloji, sanat tarihi, hukuk, ekoloji, ulaşım, coğrafya, mimarlık, şehir planlama gibi birçok disipline ait çalışmalarda yaygınlaşan AAT'nin gelişmesinde öncelikli sorular bilim ve teknoloji çalışmalarında ortaya atılmış ve temel eleştiriler bu alanda ortaya çıkmıştır. Teknolojinin toplumsal teoriyle bütünleşmesini sorunlu bulan Latour'a göre, insan ilişkileri ve mekanizmalar ayrı ayrı tarif edilebilse de birbirini tamamlayamamaktadır (Latour, 1991). Benzer boşluklar modernizmin yapı-fail, doğa-kültür, mikro-makro, iç-dış, nesnel-öznel, anlama-açıklama, olgu-inşa gibi ikilikleri arasında da bulunmaktadır. Latour, güçlü

modernizm eleştirisiyle bu ikilikleri aşmak ve *missing masses* olarak tanımladığı boşlukları doldurmak için “aktör-ağ” a (*actor-network*) başvurur. Aktör tanımını ise insan ve insan-olmayanları kapsayacak şekilde genişletir. Kurumlar, organizasyonlar, aygıtlar ve toplum, insan ve insan-olmayan aktörlerin heterojen ağlardaki ilişkileri sonucu ortaya çıkan interaktif etkilerden (*interactive effects*) ibarettir. İlişkiler yoluyla ağlar üzerinde üretilen bu etkiler performatif niteliktedir. Bu nedenle aktör-ağlar, hem insan hem de insan-olmayan aktörlerin birbirleriyle ilişkili hale gelmesiyle gelişen ve değişen ilişkiler izlenerek anlaşılabilir (Bosco, 2006).

Kurumlar, organizasyonlar, aygıtlar, iktidar, toplum gibi yapılar, heterojen ağların istikrar kazanmasıyla sabit yapılar olarak algılanır ve klasik sosyoloji bu yapılar üzerinden yapılan varsayımlara göre hareket eder. AAT ise, kendine özgü eğilimleri olan heterojen parçaların etkileşimiyle oluşan ağların nasıl istikrar kazandığı sorusuna cevap arar (Law, 1992). Foucault’nun iktidar kavramsallaştırması ile yakınlık göstererek, iktidar ile bir "etki" olarak ilgilenir. Öte taraftan, iktidarın etkileri ilişkisel ve dağılmış şekilde üretilir. Dolayısıyla AAT, makro-sosyal ve mikro-sosyal ayırımına gitmeden etkileşimler üzerinden iktidarın etkilerini anlamaya çalışır. Hiyerarşiler ve kategoriler üzerine değil, akışlar ve dolaşımalar üzerine bizleri düşünmeye çağırır (Bosco, 2006). Toplum, sosyal alan veya toplumsal bağlar yoktur, ancak “arabulucular” arasında izlenebilir birleşimler üreten “çeviriler” vardır (Latour, 2005).

Latour, klasik sosyoloji karşısında geliştirdiği bu yeni yaklaşımını Deleuzecü ifadelerle “aktant-rizom ontolojisi”, kendi deyimiyle “bir araya gelmeler sosyolojisi” (*sociology of associations*) olarak adlandırır. Aynı zamanda Fransız sosyolog, kriminolog ve sosyal psikolog Gabriel Tarde’ye referans vererek toplum bilim (*sociology*) yerine “toparlama bilim”ini (*associology*) koyar. Aktör Ağ Teorisi, Michel Callon’un deyimiyle “çeviriler sosyolojisi” (*sociology of translation*) olarak da bilinmektedir. İktidarın, bir strateji ya da bir dizi stratejinin genel etkisi olduğu konusunda Foucault ile aynı fikirde olan Callon, AAT’nin bilim ve teknolojinin iktidar ilişkilerini nasıl yapılandırıldığını inceleyen analitik bir çerçeve sunduğunu da savunur. Ona göre "çeviri sosyolojisi", iktidar çalışmalarında yeni bir yaklaşımdır

(Callon, 1986). “Ağ” (*network*), “aktör/ aktant” (*actor/actant*), “aracılar” (*intermediaries*), “arabulucular” (*mediators*), “çeviriler” (*translations*) gibi kavramlar, bu yeni yaklaşımın kendine özgü terminolojisini oluşturmaktadır.

4.1.1 Ağ (Network) Kavramı

Sosyal bilimlerde ilişkisellik anlayışının giderek ağırlık kazanmasıyla birlikte, ağ kavramının kullanımı da yaygınlaşmıştır. Kamu yönetimi ve örgüt kuramı alanında gelişen literatürün yanı sıra, üretim sürecindeki değişimlere, yeni servet ve iktidar ağlarına odaklanan akademik yazın veya ağ düşüncesini yeni bölgeselci argümanlar ile birlikte değerlendiren teorik çalışmalar gibi farklı kuramsal kaynaklara dayanan ve giderek genişleyen bir ağ literatürü bulunmaktadır (Aygül, 2006). Ağ üzerine yazılmış geniş literatürden yararlanan bu tez, aynı zamanda mekânı ve iktidarı ilişkisel olduğu kadar ağ anlayışı ile ele almış olan Foucault, Castells, Hardt ve Negri’nin çalışmalarına da kısaca değinmektedir. Bu alt başlıkta ise ağ kavramının “Aktör Ağ Teorisi”nde nasıl kullanıldığı aktarılmıştır.

Ağ terimine, sosyal bilimlerde teknolojik ilişkileri, ekonomik biçimleri, siyasal yapıları ve toplumsal süreçleri tanımlamak için sıklıkla başvuruluyor olsa da, AAT kuramcılarının terimi farklı şekilde ele almışlar, tüm ağ yorumlarını birleştirerek kendi “ağ” yorumlarını ortaya koymuşlardır (Murdoch, 1998). Sosyal teorinin geleneksel kavramlarıyla tanımlanamayacak çevirileri ve dönüşümleri tanımlamak için, “toplum”, “kurum”, “kültür” gibi yapılara karşıtlık oluşturmak üzere “ağ” kavramını kullanmışlardır. Latour’a göre “ağ” kavramı AAT’nin mekiğidir. “Sistem kavramından daha esnek, yapı kavramından daha tarihsel, karmaşıklık kavramından daha ampirik olan ağ, bu karışık hikâyelerin kılavuz ipidir” (Latour, 2008a).

Ağ kavramı AAT teorisyenleri tarafından ilk kez kullanıldığı dönemde, teorisyenlerin niyetlerini ve kavramsal ihtiyaçlarını karşılıyor olsa da, internetin yaygınlaşmasıyla birlikte “ağ” sözcüğü, “Dünya Çapında Ağ (*World Wide Web*)” kullanımındaki anlamı ile popülerlik kazanmıştır. Ağ sözcüğü, teorisyenlerin istediğinin tam tersi bir şekilde, bilgiye herkesin anında ulaşabildiği açık bir erişim

olarak anlaşılmaya başlamıştır. Bu yanlış anlaşılmanın önüne geçmek için Latour “network” kelimesinde iş, hareket ve akış anlamına karşılık gelen “work” kelimesine dikkat çeker ve hatta “network” yerine “worknet” ya da “action net” kelimelerinin kullanımını tercih ettiğini belirtir (Latour, 2005).

Ağ heterojendir. “Ağ”a dâhil olan heterojen bileşenler karşılıklı etkileşime girerek birbirini dönüştürür ve yeniden tanımlar. Latour’un vurguyu “work” kelimesine kaydırması da bu yüzdendir. Bir çeviri süreci söz konusudur ve bu sürece dâhil olan aktörlerin eylemler dizisi ağ oluşturur. Eyleyen aktörlerin ilişkileri hem ağ oluşturur, hem de ağ tarafından dönüştürülür. Ağ burada tasvir edilecek bir kavram olmanın ötesinde, çeviriyi tasvir etmekte kullanılan bir araçtır (Latour, 2005). Ağ terimi çoklu yorumlara açıktır. Bununla birlikte temel olarak insanlar, örgütler ve insan-olmayanlar arasında simbiyotik ittifakları temsil eder. Kaynaklar, argümanlar ve bilgi, düğümler arasında akıstadır. Ağa dâhil olanlar eşit derecede güce sahip değildirler. Düğümler arasında farklı güç potansiyellerinin olması ağların akış enerjisini vermektedir (Selman, 2000).

Ağ bir süre sonra kararlı bir yapıya kavuşur ve tekil bir aktör olarak davranır. Örneğin Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden bahsedilirken meclisi oluşturan bileşenler değil, istikrara kavuşmuş tek bir yapı akla gelmektedir. “Ağ”ın bir süre sonra kararlı bir yapıya dönüşmesine, ağ oluşturan iktidar ilişkileri sebep olmaktadır. Latour’un görüşüne göre ağ oluşturan heterojen parçalar ve nesneler arasındaki ilişkiler iktidarın hiyerarşik bir yapı olarak istikrara kavuşmasını sağlamaktadır (Murdoch, 1998). İktidar ilişkilerine dâhil olan öznelere ve nesnelere eyleyici olarak rol atfeden AAT, modern teorilerin özne-nesne ve insan-insan-olmayan ayrımlarını aşmaktadır. AAT’nin kilit öneme sahip diğer kavramları olan “aktör” ve “aktant”, insan olan ve olmayan varlıkları kapsayacak şekilde tanımlanır.

4.1.2 Aktör/Aktant (Actor/Actant) Kavramı

AAT, insanı merkeze alan Aydınlanma dönemi görüşüne karşı çıkarak insan-olmayan aktörlerin edilgenliğini reddeder. Eşit derecede eylemde bulunma

kapasitesine sahip olduğu kabul edilen insan ve insan-olmayan (*non-human*) tüm varlıklar ve oluşumlar “aktör” (*actor*) ve “aktant” (*actant*) olarak ağı dâhil edilir (Kasapoğlu ve Odabaş, 2009). Latour, “aktör” ve “aktant” kavramları arasında çok açık bir ayrıma gitmez. Koşulları fark yaratacak şekilde değiştirebilen herhangi bir şey “aktör”, henüz biçimlendiremeyen ise “aktant” olarak tanımlanır (Latour, 2005). Aktant, aktörden daha soyut bir şekilde kavramsallaştırılır. Eş anlamlı olarak kullanıldığı metinler de bulunmaktadır (Kärrholm, 2016).

Aktörler farklı sosyal müşterekliklerle, ağı içerisinde, ağı bir parçası olarak var olurlar, fark yaratırlar. Etkileşime girerek ilişkileri biçimlendirirken, aynı zamanda ilişkiler tarafından biçimlendirilirler. İhtilaflarla kimlik kazanırlar. Latour’a göre bir ağı anlaşılması için aktörlere, aktörlerin anlaşılması için yarattıkları ağı bakılmalıdır. Her iki durumda da önemli olan, muğlak bir “toplum” kavramına uğramaktan kaçınmaktır (Latour, 2008b).

İnsanların ve insan-olmayan varlıkların eşit derecede eylem kapasitesine sahip olduğu iddiası AAT’nin “genelleştirilmiş simetri” ilkesini oluşturmaktadır. Latour önerdikleri simetriyi, nedensel ilişkilerin cismani dünyası ve insanların bilinçli eylemleri arasında yapay bir asimetri yaratmanın reddi olarak açıklamıştır (Latour, 2005). Latour’a göre insan-olmayan aktörler toplumsal, politik ve felsefi olarak göz ardı edilmiş olsa da gündelik yaşamda insanlar ve insan-olmayan aktörler iç içedir ve birbirine bağımlıdır (Hubbard, Kitchin ve Valentine, 2004). Nesnelerin eyleyciliğinin tanınmasıyla, ideolojik meseleler diye ele alınan meselelerin gerçek anlamda maddi temelleri ortaya serilmektedir (Spencer, 2018). Robert Moses’in (1888-1981) Island yolu üzerinde tasarladığı köprüler, bu anlamda iyi birer örnektir:

1920’lerden 1970’lere kadar uzanan süreçte New York şehrine dev ölçekli tasarımlarıyla damgasını vuran Moses, Long Island yolunu Jones plajına bağlayan köprüleri tuhaf biçimde alçak tasarlar. O günün Amerika’sında, araba sahibi olmalarına izin verilmeyen zencilerin, yine Moses tarafından tasarlanan plaja gidebilmek için kullanabilecekleri tek vasıta halk otobüsleridir. Moses, otobüslerinin geçemeyeceği denli alçak köprüler tasarlayarak, zencilerin

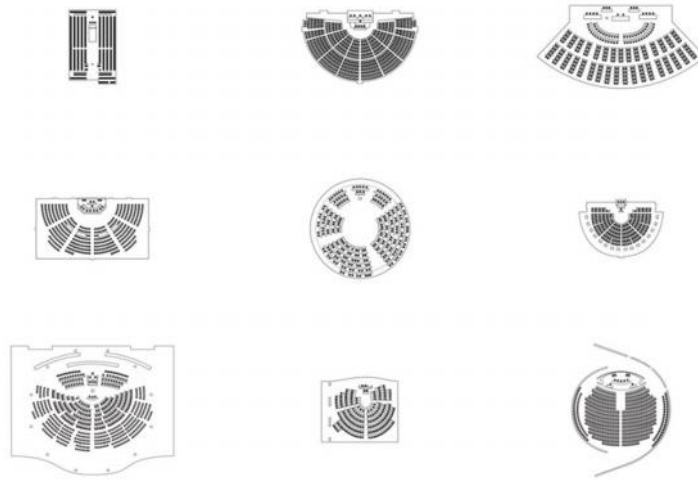
istenmedikleri bölgelere erişimlerini herhangi bir ırkçı yasaya gerek kalmadan engellemiş olur (Çelikel, 2013).

Mimarlık antropoloğu Albena Yaneva insan-olmayan varlıkların eyleyciliğini, çalıştığı üniversitedeki sabah rutini üzerinden hikâyeleştirmiştir. Sabah binaya ilk girdiği zaman ofisine ya da sınıfa gitmek için merdiveni veya asansörü kullanacaktır. Merdiven ve asansör farklı hızlarda ulaşım seçeneği sunmaktadır. Basamak genişliği, eğimi, küpeştesinin niteliği gibi tasarım özellikleri ve sosyo-teknik donanımıyla merdiven eyleme arabuluculuk etmektedir. Küpeştenin pürüzsüzlüğü, ahşap malzemesinin sıcaklığı tutma eylemini kolaylaştırmaktadır. Küpeştenin geniş yüzeyi, bir karşılaşma esnasında edilen sohbette Yaneva'ya dayanak olmaktadır. Merdivenin dar olması, merdiveni kullanan diğer insanları görmezden gelmeyi imkânsız kılmaktadır. Merdivenin tasarımı kendiliğinden konuşmalar başlatarak, sınıflardaki tartışmaları üniversitenin diğer alanlarına taşımaktadır. Binanın ve merdivenin tasarımının arabuluculuk ettiği ilişkilerde, sayısız artefakt Yaneva için ofisine daha zevkli bir varış sağlamaktadır. Asansöre bindiği zaman ise düğmeye basarak eyleminin bir kısmını teknik cihazlara devredip, oditoryuma ya da ofisine çıkmayı beklemektedir. Beklerken yaşadığı gerginliğe, kaza olasılığına karşı hissettiği korkuya, kabinde birlikte olduğu kişilerle paylaştığı rahatsızlığa teknik cihazlar arabuluculuk etmektedir (Yaneva, 2009).

İnsan-olmayan varlıkların eyleyciliği üzerine diğer bir örnek oditoryum düzenlemeleridir. Daire şeklinde bir oditoryumda eğitmen tüm öğrencilere eşit mesafede ve öğrencilerin bakışlarının odağında olur. Aynı zamanda öğrenciler birbirlerini de görebilmektedir. Öğrencilerin hem eğitmeni hem de birbirlerini görebilmeleri eşitlik imkânı sağlar. Karşılıklı ve ortak bakışın sağlanması iletişimi kolaylaştırır. Ancak bu düzenlemede sesin yayılması konusunda problem yaşanmaktadır. Akustik sorunlar nedeniyle öğretim görevlisi sesini yükselterek iletişim kurmak zorunda kalır. Alternatif olarak, yarı dairesel bir oditoryum farklı bir bilişsel ortam sunar. Merkezdeki eğitmen kolayca görülebilmekte ve duyulabilmektedir. Bu düzenlemede öğrenciler nerede oturlarsa otursunlar eğitmeni ve yanındaki ekranı görebilmektedirler. Kürsüdeki konuşmacı odaktadır ve

dinleyici ile arasındaki mesafe mimari olarak düzenlenmiştir. İki farklı oditoryum düzenlemesi, iki farklı öğrenci-eğitmen ilişkisi modelini, dolayısıyla iki farklı eğitim felsefesini desteklemektedir. Dairesel düzenleme oditoryum içindeki görsel iletişimi güçlendirirken, yarı dairesel olan konuşmacıya odaklanmaktadır. Oditoryumların bilişsel ortamı öğretim görevlileri, öğrenciler ve nesneler arasında farklı birlikteliklerin oluşmasını ve farklı faaliyetlerin biçimlenmesini mümkün kılmaktadır. Her iki örnekte de merdiven küpeşesi, asansör butonu, oditoryum düzenlemesi gibi insan-olmayan aktörler sosyal olarak eyleyerek öğrencileri, eğitmenleri ve yöneticileri farklı yollarla bir araya getirmektedirler (Yaneva, 2009).

Benzer bir örnek parlamento binalarının genel kurul salonlarının planları üzerinden verilebilir. Amsterdam’da faaliyet gösteren XML mimarlık ofisi, 2010 yılında başlattığı bir araştırma projesi ile Birleşmiş Milletler üyesi 193 ülkenin parlamento binalarını belgeleyerek 2016 yılında “Parlamento” adlı bir kitap yayınlamıştır. Kitapta farklı tipolojilere ve iç mekân atmosferlerine sahip genel kurul salonlarının mimari diyagramları paylaşılmıştır (Şekil 4.1). Araştırma grubu parlamentoyu, politik aktörler arasındaki ilişkinin mimarlık aracılığıyla organize edildiği bir ortamda kolektif kararların alındığı bir mekân olarak görmektedir. Grubun savına göre, aktörler arasındaki ilişki kurul salonunun plan şeması ve iç mekân atmosferi ile biçimlenmektedir. Salonlar dairesel, yarı dairesel, at nalı, sınıf düzeni, karşılıklı sıralarda oturma düzeni gibi farklı oturma düzenleriyle katılımcıların birbirine olan görüş ve dinleme mesafelerini belirlemektedir. Dairesel ve karşılıklı sıralarda oturma düzeninin en demokratik düzen olduğunu belirten araştırmacılar, bu tipolojiler ile tipolojileri kullanan ülkelerin yönetimindeki demokrasi seviyeleri arasında karşılaştırma yapılabileceğini dile getirmişlerdir (Parliament, b.t). Böyle bir karşılaştırmanın beraberinde birçok tartışma açacağı aşikâr olmakla birlikte, bu belgeleme çalışmasının farklı okumaların yapılabileceği bir zemin yarattığı söylenebilir.

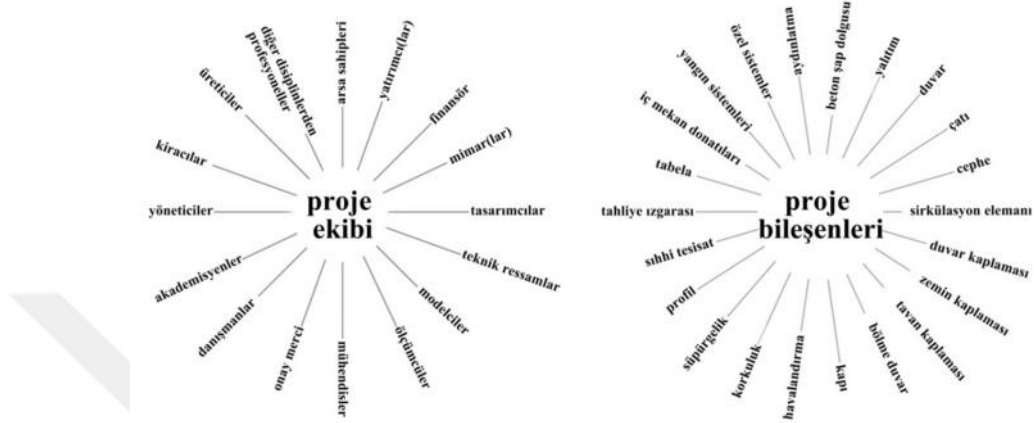

Şekil 4.1 Meclis salonları plan tipolojileri (Parliament, b.t)

İnsan-olmayan varlıkların eyleyciliği üzerine sadece mekân ölçeğinde değil, yapı elemanı ölçeğinde de örnek verilebilir. Bir duvar, beton üreticileri, araba sürücüleri, oyun oynayan çocuklar, grafiti artistleri, bahçıvanlar, denetimciler gibi aktörler arasında devam eden üretim sürecinin bir parçasıdır. Duvar, gündelik olaylara ve ilişki ağına farklı roller alarak dâhil olmaktadır. Kendisiyle etkileşime giren aktörlerin niyetlerini ve programlarını dönüştürmektedir. Duvar sadece tekil bir nesne değil, farklı ilişkisel sistemler tarafından bir arada tutulan ve dengelenen çoklu bir nesne (*multiple object*) ve aktanttır. İktidar bağlamında ele alındığında baskın gruplar ve kullanımlar ya da hâlihazırda iktidar ilişkileri yoktur. Amaç, farklı aktörler (taş, su, belediye, oyun oynayan çocuk vb.) arasındaki sürekli müzakerelerin nasıl çoklu ve eylem halinde bir duvar ürettiğini araştırmaktır (Kärrholm, 2014).

Bir süreç örneklendirilecek olursa ve bu süreç mimari mekânın tasarım ve uygulama süreci ise, çok sayıda insan ve insan-olmayan aktörün sürece dâhil olduğu görülmektedir. Yazgan Mimarlık Ofisi, mimari üretimi bugünün bilgi çağıyla ilişkilendirmeyi ve üretimdeki tüm verileri sentezlemeyi hedefleyen “smartproject” başlıklı teorik çalışmasında, mimari projede etkisi olan insan aktörleri ve bina bileşenlerini (insan-olmayan aktörler) listeleterek şu soruyu yöneltir: Hangileri sürece yön verecek? Bir taş mı, oluk mu, merdiven mi, yoksa engelliler için getirilmiş bir standart mı? AAT’ye referans verilme de, AAT’nin insan-olmayan varlıklara atadığı eyleycilik, bu soruyla bina bileşenlerine atanmıştır. Çoğunlukla

mimar aktörün ismiyle anılan -hatta mimarlık tarihçisi ve eleştirmen Uğur Tanyeli'ye göre artık mimar aktörün dahi ismi anılmaz, binanın sadece imajı ön plandadır (2017)-, mimari proje süreçlerinin çok aktörlü yapısına dikkat çekilmiştir (Yazgan in search of smart project, b.t) (Şekil 4.2).

Şekil 4.2 Proje ekibindeki aktörler ve proje bileşenleri (insan-olmayan aktörler) (Yazgan in search of smart project, b.t)

4.1.3 Aracılar (Intermediaries) ve Arabulucular (Mediators)

AAT'nin repertuvarında önemli yere sahip olan “aracılar” ve “arabulucular”, ağ oluşturan ilişkilerdeki rollerine göre kavramsallaştırılmıştır. Kavramsallaştırmanın dayandığı temel fark, “aracının” ilişki ağında sahip olmadığı dönüştürücü etkiye, “arabulucunun” sahip olmasıdır. “Aracılar” (*intermediaries*) ağ içerisinde anlamı ve bileşenleri dönüştürmeden aktarırlar. Çıktıları tanımlamak için girdileri tanımlamak yeterlidir. Haritalar, yönetim planları ve kodlar ağda bilgi ve iktidarın aktarımına yardım ederek ağın kararlı bir yapıya kavuşmasını sağlayan araçlardır (Selman, 2000). “Arabulucular” (*mediators*) ise anlamı ve bileşenleri öngörülemez bir şekilde dönüştürür, bozar, değiştirir ve tercüme ederler. Girdiler, çıktıları tahmin etmek için yeterli değildir. “Arabulucular”, her seferinde kendi özgünlükleri ile ele alınmalıdır (Latour, 2005).

Yasalar, yönetmelikler, imar planları gibi araçlar “arabulucu” olarak nitelendirilebilirler (Seçilmişler, 2010). “Aracılar” ise sendikalar, hükümet kuruluşları, dini kurumlar, kooperatifler gibi yapılanmalar, örgütler ya da bireysel

aktörler olarak ağda farklı biçimlerde varlık gösterebilirler (Moss ve diğer, 2009). “Aracılar” ve “arabulucular” birbirine dönüşebilirler. İyi çalışan bir bilgisayar karmaşık bir “aracı” sayılırken, bozulduğu zaman karmaşık bir “arabulucudur”. Akademik konferanstaki bir panel, başka bir yerde verilmiş bir kararı onaylayan, öngörülebilir bir “aracı” olabilirken; sıradan bir sohbet tutkuların, düşüncelerin, tutum, tavır ve davranışların çatallanmasıyla karmaşık bir “arabulucuya” dönüşebilir. Varlıkların ve oluşların “aracı” ya da “arabulucu” olarak davranması tüm belirsizliklerin kaynağıdır. AAT bu belirsizlikleri takip eder (Latour, 2005).

4.1.4 Çeviriler (Translations)

“Aracılar” ve “arabulucular” tarafından “aktörler” ya da “aktanlar” arasında izlenebilir bağlantıların ve dönüşümlerin üretildiği ilişki ağlarının oluşum süreci, AAT’de “çeviri” (*translation*) olarak kavramsallaştırılmıştır. Kavramın neye karşılık geldiğini anlamak için Latour’un *Spirou* dergisinde çıkan bir karikatürde geçen Gaston, Gaston’un patronu Prunelle, kedi ve kapı arasındaki hikâyeye üzerine yaptığı çözümlemeye bakmak gerekir (Şekil 4.3).

Şekil 4.3 André Franquin’in “Gaston” serisinden bir karikatür (Latour, 1995)

Karikatür, kapının açılmasını isteyen kedinin miyavladığı ve Prunelle'nin açmak için kapıya doğru ilerlediği görselle başlar. Prunelle, kapıyı açarak kedinin dışarı çıkmasını sağladıktan sonra kapıyı kapatır. Kedi kapının arkasından yine miyavlayarak içeri girmek ister. Prunelle kedinin kapı görevlisi olmaktan yakınlıkla tekrar kapıyı açar. Gaston, kedinin özgürlüğüne düşkünlüğünden dolayı kapının kapalı kalmasından hoşlanmadığını dile getirir. Prunelle ise cereyandan rahatsız olduğu için kapının kapalı kalmasını ister. Gaston bunun üzerine bir çözüm geliştirir. Kapının altında kedinin istediği zaman girip çıkabileceği bir boşluk açar. Boşluğu açmak için kestiği parçayı, dikey yönde açılıp kapanabilecek bir şekilde menteşeyle tekrar tutturarak bir kedi kapısı yapmış olur. Gaston, kapıyı yeniden tanımlamıştır. Prunelle bunu yeni üretim olarak görmeyip Gaston'un kapıyı mahvettiğinden yakınsa da artık kapı görevlisi gibi davranmak zorunda değildir. Menteşelerin “arabuluculuğuyla” insan kapı açıp kapatıcı (Prunelle), insan-olmayan kapı açıp kapatıcıya (kedi kapısı) “çevrilmiştir” (*translate*). Böylece hem kedi özgürlüğüne kavuşmuş, hem Prunelle'nin kapının açılıp kapanmasından duymuş olduğu rahatsızlık giderilmiş, hem de menteşeler sayesinde kapı açma-kapama eylemi için Prunelle'nin sürekli varlığına ihtiyaç kalmamıştır (Latour, 1995).

Bir diğer AAT teorisyeni Callon, St. Brieuc körfezinde deniz biyologlarının mücadelesini konu aldığı ampirik bir çalışmada çeviri sürecini “problemlleştirme” (*problematization*), “dâhil etme” (*interressement*), “ikna” (*enrollment*) ve “ittifakların mobilizasyonu” (*mobilization of allies*) olmak üzere dört aşamada incelemiştir (Callon,1986):

Problemlleştirme: Baş aktör ya da aktant, diğer aktör ya da aktantlara kendi amaçlarını tanıtmakta ve bu amaçlara ulaşma nedenlerini problem olarak sunmaktadır.

İkna Etme: Diğer aktör ya da aktantların, baş aktör ya da aktant tarafından kendi amacının meşruluğu konusunda ikna edilmesi girişimleri bu aşamada yer almaktadır. Bu süreç içinde diğer üyeler, baş aktör ya da aktant tarafından belirlenen noktalara yönlendirilir ve bu noktalar zorunlu geçiş noktalarıdır.

Dâhil Olma: İkna olan diğer üyeler, baş aktör ya da aktantın hedefleri doğrultusunda oluşturduğu ilişki ağına girmeye başlamaktadırlar.

İttifakların Mobilizasyonu: Baş aktör ya da aktantın kurduğu ilişki ağına giren diğer üyeler, yeni kimlikleri ile ilişki ağı içinde dolaşıma başlarlar (Kasapoğlu ve Odabaş,2009).

Çeviri bir sonuç değil, süreçtir. Çeviri sürecinin her aşamasında hedefler, çıkarlar, insanlar ve araçlar sürekli olarak yer değiştirmekte ve dönüşmektedir. Bazı varlıklar, diğerlerini kontrol etmektedir. Sosyologların iktidar ilişkisi olarak yorumladıkları şey aslında bu süreçte aktörlerin nasıl tanımlandıklarının ve ilişkilendirildiklerinin, ittifaklarına bağlı kalma zorunluluklarının tasviridir (Callon, 1986). Çeviri sürecinin sonunda, ilişki ağı “kara kutu” (*black box*) olarak adlandırılan kararlı duruma geçmektedir. İlişki ağının kazandığı istikrar, baş aktörün meşruluğunun sorgulanmasıyla bozulabilmektedir. İstikrarın bozulduğu durumlarda kara kutu açılarak ilişki ağı yıkılmakta ya da dönüşüme uğramaktadır. (Kasapoğlu ve Odabaş, 2009).

Sosyal olan tam olarak burada ortaya çıkmaktadır. Aktörlerin ağa dâhil olma sürecinde, mobilizasyonunda, ilişki ağının oluşmasında, yıkılmasında veya dönüşmesinde sosyal olanın kendisi bulunabilmektedir. “Sosyal” diye tanımlanacak ayrı bir alan yoktur. Aktörlerin çeviri sürecindeki heterojen bağlantıları, çatışmaları ve sürece içkin ihtilaflar sosyal olanı oluşturmaktadır (Yaneva ve Heaphy, 2012). Artık sosyal olan, neden-sonuç ilişkilerini açıklamak için başvurulacak ayrı bir kategori olarak ele alınamaz. Zaten AAT hiçbir ilişkiyi neden-sonuç ilişkisi olarak ele almaz ve sosyal bilimlerde kullanılan nedensellik felsefesini paylaşmaz. Sosyal olan, A’nın B ile ilişkili olduğu her zaman üretilmektedir (Latour, 2005).

4.2 Mimarlık Alanında Aktör Ağ Teorisi

AAT’nin ilişkisel ve süreç odaklı yaklaşımı mimarlık alanı için de yeni bir eleştirel zemin yaratmıştır. AAT, mimarlık çalışmaları ile ilgilenen bir fenomen olmasa da, diğer eylem çalışmaları ile olan ilgisi kadar, bir süreç olarak mimarlıkla

da ilgisi vardır. Prensip olarak eylem halinde bilim (*science in action*) ve eylem halinde mimarlık (*architecture in action*) çalışmak arasında fark yoktur (Fallan, 2008). Peki, mimarlık eylem haline nasıl geçer? İnsan ve insan-olmayan aktörlerin birliktelik kurmalarıyla mimarlık eylem haline geçer. Ancak mekân çoğunlukla, eylem halinde değil, nihai bir ürün olarak sunulmaktadır. Mimarlık dergilerinde ve kitaplarında paylaşılan mükemmel ve parlak imajlarda dağınık, kirli şantiye fotoğraflarına, insanlara, insanların kullanımlarına veya ihtilaflara yer verilmez. Örneğin, Le Corbusier tarafından tasarlanan ve 1926 yılında Pessac'ta inşa edilen Cité Frugès işçi evleri, modern mimarlık ikonları olarak sunulmalarına rağmen, çoğu işçi burada yaşamayı reddetmiştir. Kullanıcılarının müdahalesiyle geçirdiği radikal dönüşüm ise Philippe Boudon tarafından belgelenmiştir (Fallan, 2008) (Şekil 4.4). Başka bir modern mimarlık ikonu olan Frank Lloyd Wright'ın "Şelale Evi" (*Fallingwater House*) olarak anılan ve 1937'de tamamlanan Kaufmann Evi'nin inşa sürecinin son aşamasında, tasarımcı mimar, işçilerin rolünü üstlenmek zorunda kalmıştır. İşçiler, boşluğa atılmış büyük teras kalıplarını tutan son büyük kalasları alma zamanı geldiğinde işi yapmayı reddetmişlerdir. Sendika sorumluları, yapı çöktüğünde yıkıntıların altında kalabilecek olan iki işçinin ailelerine gereken tazminatın ödenemeyeceğini bildirmişlerdir. Yapının mimarı Frank Lloyd Wright kalıbı tek başına sökmek zorunda kalmıştır (Zevi, 2015). İlk örnekte, kullanıcının dönüştürücü rolü, ikinci örnekte mimarın işçinin rolünü üstlendiği çeviri dikkat çekmektedir. Ancak bu çeviriler, mekânın statik görünümünde okunamamaktadır. AAT işte tam olarak bu yüzden eylem talep etmektedir.

(a)

(b)

Şekil 4.4 Cité Frugès işçi evleri projesinin uygulaması tamamlandıktan sonraki görseli (a) ve kullanıcının müdahalesi ile dönüşümü (b) (Cronan, 2017)

Eylem halindeki mimarlık, planlama, tasarlama, uygulama ve kullanım eylemlerini kapsar. Mimarlık eylem halindeyken ağlar oluşur, çeviriler devam eder, olgular ve artefaktlar inşa edilir, madde ve anlam dönüşür (Fallan, 2008). Dolayısıyla mimarlığı anlamak için planlama, tasarlama ve uygulama sürecine, bu sürece dâhil olan mimar, planlamacı, müteahhit, işçi, bürokrat, mühendis, yatırımcı, arsa sahibi gibi aktörlere, aktörlerin taktiklerine, kullandıkları araçlara (yasalar, yönetmelikler, çizim programları, haritalar, maketler, imajlar vb.), kullanım sürecine ve kullanıcıların mekânı nasıl dönüştürdüklerine bakmak gerekmektedir. AAT, potansiyeli yüksek bir eylem teorisi olarak bu gerekliliği karşılamaktadır.

AAT süreç odaklı ilişkisel yaklaşımının yanı sıra, mimarlığın diğer temel meselesi olan maddesellik (*materiality*) ile ilgili de açıcı analiz yöntemleri sunmaktadır. Mekânın kavramsallaştırma tarihinde malzeme ve teknolojinin etkisi hem pratik hem de teorik alanda kendini göstermiştir. 19. yüzyıl Alman mimarlığının en ünlü kuramcı ve uygulamacılarından olan Gottfried Semper, Henri Labrouste'nin Paris'teki Sainte-Geneviève Kütüphanesi'nde veya Avrupa başkentlerinde farklı bir bina tipolojisi olarak ortaya çıkmakta olan tren garlarında yepyeni bir malzeme olarak kullanılan metalin gücünü keşfettiğinde, bu durum onu maddenin doğasına dayanan yeni bir teori geliştirilmesi gerektiğine ikna etmişti (Van de Ven, 1987). Benzer şekilde, modern mimarlık tarihyazımının en etkili figürlerinden İsviçreli Sigfried Giedion, sanayi devrimi ile ortaya çıkan yeni malzeme ve tekniklerin potansiyelleri üzerinden mekân kavramını modern bir içerikle yeniden kavramsallaştırmıştır. Giedion'ın kavramsallaştırmasında demirin mekânın üretiminde hem teorik anlamda, hem de pratik anlamda eyleyciliği vardır. Sanayi devriminin yeni malzemesi olan demir, çizgiselliği, inceliği ve perfore yapısı ile boşluk kazandırma kapasitesine sahiptir. Boşluğu taşır, havayı geçirir, havanın ve boşluğun akışıyla görsel sürekliliği sağlar (Güner, 2003). Louis Kahn ise “tuğla ne olmak ister?” sorusuyla AAT'nin merkezinde yer alan insan-olmayan aktörler ve eyleycilikleri ile ilgili en yakın yaklaşımı sergilemiştir. Kahn'a göre mimar, şeylerin doğasından ne olmak istediklerini çıkarmalıdır. Kahn, şeylerin ne olmak istediği sorusuyla, onlara niyet ve irade atfetmiştir (Fallan, 2008).

Mimarlıkta maddeselliğin önemini provokatif şekilde sorgulayan bir çalışma Mies van der Rohe tarafından tasarlanan Barselona Pavyonu için yapılmıştır. Mies van der Rohe Vakfı'nın çağrısıyla İspanyol mimarlar Anna ve Eugeni Bach tarafından “Mies Missing Materiality” (Maddeselliğini Kaybeden Mies) başlığıyla hazırlanan ve 16-27 Kasım 2017 tarihleri arasında ziyarete açılan yerleştirme için pavyonun tüm yüzeyleri beyaz vinil panellerle kaplanmıştır (Şekil 4.5). Bu sayede, 1-1 ölçekli bir maket haline getirilen pavyon, sahip olduğu malzemeye dair tüm izlerini kaybederek başka bir temsiliyet kazanmıştır (Frearson, 2017). Modernizm imgesinde beyaz yüzeyin rolünü, maddeselliğin (*materiality*) mekân algısındaki önemini ve yapının tarihi karakterinde malzemenin değerini tartışmaya açan müdahale, Juhanni Pallasma tarafından hatıralar, referanslar ve çapraz referanslar açısından çok zengin bulunmuştur (Lynch, 2017).

Şekil 4.5 Maddeselliğini Kaybeden Mies (Mies Missing Materiality) (Frearson, 2017)

Malzemenin dönüştürücü etkisi bir modern mimarlık ikonunda olduğu kadar, gündelik hayatın içindeki mekânlarda ve yapı elemanlarında da keşfedilebilir. En basit örneği bir demiryolu sınırı üzerinden verilebilir. Alsancak Garı'na bağlanan demiryolu hattı üzerinde yıkım çalışmaları devam eden gecekondu mahallesi (Ege Mahallesi) ile tren yolu arasındaki sınır, bölücü duvarlar ile oluşturulmuştur. Demiryolu hattı boyunca devam eden bu geçirimsiz sınırın, bölücü duvarlar yerine demir parmaklıklardan oluştuğu dönemde çamaşırlarını parmaklıklara asarak kurutan mahalleliler, demir parmaklıklar sökülerek yerine akustik paneller inşa edildiğinde çamaşırlarını kurutmak için alternatif yöntemler bulmak zorunda kalmışlardır (Şekil 4.6). Malzemesi değişen bölücü duvar, gündelik hayat pratiklerinde kullanılabilen

geçirgen ve açık bir strüktürden, geçirimsiz ses bariyerine ve görsel bir perdeye dönüşerek, mahalle sakinleri-tren-tren yolcuları arasındaki ilişkiyi radikal bir şekilde yeniden biçimlendirmiştir.

Şekil 4.6 Ege Mahallesi sınırındaki bölücü duvarın dönüşümü (Kişisel arşiv, 2018)

Gerek “süreç odaklı ilişkisel yaklaşımı”, gerekse “maddesellik” için açtığı yeni alan nedeniyle planlama ve mimarlık alanında AAT’ye başvuran çalışmalara giderek daha çok rastlanmaktadır. Planlama alanı özelinde Profesör Jean Hillier, arazi kullanım kararlarının uygulama sürecinde planlamacıların tutumlarını anlamak için Aktör Ağ Teorisi’nin yararlı olabileceğini savunur. Eyleme geçtiklerinde çevreyi biçimlendiren planlamacılar, kültürel olarak kabul görmüş felsefeleri, mitleri, stereotipleri yansıtarak kendi uzmanlıklarını icra etmektedirler. Hillier’e göre çevreyi biçimlendiren farklı niyetleri, toplumun ve toplumdaki karar vericilerin doğayı nasıl yorumladıklarını, doğayı etkileyen önemli planlama kararlarında iktidarın nasıl kullanıldığını anlamak için aktör-ağlar analiz edilmelidir (Selman, 2000).

Bir diğer planlamacı Jonathan Murdoch, mutlak mekânın yerini alan ilişkisel mekânı beşeri coğrafya alanında AAT çerçevesinde değerlendirir ve AAT ile detaylandırılacak mekânsal topolojileri işaret eder. *Spaces of prescription* ve *spaces of negotiation* olmak üzere iki ana tip belirleyen Murdoch, analitik bir ayrıma gider. Birinci tip mekânlar formel ve standart heterojen ilişkilerle işaretlenebilen, göreceli olarak sabit koordinatlara sahip yerlerdir. Zaman zaman öklidyen mekân olarak da görülebilirler. İkinci tip mekânlar ise, kararsız aktörlerin ya da aktör

koalisyonlarının bir araya gelerek uzlaştığı/çatıştığı akış mekânlarıdır. Bunlar da topolojik ya da rizomatik mekânlar olarak görülebilirler. Murdoch'a göre ağların topolojisi izlenerek, mekânsallıkları (*spatialities*) ve zamansallıkları (*temporalities*) tanımlayan bağlantıların iktidar topolojilerinin izleri sürülebilir (Murdoch, 1998).

Planlamacı Luuk Boelens, AAT'nin yararlı yönlerinin üstünde dururken, diğer yandan teorinin sadece ağın nasıl oluştuğunu ortaya koyması ve durumun hangi koşullarda, nasıl geliştirilebileceğine dair bir şey sunmamasını eleştirir (Van Brussel ve Boelens, 2015). Boelens'e göre AAT, çeviri sürecini aktör-ağın biçimlendiği noktada, tam da planlamanın devreye girmesinin gerektiği yerde bırakır. Boelens, insan ve insan-olmayan aktörlerin eşitlenmesini, teorinin diğer eksikliği olarak görür. İnsan-olmayanları, ağ içindeki aktif ve pasif rollerine göre "arabulucu" ve "aracı" olarak ayırır. Ayrıca Latour'un aksine, "aktant" ve "aktör" arasında net bir ayrıma gider. Aktantları, ağ tanımlayan ve organize eden baskın aktörler olarak tarif eder. Son olarak, mekânsal planlamada sürdürülebilir önlemler alınabilmesi için, ağa henüz dâhil olmayan ancak gelecekte parçası haline gelecek olan aktörlerin (insanlar, varlıklar, kaynaklar vb.) çeviri sürecine katılmasının gerektiğini savunur. Bu eleştiriler doğrultusunda "Aktör İlişkisel Yaklaşımı" (*Actor Relational Approach*) önerir. Sadece aktörlere değil, provoke ettikleri eylemlere, tepkilere ve kurumlara önem atfeder. Aktörlerin belirli kurumsal çerçevede birbiriyle ilişkiye girerek tekrarlayan biçimde kurumsal matrisi yapılandırdığını savunur. İş dünyasında, kamuda ve sivil toplumda öne çıkan aktörlere işaret eder. Planlamacılara iş dünyasındaki, kamudaki ve sivil toplumdaki paydaşların amaçlarının bilinciyle bakış açılarını yeniden oluşturmalarını tavsiye eder (Van Brussel ve Boelens, 2015).

Paul Selman, ağ kavramının her tekil çalışmada farklı anlamlandırılmasını ve popüler kullanımda anlamını yitirmesini eleştirerek planlama teorisi ve pratiği ile ilişkili beş farklı ağ tipolojisi sunar: Aktör ağlar, bilgi ağları, politik ağlar, pratik ağlar, sosyal ağlar. Bu ağlar üst üste biner ve birbirinden kesin olarak ayrılmazlar. Selman, planlamacıların hem teorik hem pratik alanda ağ tipolojilerini etkili bir kavrayışla kullanmalarını önerir. Böylece iktidarın, bilginin ve becerilerin

topluluklarda, kurumlarda ve insanların yaşadıkları biyofiziksel çevrede nasıl dolaştığını analiz etmek mümkün olacaktır (Selman, 2000).

Sosyal bilimcilerin mimarlık alanında yaptığı çalışmalar kapsamında Thomas Gieryn ve Marianne Ryghau'nun çalışmaları ele alınabilir. Thomas Gieryn, Cornell Üniversitesi Bioteknoloji Binası ile ilgili yaptığı alan çalışmasında mimarlığın klasik aktör ve yapı düalizmini bozduğunu gösterir. Binanın tasarımı ve strüktürü ile sosyal yapıyı biçimlendirdiğini, kullanıcıların da binanın formunu, anlamını ve kullanımını dönüştürdüğünü ileri sürer. Binanın laboratuvar ünitesi özelinde, çeşitli aktörlerin farklı kaygılarının birleşmesi ve tek bir çözüme çevrilmesiyle tasarıma “eyleycilik” niteliğinin nasıl atandığını AAT ile deşifre eder (Fallan, 2008).

Marianne Ryghau, Norveç'te herhangi bir politik zorlama yokken mimarların neden ve nasıl ekolojik tasarımla ilgilendiğini Callon'un “çeviri” terimini kullanarak sorgular. Mimarlarla görüşerek, enerji verimliliğinin mimarlık eğitimindeki, yarışmalardaki, bültenlerdeki rolünü analiz eder ve alan çalışmaları yaparak “eylem halindeki yeşil mimarlığı” (*green architecture in action*) takibe alır. Çoğu mimar için enerji verimliliği ve sürdürülebilirlik argümanının karar verme sürecinde öncelikli bir konu olmadığını tespit eder. Fallan'a göre bu çalışma, mimarların değerleri ve eylemleri hakkında ayrıntılı bilginin AAT ile sağlanabileceğini gösteren, tasarım ile yapım sürecindeki karmaşık ve zor tercihlerin çevirilerle nasıl yönlendirildiğini açıklayan iyi bir örnektir (Fallan, 2008).

Mimar araştırmacıların yaptığı çalışmalar kapsamında Anders Toft, Mattia Kärrholm ve Albena Yaneva'nın çalışmalarına değinilebilir. Mimar Ander Toft, pragmatik estetik paradigmasını sunduğu *Generic(modern) Architecture Field, Actor-Networks and Pragmatism* adlı makalesinde, AAT'ye doğrudan referans verir. Danimarka'nın ekonomik kaygılara ve pragmatik ilkelere göre biçimlenmiş mevcut yapıları çevresi üzerinden Kantçı idealist estetik nosyonunu sorgular. İdealizm ve pragmatizm ikiliğinin modern dünyaya ait olduğunu, ancak Latour'un dediği gibi modern dünyada yaşamadığımızı dile getirir. Mevcut yapılaşma biçiminin, idealist nosyonlara aykırı olarak alt kültüre aitmiş gibi algılanmasını eleştirir. İdealist estetik

yaklaşımına karşı pragmatik estetiği önerir. İdeal dünyayı pragmatik dünyanın dışında ve karşısında görmek yerine, pragmatik dünyanın bir parçası olarak tanımlar. Mimarlığı da idealist dünya sınırları dışından çıkarır (Toft, 2004). Fallan’a göre sıradan mimarlığı ele alış biçimi ve pragmatik estetik önerisi olumlu olsa da, Toft’un AAT ile kurduğu ilişki zayıftır (Fallan, 2008).

Mimar Mattia Kärholm, Latour’un teorisini Foucault’nun iktidar anlayışı ile birlikte yorumlar. Gündelik hayat alanında iktidarın nasıl dağıldığını ve istikrar kazanarak mekânın katı formunu nasıl oluşturduğunu teritoryal perspektiften analiz eder. Bu çalışmada, teritoryal iktidar tartışılırken kutupsuz ve hiyerarşik olmayan bir strateji izlenir. İktidar ilişkileri, bir uçta iktidar diğer uçta direniş ve özgürlük olacak şekilde derecelendirilmez. Var olan hiyerarşiler istikrar kazanmış olan iktidar ilişkilerinin ürünüdür ve başlangıç noktası olamazlar. Teritoryal üretim insan ve insan-olmayan aktantların kolektif pratiği olarak tanımlanır (Kärholm, 2007). Kärholm, teritoryal perspektifi yapı tipoloji çalışmalarında da kullanır. Yapı tipini farklı yerlerdeki benzer teritorilerin birleşiminden oluşan “teritoryal aktant” olarak tanımlar. Aktant analizi ile yeni yapı tiplerinin peşine düşer ve yapıların gündelik hayatta yarattıkları etkileri değerlendirir (Kärholm, 2016). Kärholm gündelik deneyimleri ve sıradan halleri önemser. İhtilafli ve problemlili alanlara ve durumlara odaklanan Latour’u eleştirerek, AAT’yi olağanın içindeki karmaşıklığı ortaya çıkarabilecek bir model olarak savunur. Kärholm’ün Latour’a yönelttiği bir diğer eleştiri de, Latour’un örneklediği artefaktlar özelindedir. Latour’un otel anahtarı, kamera, kapı kapatıcıları gibi artefaktları örnek verirken otel, pazaryeri, park yeri, yaya geçidi gibi mekânsal artefaktlardan bahsetmemesine dikkat çeken Kärholm, AAT’nin potansiyelini mekânsal artefaktlar üzerinde test eder (Fallan, 2008).

Mimar Albena Yaneva, Latour ile birlikte yaptığı çalışmada binanın bir süreç, akış, hareketli proje olarak kavranması gerektiğinin altını çizerek. Bu bakış açısına göre bina ihtilafsız bir biçimde duran ve dönüşüm geçirmeyen beyaz bir küp değildir. Varlıkların bir arada var olma durumlarına dayanarak tanımlanan ve zaman içinde katlanan mekânsal çoğulluklardan oluşan dinamik bir ağdır. İhtilafli bir mekândır (*controversial space*) (Yaneva, 2012). Binaların üretimindeki çatışmaların,

hareketlerin, dönüşümlerin izi sürülmeli, bu izler kaydedilerek belgelenmelidir (Latour ve Yaneva, 2014). Yaneva ve ekibi, akış halindeki binanın tasarım ve uygulama sürecinden, kullanım sürecine kadar geçirdiği dönüşümleri, bu dönüşümleri yaratan/bu dönüşümlerden etkilenen aktörleri ve aktörler arasındaki ilişkileri kaydetmek, analiz etmek ve görünür kılmak için Bruno Latour koordinatörlüğünde yürütülmüş olan *Mapping Controversies on Science for Politics* projesini mimarlık alanına uyarlayarak, “İhtilafları Haritalama Yöntemi”ni (*Mapping Controversies Method*) geliştirmiştir. Bu yöntem ile birlikte mekân üretimine dâhil olan aktör/aktantlar, üretim sürecinde kullanılan araçlar ile başvuru temsil, oluşturulan senaryolar, yatırımlar, talepler, başarısızlıklar, tabi olunan yasalar ve uygulanan teknoloji gibi birçok bileşenin ilişkiselliği bir ağ içinde deşifre edilmektedir.

Albena Yaneva’nın “ihtilaflı mekân” kavramı, tezin problematize ettiği “iktidar ilişkilerinin izleği olarak mekân” tanımı ile yakındır. “İhtilafları Haritalama Yöntemi” ise, mekâna içkin iktidar ilişkilerinin deşifre edilmesi için diğer ağ haritalama örnekleriyle birlikte bir temsil aracı olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzden “ihtilaflı mekân” kavramı ve “ağ haritalama yöntemleri” takip eden alt başlıklarda detaylandırılmıştır.

4.2.1 İhtilaflı Mekân (The Controversial Space)

İhtilaflı mekân, melez bir forum olarak, aktörler arasındaki çatışmanın ve müzakerenin mekânı olarak işler. Forum, çeşitli grupların buluşabildikleri, farklı konuları ve tercihlerini tartışabildikleri özel mekânlara karşılık gelmektedir. Bu forum, dâhil olan aktörler ve aktörlerin niyetleri heterojen olduğu için melezdir. İhtilaf ise bir tasarım projesinin, bir binanın, bir kentsel planın ya da bir inşaatın geçirdiği belirsizlik sürecini ve farklı aktörler arasındaki anlaşmazlık durumunu işaret etmektedir. Bu “yapım aşamasındaki mimarlık” (*architecture in making*) ile eş anlamlıdır (Yaneva, 2012).

Ancak mekân tüm belirsizlikleri, anlaşmazlıkları ve çelişkileriyle bir süreç olarak değil, Latour ve Yaneva'nın eleştirdiği gibi uzun yıllar boyunca statik nesne olarak görülmüş ve temsil edilmiştir. Hem insan deneyiminin hem de binanın kendisinin çizime indirgenmesi, yapım aşamasındaki mimarlığı görünmez kılmıştır. Binalar tasarlanırken, inşa edilirken, yaşarken, yaşlanırken bir dizi dönüşüm ve değişim geçirse de, bugünün araçları ve mimarlık kuramıyla bu hareketi kavramak imkânsızdır. Etienne-Jules Marey'in bir martının uçuşunu kesintisiz akışta birbirini izleyen donuk kareler olarak görülmesini sağlayan fotoğrafik tüfeğinin tam tersi işlevde çalışacak bir araca, statik görünümlü binaların akışlarını, hareketlerini belgeleyecek bir kurama ihtiyaç vardır (Latour ve Yaneva, 2014):

Bir binanın tartışmalı bir alan olduğu, bu bakımdan da, mimarlık kuramının geleneksel olarak yaptığına aksine, olduğu iddia edilen şeye ya da belli bir anlama indirgenemeyeceği herkesçe bilinir. Bir binanın varoluşunu ancak hareketlerini kaydederek ve 'çileleri' üzerinde dikkatle durarak ifade edebiliriz: Bu da, binanın zaman içerisindeki ihtilaflarının ve icralarının kapsamlı bir listesine karşılık gelir. Yani, ne yaptığına, onu dönüştürme girişimlerine nasıl direndiğine, hangi ziyaretçilerin eylemlerine geçit verirken hangilerine ket vurduğuna, gözlemcilerin canını ne bakımdan sıktığına, şehir idaresine ne dertler açtığına ve farklı aktör topluluklarını nasıl harekete geçirdiğine karşılık gelir (Latour ve Yaneva, 2014).

Latour ve Yaneva bu tür bir okuyuşu Öklidci uzamın olanaklı kılmadığını ileri sürerler ve binaların statik bir görünüme hapsedilmesinden Öklidci uzamı sorumlu tutarlar. Öklidyen mekân binanın kâğıt üzerine çizilmiş halidir, ancak binanın inşa edildiği çevre ve yaşandığı mekân değildir. Bina kendi akışı, hareketi içinde hiçbir zaman öklidyen mekân biçimini almamaktadır. Kimse öklidyen mekânda yaşamamaktadır. Bu uzama dördüncü boyut olarak zamanı eklemek dâhi sorunu çözmemektedir (Latour ve Yaneva, 2014).

Öklidci uzam, insan merkezci yaklaşımıyla da eleştirilmektedir. Bu yaklaşım, öznel ve nesnel boyutların arasındaki ayrılmanın sürekli olarak yeniden üretilmesi

anlamına gelmektedir ki AAT'nin en önemli eleştirisi bu ayrım üzerinde temellenmiştir. İnsan merkezli kavrayış, insanlar ve şeyler arasında neler olup bittiğini anlamayı güçleştirmektedir. Binaların statik görünümelerini terk etmek, öznel ve nesnel boyutları arasındaki ayrımı da terk ederek, şeylerin maddi boyutuna adil davranabilmektir (Latour ve Yaneva, 2014).

Binaların statik görünümelerini terk etmek ve insan merkezli kavrayıştan uzaklaşmak, ihtilaflı mekânı pek çok insan ve insan-olmayan aktörün bir araya gelmesiyle oluşan karmaşık bir küme olarak deşifre etmektir. Mimarlık kuramının sıklıkla göz ardı ettiği işverenleri, müşterileri ve müşterilerin taleplerini, şehir planlaması ile ilgili kısıtlamaları, bütçeyi, lojistiği, kullanıcıları ve komşuları, hükümet temsilcilerini, belediye yetkililerini ve birbiriyle çatışan tarafları dikkate almaktır (Latour ve Yaneva, 2014):

Bir binayı, bizi ihtilaflı bir veri peyzajında gezindiren bir yön güdümü (*navigation*) olarak görebilmemiz gerekiyor artık: Kimi zaman başarılı kimi zaman başarısız olan canlandırılmalı bir projeler dizisi olarak, istikrarsız tanımlarla uzmanlıkların, kullanımı zor malzemelerle yapı teknolojilerinin, sürekli fikir değiştiren kullanıcıların talepleriyle toplulukların takdirlerinin, değişen ve birbirini çaprazlayan bir gidim izi (*trajectory*) olarak. Dolayısıyla, bir binayı, farklı yeğinliklerde gerçekleşen çarpışmaları düzenleyen, kullanıcıların dikkatlerini yönlendiren, insanları karıştırıp bir araya getiren, zaman-mekânda üretken bir kuvvet bileştirebilmek için aktör akışlarını bir noktaya toplayıp dağıtan hareketli bir kipleyci (*modulator*) olarak görebilmemiz gerekiyor (Latour ve Yaneva, 2014).

Yaneva, 1970'lerde ve 1980'lerde mimarlık teorisinde geliştirilen farklı yaklaşımları göz ardı ettiği için Kärholm tarafından eleştirilir. Kärholm'un izlenimine göre Yaneva, AAT'yi desteklemek için, Bill Hillier'in mekân dizimi analizi (*space syntax analysis*) ve Torsten Hägerstrand'ın zaman-coğrafyası teorisi (*time geography theory*) gibi nesneler ve kültürel pratikler arasındaki sabit ilişkiyi ikili yapıda ele alan maddeselci teorilerden faydalanmaz. Kärholm, Yaneva'nın alan

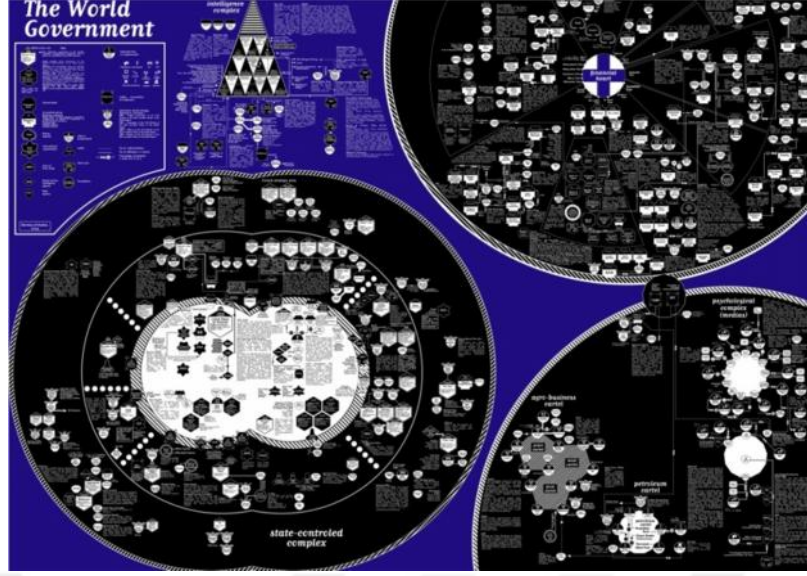
çalışmalarının daha da zenginleşmesi ve maddesellik odağının güçlenmesi için eleştirdiği teorilerde bulunan niteliksel araçlardan bazılarını benimsemesi gerektiği görüşündedir (Kärrholm, 2014).

4.2.2 Ağ Haritalama Yöntemleri

Bu tez kapsamında AAT, mekânı ihtilafli hale getiren çatışmalı ilişkileri, başka bir deyişle iktidar ilişkilerini açığa çıkarabilecek bir yöntem olarak değerlendirilmiştir. Mekân ve iktidar, birbirini belirleyen iki farklı kutup olarak değil, birbiri içinde çözülmüş, sürekli dönüşen ve katmanlaşan bir ağ olarak AAT ile deşifre edilebilir. Deşifre edilen ağın görsel tercümesi ise alternatif bir temsil aracı gerektirmektedir. Benzer amaçlarla yürütülen güncel çalışmalarda ağ haritalama yöntemlerine başvurulduğu görülmektedir. Bu çalışmalar potansiyelleri ve sınırlılıkları ile incelenmiştir.

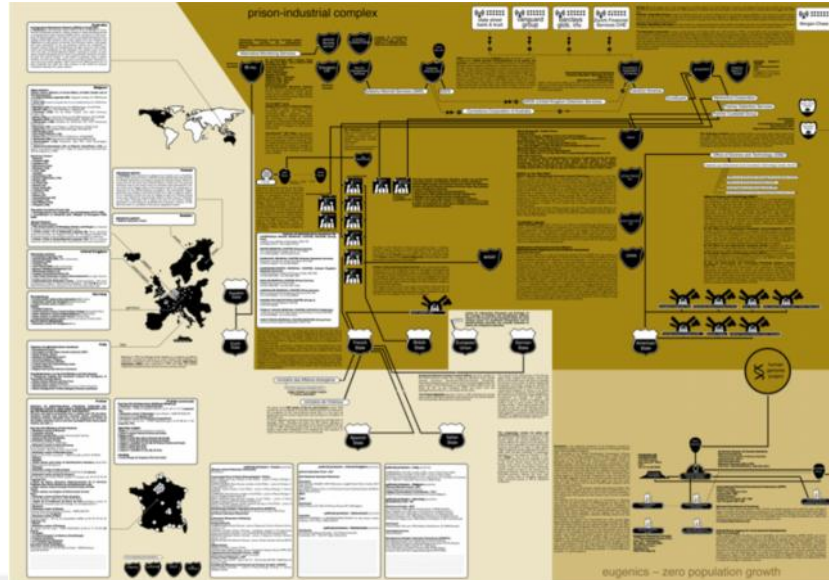
Fransız araştırma ve tasarım grubu *Bureau d'études*, insanları bilgilendirmek, kendilerini hâkim sistem içinde yeniden konumlandırmalarını ve güçlendirmelerini sağlamak için çağdaş politik, sosyal ve ekonomik sistemlerin ilişkisel ve diyagramatik haritalarını üretmektedir. Hazırlanan büyük ölçekli infografik haritalarda, normalde birbirinden ayrı görünen öğeler yeni çerçeveler içinde bir arada ele alınarak, iktidar yapılarını var eden gizli ve bilinmeyen ilişkiler ve baskın sembolik düzen görselleştirilmektedir (Bureau d'études, b.t).

Grubun hazırladığı *The World Government* (Dünya Yönetimleri) örneğinde (2005), 1990'larda başlayan küreselleşme sürecinin vardığı noktanın eleştirel bir analizi sunulmaktadır (Şekil 4.7). 40'ın üzerinde farklı aktör kategorisini temsil eden piktogramlar, kesintisiz ve çelişkili bir ağa bağlıdır. Merkezde ulusötesi yatırım grupları, çeperlerde iç içe geçmiş halkalar içinde bölgesel ya da stratejik kuruluşları ve ortaklıkları ile ulus devletler bulunmaktadır. Ağ içinde başlıca endüstriler, hizmet sağlayıcılar ve örgütler doğrudan veya muğlak ilişkiler içinde var olmaktadır. Olağanüstü karmaşıklıkta olan haritaya uzaktan bakıldığında küresel güç yapılarının kozmolojik formları tek bakışta görülebilmektedir (Holmes, 2006).

Şekil 4.7 Dünya Yönetimleri (The World Government) (Bureau d'etudes, 2005)

Fransız araştırma grubunun dâhil olduğu diğer proje *The Mapping Contemporary Capitalism Project* (Çağdaş Kapitalizmi Haritalandırma Projesi) ise iktidar ilişkilerinin haritalandırılması için yeni araçlar geliştirmek üzere ortaya çıkmıştır. Projenin yaratıcılarından biri olan Simon Worthington çok hızlı ve gizli hareket eden çağdaş kapitalizmin kartografik temsili için yeni araçların geliştirilmesinin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Worthington projeyi Bermuda Şeytan Üçgeni'ni tersine haritalamak olarak tanımlamaktadır. Projenin amacı toplumu oluşturan örgütler, politik kurumlar, şirketler ve bireyler arasındaki bağlantıların takip edilebileceği yazılımlar geliştirmektir. *Bureau d'etudes* grubunun proje kapsamında hazırladığı *Refuse the Biopolice* (Biopolisi Reddet) haritası (2002), çağdaş kontrol sistemlerine odaklanmaktadır (Şekil 4.8). Avrupa Birliği'nin idari yapılarını inceleyen *European Norms* (Avrupa Normları) ve *World Production* (Dünya Üretimi) adlı haritalar, 2002 yılında Floransa'da gerçekleşen Avrupa Sosyal Forumu'nda dağıtılmıştır. Grubun hazırladığı tüm bu haritalar son derece karmaşık ve detaylıdır. Konvansiyonel haritalarla görünür kılınamayacak olan çağdaş kurumsal ilişkileri ortaya koymaktadır. Sahip oldukları potansiyel enerjiyle öznel şoklar yaratmak için işlev görmektedir. Henüz tam olarak anlaşılamayan ve hiçbir zaman geleneksel yollarla temsil edilemeyecek olan teritorilere işaret etmektedir (King, 2006).

The image shows a hand-drawn organizational chart for Hackney Council. The central circle is labeled 'HACKNEY COUNCIL' and describes its role in providing services to the town of 22,000 people. Surrounding this central circle are several other circles, each representing a different department or team, connected by lines. These include: 'TNet' (Technology and Training), 'HACKNEY'S 20/20 VISION' (a vision statement), 'Pinnacle PEG' (Public Engagement), 'SERVICE TEAM' (a team of experts), and 'RENAISSANCE' (a team of professionals). The chart is a visual representation of the council's structure and its commitment to community development.

Mimarlıkta kullanıldığında ise bu yöntem, mimarlığı aynı anda teknik ve sosyal olarak kavrar. Bu yaklaşım “süreç” olarak kastedilen şeyi derinlemesine irdeleme kapasitesine sahiptir. Bir bina birbirini takip eden aşamalar ve ardışık işlemler (planlama, çizim, tasarım, imalat, yerleşim) olarak görülür. Mimarlıkta ihtilafları haritalamak, mimarlık bilgisinin, artefaktların, binaların ve kent planlarının üretimindeki ardışık aşamaların tanımlanmasını sağlayan bir araştırmayı da böylece olanaklı kılar. Haritalamak, ihtilaflı mimarlık nesnesinin tetiklediği anlaşmazlıklar ve gerilimlerle biçimlenen mekânı, yani tartışmalı mekânı (*argumentative space*) analiz etmek ve görselleştirmek anlamına gelir. Bir binayı oluşturan ihtilaflar analiz edildiğinde ve haritalandırıldığında bina statik bir nesne olarak değil hareketli bir proje olarak görülmektedir. Aktörlerin hareketleri, dinamikleri, değişen ilişkileri, bütçe ve maliyet hesapları, malzeme dönüşümleri takip edilerek bina bir akış olarak belgelenmektedir. Yaneva’ya göre bu mimari ihtilaflar 3 aşamada deşifre edilebilir (Yaneva, 2012):

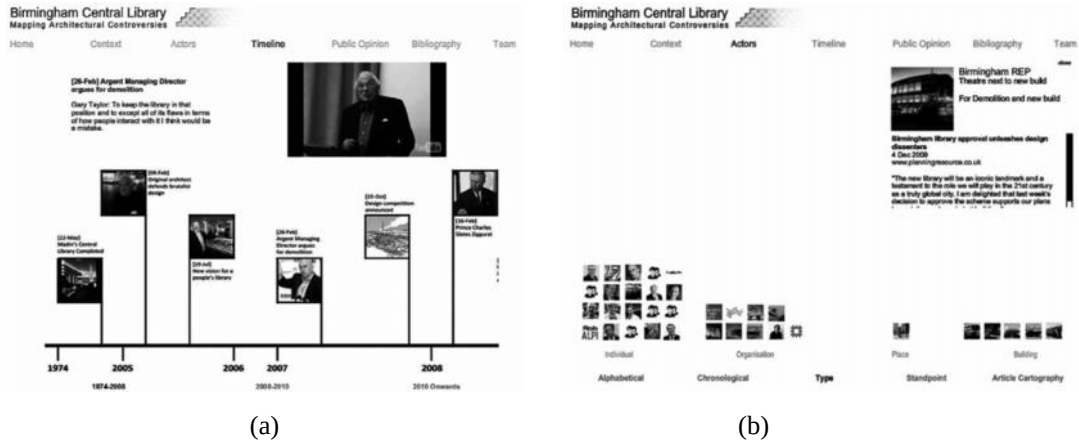
-TAKİP ET; ihtilafların zaman içindeki dinamiklerini izlemek: Aktörleri (bireyler, gruplar, kurumlar), aktörlerin argümanlarını, tartışmalarını, farklı pozisyonlarını, zaman içinde nasıl değiştiklerini ve ilerlediklerini, geliştirdikleri mekânları izlemek

-BELGELE; ihtilafların belgelenmesi için ilgili materyalleri toplamak: Basın kupürleri, resimler, insan aktörler (mimar, işveren, yatırımcı, kentli, kullanıcı) ile yapılan görüşmeler, literatür araştırması, resmi belgelerin ve kurum arşivlerinin taranması, mimari çizimlerin ve diyagramların incelenmesi

-HARİTALA; araştırma konusunun kronolojik gelişimini haritalamak (analiz etmek ve görselleştirmek): Zaman çizelgesini ve ihtilafların kronolojisini görselleştirmek, farklı aktörlerin ağ içindeki ağırlıklarını belirlemek, aktörlerin konumlarının nasıl dağıldığını veya bir araya geldiğini, bu konumların tüm argümanların mekân ve zamanını nasıl değiştirebileceğini görselleştirmek

Bruno Latour koordinatörlüğünde, Avrupa Birliği destekli “Mapping Controversies on Science for Politics (MACOSPOL)” (Siyaset Biliminde İhtilafları Haritalamak) projesi kapsamında AAT temelli geliştirilen ve çeşitli disiplinlerce

uygulan bu yöntem, Avrupa’da eğitim dili Fransızca olan üniversitelerde sosyoloji, siyaset bilimi ve mühendislik alanlarının eğitim programlarında yer almaktadır. Eğitim dili İngilizce olan Manchester Mimarlık Okulu, Oxford Üniversitesi (Coğrafya Bölümü) ve MIT (Bilim Çalışmaları Bölümü) müfredatlarına da girmiştir. Albena Yaneva, Manchester Mimarlık Okulu’nda “Mimarlıkta İhtilafları Haritalamak” isimli bir ders açmış, öğrencilerle birlikte 2009, 2010, 2011 ve 2012 yıllarında yaptığı farklı alan çalışmalarını, yöntemle aynı isimli internet sitesinde paylaşmıştır. Mimari bilginin üretilmesindeki ardışık adımları tanımlayan, paydaşların görsel temsillerine odaklanan ve onların farkı ilgilerini, niyetlerini, çıkarlarını birbirine bağlayan, sürecin zaman içindeki gelişimini görselleştiren çeşitli dijital araçlar ve yazılımlar kullanılarak, 2012 Londra Olimpiyat Stadyumu, Galler Parlamento binası, Sidney Opera binası, Eyfel Kulesi gibi örneklerin ihtilaf süreçleri aktarılmıştır. Kronolojik zaman çizelgeleri, aktör listeleri ve aktör diyagramları (Şekil 4.10), animasyonlar ve videolar hazırlanmıştır. Verilerin üretimi ve dinamik sunumu için yapılan bu temsil denemelerinde dijital teknolojinin ve internet ara yüzünün tüm olanaklarıyla kullanılıp kullanılmadığı sorgulanmış, “2012 Londra Olimpiyat Stadı” örneğini konu alan araştırma projesi için hesaplamalı tasarım araçlarına başvurulmuştur.

Şekil 4.10 Birmingham Merkezi Kütüphanesi ihtilaf sürecinin interaktif zaman çizelgesi (a) ve aktör listesi (b) (Yaneva, 2012)

2012 Londra Olimpiyat Stadı’nın ihtilaf süreci, Londra’nın XXX. Olimpiyat Oyunları’na ev sahipliği için aday olmasıyla birlikte başlar. Olimpiyat Stadyumu için ilk konsept tasarımı FOA (Foreign Architects Office) tarafından hazırlanır ve 2004

yılında yayımlanır. Adaylık sürecinde kampanyada bu proje görselleri kullanılır ve bu sayede Londra, oyunlara ev sahipliği yapacak kent olarak seçilir. Sydney Olimpiyat Stadyumu ve Arsenal Emirates Stadyumu tasarımcısı Populous (eski adıyla HOK Sport) proje danışmanı seçilir. RIBA'nın 2006 yılındaki konferansında stadyumun tasarımındaki eksikliklerle ilgili kaygıların dile getirilmesiyle Archigram'ın kurucularından İngiliz mimar Peter Cook ve Tate Galeri'sinin müdürü Sir Nicholas Serota sürece dâhil olurlar. FOA ve diğer öncü mimarlık gruplarının girmedığı ihaleyi HOK Sport kazanır.

2006 yılında Venedik'te gerçekleşen RIBA konferansında, Londra Olimpiyatları Düzenleme Komitesi (*London Olympic Delivery Authority*) stadyum tasarımının karar verme sürecinde uzman görüşüne yeterince başvurmadığı gerekçesiyle eleştirilir. Komite hemen yeni görüşmeler yapar. Komite başkanı David Higgins olimpiyatların bir sahne gösterisi olduğunu vurgulayarak geçici strüktürlere, geçici köprülere, renklere ve peyzaja dikkat çeker. Bu bağlamda 1960'larda Archigram ile birlikte yaptığı Anlık Şehir (*Instant City*) gibi kavramsal ve ikonik çalışmalarla ünlenen Peter Cook, ideal bir isim olarak öne çıkar. Mimarlık camiasının endişelerini gidermeyi ümit eden komite, stadyumun son tasarımı için Hok Sport ve Peter Cook ile bir araya gelir.

En başından itibaren geçicilik vurgusu yapılarak, geçici strüktürlerin ve yapısal elemanların yapılacak yeni kamusal binalarda yeniden kullanılacağı öngörülürken, hükümet ve Olimpiyat Komitesi stadyum için kalıcı bir mal sahibi aramaya koyulur. Listede futbol ve ragbi kulüpleri vardır. Diğer yandan Londra'nın 2018 FIFA Dünya Kupası için adaylığı, stadyumun bu etkinlik için de kullanımını gündeme getirir.

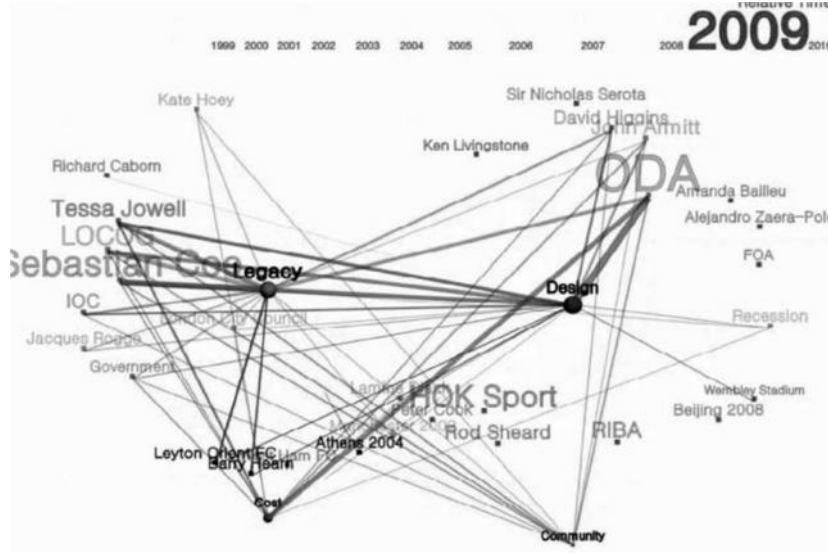
2007'de tamamlanmış olan tasarım basında yayımlanır. Mimarlık yayınlarında ve gazetelerde tasarım üzerine çok şey yazılır. Tasarımı basit ve sürdürülebilir bulanlar olumlu yönde, gösteriştin yoksun olduğunu düşünen taraflar olumsuz yönde eleştirirler. Pekin Ulusal Stadyumu ile karşılaştırıldığında, Uzakdoğu'nun iddialı ve gösterişli projesinin yanında Londra'nın sunduğu imaj zayıf bulunur. Aynı yıl çıkan

ekonomik kriz maliyeti önemli bir faktör haline getirir ve stadyumun oyunlardan sonra nasıl kullanılacağı tartışılmaya devam eder.

2011 yılında inşaat tamamlanır. Olimpiyat oyunlarından sonraki kullanımı için West Ham United Futbol Kulübü'nün önerisi, Tottenham Futbol Kulübü'nün önerisine göre daha olumlu karşılanır ancak yasal zorluklar nedeniyle öneri hayata geçirilemez. Stadyum kamu mülkünde kalır. Yaneva, süreci tüm bu belirsizlikleriyle bir ihtilaf olarak tanımlar. İhtilafın tetiklediği aktif gruplaşmaları, hareketleri, gerilimleri, dönüşen ve üst üste çakışan ağları geleneksel haritalama yöntemi yerine “İhtilafları Haritalama Yöntemi” ile analiz ve temsil etmeyi hedefler (Yaneva, 2012).

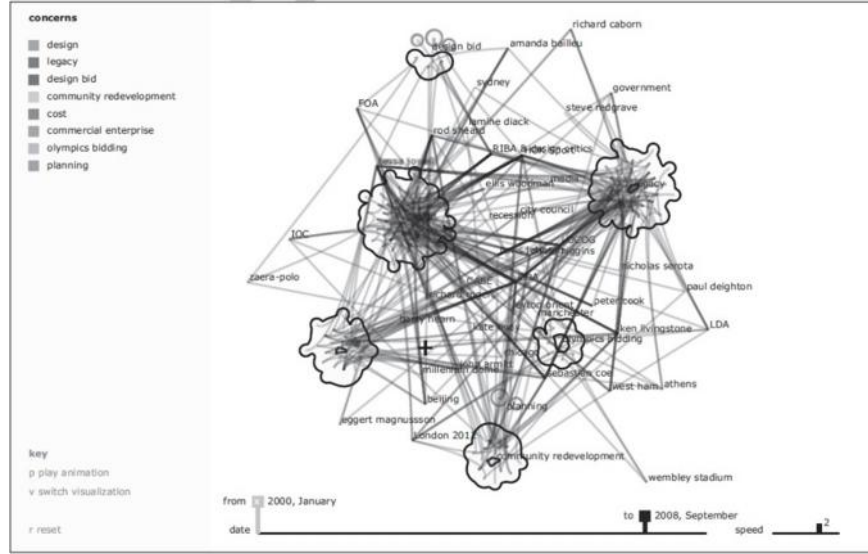
Stadyumun üretim süreci malzeme ve teknolojiye ya da sosyal ve sembolik anlamlara indirgenmeden, hem mimari hem sosyal olanın karşılıklı olarak birbirini tanımladığı, dönüşümlere, çelişkilere ve belirsizliklere içkin bir süreç olarak ele alınır. Dolayısıyla stadyum statik bir modernist yapıdan, öngörülen kullanımlar, beklentiler, senaryolar ve bu senaryolarla harekete geçen aktörler ile çoğul bir nesneye dönüşür. Bu çoğul nesne toplumsal gelişim, sürdürülebilirlik, maliyet, sportif ve kültürel miras gibi birçok tartışmalı konunun birleşiminden oluşmaktadır (Yaneva ve Heaphy, 2012).

2012 Londra Olimpiyatları için inşa edilen stadyuma ilişkin ihtilaf ağının çıkarılmasında farklı aşamalar takip edilir. İlk aşamada stadyumun gündeme geldiği tarihten itibaren, sürece ilişkin ulaşılan her türlü veri derlenerek sürece dâhil olan aktörler ve ilişkileri açığa çıkarılır. Mimarlar, müşteriler, topluluklar, maliyetler, tasarım öncelikleri veya mevcut binalar, alan yenileme beklentileri veya eski senaryolar, şemalar veya eskizler, kirisler veya yapısal modeller gibi tüm insan ve insan-olmayan aktörler kayıt altına alınır. Öncelikli olayları ve bu olaylarla en çok ilişkili olan önemli aktörleri gösteren aktör diyagramları oluşturulur (Şekil 4.11).

Şekil 4.12 Londra Olimpiyat Stadı parametrik animasyonu (Yaneva, 2012)

Bu sınırlılıkları aşmak için, Yaneva ve ekibi çeşitli işbirlikleri yaparak, post-parametrik araçlar kullanıp, yeni bir simülasyon geliştirirler (Şekil 4.13). Bu yeni simülasyon kendi kendini organize eden, önceden belirlenmiş parametrelerle tanımlanmamış ilişkileri takip eder. Nihai bir sonuç olmayan bu simülasyon, aktörlerin belirli ilgi odaklarına göre kümelenmelerini, bu kümelerin değişen yoğunluklarını ve ihtilafların değişen hızını sergilemektedir. Parametrik araçlarla hazırlanan temsillerden farklı olarak, aktörler renklendirilmiş düğüm noktalarıyla, önceden atanmış kimlikleriyle gösterilmemektedir. Kurdukları bağlantılara göre büyüklüğü değişen aktörler, ağ içerisinde kimlik kazanmaktadırlar. İnternet sitesinde paylaşılan bu simülasyonlar kullanıcı dostu bir ara yüze sahiptir. Kullanıcılar belirli ilgi odaklarına tıklayarak, sadece o temayla ilişkili olan aktörlerin haritasını çıkarabilir, zaman çizelgesini sürükleyerek ve aktörleri hareket ettirerek haritayı interaktif olarak kullanabilirler. Belli sekmelerde ağ haritası oluşturulurken başvuru ilgili yayınlara, kaynaklara ve aktörlerin açıklamalarına ulaşabilirler (Yaneva, 2012).

Şekil 4.13 Post-parametrik araçlarla yapılan Londra Olimpiyat Stadı ihtilaf simülasyonu (Yaneva, 2012)

“İhtilafları Haritalama Yöntemi” kapsamında geliştirilen tüm bu temsil denemeleri, yöntemin potansiyellerini ve ihtilafların dinamiklerini hesaplamalı tasarım aracılığıyla görselleştirmenin yeni yollarını sunar. Bilgilendirme, araştırmayı zenginleştirme ve tamamlama, hatta yeni soruların başlangıcını oluşturma işlevi gören ihtilaf haritaları, kentsel dinamikleri ve tasarım fikirlerini sosyal faktörlerle açıklamak yerine, daha detaylı inceleyerek belirsizliklerin tüm derinliğiyle kavranabilmesine, tasarım ve planlama aşamalarında daha sağlıklı karar verme süreçlerine imkân tanır. İhtilafların simülasyonu uzun vadeli sosyal, politik ve ekonomik etkilerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlar (Yaneva, 2012).

İhtilaf sürecinin dinamik gösterimi için farklı dijital araçlara başvurulması çok çeşitli temsil denemelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak ihtilaf sürecindeki ilgi odaklarına ve tartışmalı konu başlıklarına fazlasıyla yoğunlaşan bu temsillerin, aynı ağırlığı aktörler, araçlar ve arabulucular arasındaki ilişkilere vermemesi bu temsillerin zayıf noktasını oluşturmuştur. Yöntemin geliştirildiği sürecin deneysel olmasından dolayı ağ haritası, zaman çizelgesi, aktör diyagramı, simülasyon, animasyon ve video gibi çok çeşitli temsil araçları üretilmiş olsa da, ihtilaflı bir sürecin temsilinin bütün gerekliliklerini karşılayan, aktör-ağ bileşenlerinin tümünü içeren, sadece aktörler ve ilgi odakları arasındaki bağlantılara

Sadece insan aktörlerin ve kurumsal aktörlerin dikkate alınması ve bu aktörlerin eş zamanlı gösterimi mülksüzleştirme haritalarını sınırlı kılmaktadır. Aktörler mülksüzleştirme haritalarında temsil edildiği gibi ağ içerisinde hep aynı pozisyonda, aynı etki gücü ve ilişkilene biçimiyle var olmamaktadırlar. Bu haritalar ise ağa farklı zamanlarda dâhil olan ve hatta ağdan çıkan aktif ve pasif tüm aktörleri bir arada, aynı nitelikte göstermektedir. Tek parametre, aktörlerin işaretlendiği düğüm noktalarındaki bağlantı sayısıdır. Bu nicel veri, sadece aktörlerin ağ içerisindeki ağırlıklarını gösterebilmektedir.

“Mega Projeler İstanbul” çalışması ise, farklı ölçeklerde olsa bile, kent doğası ve kimliği, kentsel kalite ve kentsel hafızadaki etkileri açısından “mega” olarak nitelendirilen projeler uygulandığında yarının İstanbul’unun nasıl olacağını göstermeyi amaçlamaktadır. Projeler uygulandıkları veya uygulanacakları konumlara göre haritada imlenmiştir. Sayfadaki projeler sekmesinden projelerin tam listesine ulaşılabilirdiği gibi, projeleri türüne veya açıklandığı tarihe göre filtrelemek de mümkündür. Projelerin künyelerinde proje fotoğrafları, projeye ve sürecine ilişkin bilgiler, bilgilerin alındığı kaynaklar ve projeye ilgili haberler bulunmaktadır (Mega İstanbul, b.t) (Şekil 4.15). Bu örnek, diğerlerinin aksine aktör ve ilişki değil, mekân ve proje odaklıdır. Projelerin künyeleri üzerinden ayrı ayrı bilgilerine ve üretim süreçlerinin zaman çizelgelerine erişilebilmektedir. Ancak projelerin planlama ve tasarım kararları veya üretim süreçlerine dâhil olan aktörleri arasındaki kesişimler, ortaklıklar ya da ayrışmalar temsil edilmemiştir. Dolayısıyla bu örneğin bir ilişki ağı haritası olmaktan ziyade, gelecek projelerin alansal izdüşümünün yansıtıldığı bir kent haritası olduğu söylenebilir.

Şekil 4.15 Mega İstanbul projesi internet sitesinin ekran görüntüsü (Mega İstanbul, b.t)

Aktör-ağın Callon'un dört aşaması temel alınarak incelendiği diğer tez çalışması Mohammed Malla Mahmoud tarafından 2015 yılında tamamlanmıştır. Tabanlıoğlu Mimarlık'ın Dakar Kongre Merkezi projesinin tasarım ve uygulama sürecini Callon'un dört aşamasına göre tabloştıran Mahmoud, sürece dâhil olan aktörlerin, aracılarn, arabulucuların ve çevirilerin metinsel bir dökümünü yapmıştır (Şekil 4.17). Satırlardan ve sütunlardan oluşan bu ilişki tablosu, mimari proje sürecinin aktör-ağ bileşenlerinin ancak bir listesi olarak yorumlanabilir. Mekânın üretimine içkin olan ilişkiler tabloştıılamayacak kadar dinamik, devingen ve karmaşık bir yapıya sahiptir.

	(Aktör/Aktant)	Aracılar/arabulucular	Çeviriler (Katkıda bulunan süreçler)
İnsan-olan (human) aktörler	Delegasyonu.	-	Kayıt (Enrollment) & Kar paylaşımı (Interessement)
	Artelia Mühendislik ve Danışmanlık Hizmetleri A.Ş.	-	Sorunsallaştırılma (Problematization) & Mobilizasyon (Mobilization)
	Summa Turizm Yatırımcılığı A.Ş.	Arabulucu (Mediator)	Kar paylaşımı (Interessement)
	Tabanlıoğlu Mimarlık (Ofisi olarak)	Arabulucu (Mediator)	Mobilizasyon
	Studio II Tasarım ekibi (Mimarlar ve Alanı koordinatörleri)	Aracı (Intermediary)	
	Gürsan Cam Sanayi ve Ticaret A.Ş.	Aracı (Intermediary)	-
	ARTE Cephe	Arabulucu (Mediator)	-
	Magari Masif	Arabulucu (Mediator)	-
	Proje Yerleşim Alanı	Aracı (Intermediary)	
İnsan-olamayan (non-human) aktörler	Yapının kütlesi	Aracı (Intermediary)	
	Konteyner	Arabulucu (Mediator)	
	Alüminyum	Arabulucu (Mediator)	
	Cephe Camları		Kayıt (Enrollment)
	Ana Salonun Koltukları		Kayıt (Enrollment)

Şekil 4.17 Dakar Kongre Merkezi ilişki tablosu (Mahmoud, 2015)

4.3 Bölüm Değerlendirmesi

AAT, hiçbir hiyerarşiyi tanımayan, hiçbir ayrıcalıklı merkezin bulunmadığı aktör-ağ kavramsallaştırması ile modernitenin mirası olan özne-nesne ikiliğini ve onun insan özneyi merkezileştiren yaklaşımlarını radikal biçimde sarsmıştır. Bu eleştirel bakış açısıyla hem insan, hem de insan-olmayan aktörleri dikkate alan AAT, bu aktörler arasındaki devingen, çatışmalı ve birbirini dönüştüren ilişkilerin izini

sürmektedir. Aktör-ağı inşa eden ilişkilerin izini sürmek, iktidar ilişkilerinin izini sürmeye karşılık gelmektedir. Çünkü iktidar bu ilişkilerde çözülmüştür. En azından AAT teorisyenleri, Foucault'nun iktidar kavramsallaştırmasına referans vererek bu görüşü savunmaktadırlar. Ancak mimar Douglas Spencer teorisinin sunduğu heterarşik düzlemi neoliberalizmin ve onun düşünce biçiminin yayılmasına hizmet eden bir iktidar tarzı olarak yorumlamıştır. Her şeyi eşitleyen, hiçbir şeyin savunulmayacağı, hiçbir şeye karşı çıkılmayan, öznenin nesneden fazla mesele edilmediği, özel olan karşısında kamusal olanın ayrıcalığının bulunmadığı bu dümdüz ontolojiyi eleştirmiştir (Spencer, 2018). Benzer şekilde ağın hiyerarşik olmayan düzleminde aktörlerin eşit güçlerde ve ilişkilerin eşdeğer olarak kabul edilmesini sorunlu bulan coğrafya teorisyenleri, ilişkilerin farklılaştığını ve farklı mekânsallıklar ürettiğini savunmuşlardır (Bosco, 2016).

AAT'nin ampirik çalışmalarda uygulanması ise başka bir tartışma konusudur. Alan çalışmalarında karşılaşılan zorluklardan biri insan ve insan-olmayan varlıklar arasında ayırım yapmadan çalışmayı yürütebilmektir. Mimar, müteahhit ve kullanıcılarla röportaj yapmak, kat planları, cepheleri ve mobilyaları kendileri adına konuşturmadan kolaydır (Fallan, 2008). Ayrıca, insan-olmayan varlıkların eyleyciliği dikkate alınarak insan özne merkezli özne-nesne ikiliği aşılmaya çalışılırken, nesnelerin hâkimiyetinde başka türden bir nesne-özne hiyerarşisinin doğma olasılığı ortaya çıkmaktadır (Tan, 2016).

Tüm bu potansiyelleri ve sınırlılıkları ile AAT, mekânı iktidar ilişkileri ağının izleği olarak deşifre etmeyi amaçlayan bu tez kapsamında alternatif bir yöntem olarak değerlendirilmiştir. Mekân üretim sürecinin çok aktörlü ve değişkenli, çok katmanlı ve karmaşık olduğu Türkiye bağlamında, süreç odaklı AAT'nin insan ve insan-olmayan tüm aktörleri kapsayarak ilişkileri açığa çıkaran yaklaşımı ve iktidarı ele alma biçimi, bu tez çalışmasında potansiyelleri ile öne çıkmasına neden olmuştur.

Bir sonraki bölümde, AAT temelli ampirik bir çalışma yapılmıştır. Kärholm'un vurguladığı gibi AAT gündelik deneyimlere ve sıradan hallere de uyarlanabilecek bir model olsa da, Türkiye bağlamında mekânların çoğunlukla ihtilafli olduğu göz

önünde bulundurularak, tez kapsamında incelenecek alan çalışması için ihtilafli bir mekân seçilmiştir. 1970’li yıllardan itibaren İzmir kentinin gündeminde olan ve “Basmane Çukuru” olarak anılan arazi, zaman içinde değişen, dönüşen ve dönüştüren aktör-ağlarının izleğinde fiziksel, imgesel ve söylemsel olarak sürekli yeniden üretilmiştir. Bu üretim süreci, yani Callon’un deyimiyle “çeviri” süreci, 19. yüzyıldan bugüne kadar olan zaman aralığında mercek altında alınmıştır.

BÖLÜM BEŞ

İHTİLAFLI MEKÂN OLARAK “BASMANE ÇUKURU”

Mekânın üretimine içkin olan iktidar ilişkileri ağını deşifre edebilmek ve deşifre edilen ilişki ağlarını temsil etmek üzere “Basmane Çukuru” olarak anılan, Konak ilçesi, İsmetkaptan Mahallesi, 1039 Ada, 8 Parsel sınırları içerisindeki arsa² seçilmiştir. Bu alan, kentin tarihten bugüne kadar Merkezi İş Alanı (MİA) olan bölgesinde, İzmir’in en önemli kamusal yeşil boşluğu ve Cumhuriyet dönemi mirası olan Kültürpark’ın komşu parselinde yer almaktadır. Refik Saydam Bulvarı boyunca Kültürpark’a cephe verdiği gibi, 9 Eylül Meydanı’na, Hürriyet Bulvarı ve 1362 Sokak’a cephe vermektedir. Yakın çevresinde Basmane Garı, Agora Örenyeri, tarihi Kemeraltı Çarşısı ve Kadifekale yer alan arsanın bulunduğu bölge zaman içerisinde kent merkezinde kaldığı için değeri artmıştır. AAT açısıyla bakıldığında bu arsa, bulunduğu bölgenin tarihsel, kültürel, sosyal ve ekonomik katmanları, bu bölgede imar hakkı tanınmış en büyük boş alan olması ve Kültürpark’ın komşu parselinde yer alması nedeniyle başlı başına insan-olmayan aktör niteliğindedir (Şekil 5.1).

Şekil 5.1 Arsanın konumu ve yakın çevresindeki önemli röper noktaları (2017 yılı hava fotoğrafı üzerinden, Image ©2018 DigitalGlobe)

² Aynı alanda çalışma yapan Gökhan Hüseyin Erkan ve Adile Arslan Avar, parseli “arsa” olarak adlandırmışlardır (Erkan ve Avar, 2017). Arsa sözcüğü, mimar Doğan Hasol’un hazırladığı ve 2012 yılında yayımlanan *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*’nde “üzerinde yapı kurulmak üzere ayrılmış toprak parçası; yasanın tanımlamasına göre, belediye sınırları içinde bulunup belediyece parsellenmiş arazi” olarak tanımlanmaktadır (Hasol, 2012, s.45). Bu tez kapsamında çalışma alanı mekânın nitelik değişimine göre “arazi”, “arsa”, “Semt Garajı arazisi”, “Eski Semt Garajı arazisi” ve “Basmane Çukuru arazisi” gibi farklı isimlerle adlandırılmıştır.

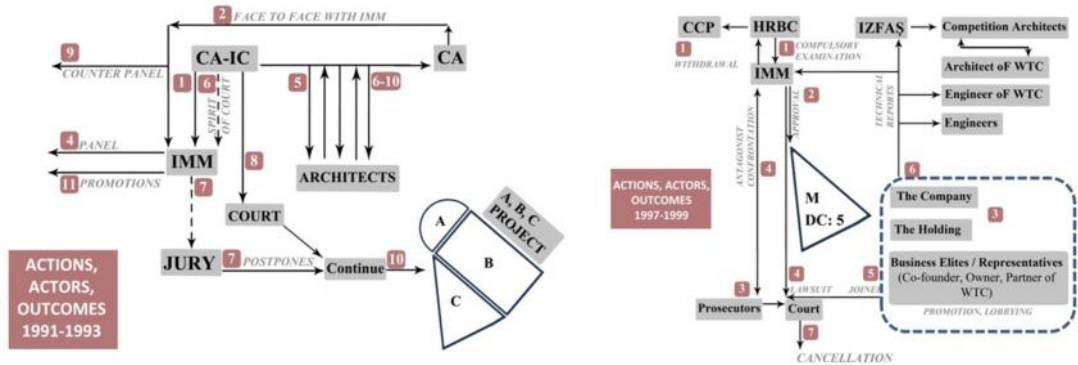
Mevcut durumda arsa, yatırımcının inşaat projelerinin görsellerinin ve sloganlarının basılı olduğu panellerle çevrili halde, mahkeme kararıyla durdurulan inşaat faaliyetlerinin devam etmesini beklemektedir (Şekil 5.2). Bu arsanın tezde öne sürülen bir dizi argümanın test edilmesi için uygun bir alan olup olmadığı uzunca bir süre sorgulanmıştır. Mekânı ilişkisel bağlamda kavramsallaştıran ve bu ilişkileri iktidar ilişkileri olarak tanımlayan tez için bu boş parsel, sürekli yenilenen, dönüşen ve sürece dâhil olan aktörleri de dönüştüren, ancak ilişki ağı yaklaşımıyla okunabilecek bir mekân, Yaneva'nın deyiimiyle “ihtilafli bir mekân”dır. Bu ihtilafli mekânı var eden ilişki ağı AAT temel alınarak, ihtilaf sürecine dâhil olan tüm insan ve insan-olmayan aktörler, araçlar ve arabulucular ile birlikte deşifre edilmeye çalışılmıştır. Deşifre edilebilen iktidar ilişkilerinin nasıl temsil edileceği sorunsalına yönelik bir temsil modeli geliştirilmiştir.

Şekil 5.2 Arsanın mevcut durumu (Kişisel arşiv, 2018)

Aynı arazi üzerinde çalışan Gökhan Hüseyin Erkan, planlama alanında yaptığı *Public city, private interest: Facing the conflict of power and ownership in the field of planning practices in İzmir* (Kamusal kent, özel çıkar: İzmir'in planlama pratiklerinde güç ve mülkiyet çatışması) başlıklı yayımlanmamış doktora tezinde “Basmane Çukuru” arazisinin mülkiyet odaklı, bürokratik ve adli süreçlerini diyagramlar aracılığıyla temsil etmiştir. Erkan, 2014 yılında tamamladığı bu çalışmasında, arsanın yangın alanı olduğu 1922'den 2013 yılına kadar geçirdiği planlama sürecini metinsel olarak tüm detaylarıyla aktarmış, ancak metinsel anlatının

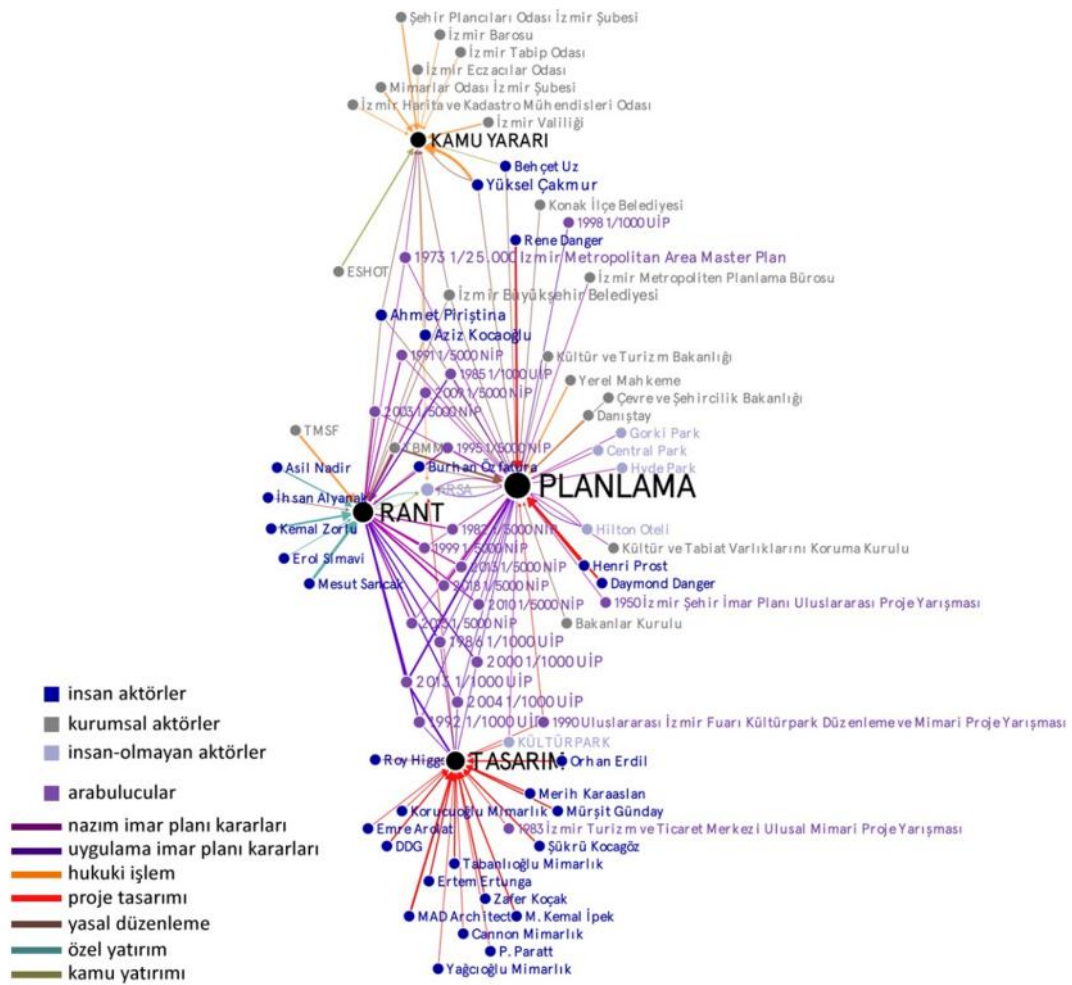
temsilini aynı zaman aralığı için, benzer detayda sunmamıştır. 1984-1988, 1989-1991, 1991-1993, 1997-1999, 1999-2003, 2003-2007, 2008-2009 ve 2012-2013 yılları arasındaki 8 dönemi diyagramlaştıran Erkan, AAT temelli bir okuma yapmamasına rağmen “aktör” terminolojisini kullanmıştır. Diyagramlarında ağırlıklı olarak kurumsal aktörlere ve aktörler arasında tezahür eden olaylara yer vermiştir. Diyagramlardaki numaralandırmalar, olay örgüsünün sırayla aktarılmak istendiğini göstermektedir, ancak diyagramlar bu takibin yapılmasını kolaylaştıran grafik diline sahip değildir. Ayrıca görselleştirilen zaman aralıkları kesintiye uğradığı ve diyagramlarda takibi mümkün kılacak ardışık referanslar olmadığı için diyagramlar arasında süreklilik de bulunmamaktadır. Bunun sonucunda, tüm sürecin bütünsel ve eş zamanlı okuması yapılamamaktadır. Sürece dâhil olan insan-olmayan aktörler, planlar, yönetmelikler, yasalar, haritalar, fotoğraflar, araçlar, nesneler ve şeyler, tez metninde tüm ayrıntılarıyla anlatılmış olsa da, diyagramlarda görselleştirilmemiştir (Şekil 5.3).

Şekil 5.3 “Basmane Çukuru” arazisi 1991-1993 ve 1997-1999 dönemi diyagramları (Erkan, 2014)

Bu tez kapsamında ise, “Basmane Çukuru” arazisinin deşifre edilmeye çalışılan iktidar ilişkileri ağını görselleştirmek üzere öncelikle 4. bölümde örnekleri tartışılan “ağ haritalama yöntemi” denenmiştir. Aktör ağ haritalaması için *Graph Commons* çevrimiçi uygulaması kullanılmıştır. Bu uygulamada aktörler, arabulucular ve araçlar düğüm noktaları (*nodes*), çeviriler ise bağlantı çizgileri (*links*) olarak temsil edilmektedir. Düğüm noktalarının büyüklükleri bağlantı sayısı ile doğru orantılı olarak artmaktadır. Bağlantı çizgilerine, etki güçlerine göre belli kalınlıklar atanabilmektedir. Böylelikle, aktörlerin ilişki ağı içindeki ağırlıkları ve kurdukları

Aynı uygulama ile aktörlerin ilgi odaklarına göre nasıl kümelendiklerini gösteren başka bir diyagram daha hazırlanmıştır (Şekil 5.5). Bu diyagramda ilgi odaklarına tıklandığında, sadece o temayla ilişkili olan aktörlerin haritası çıkarılabilmektedir. Ancak bu diyagram, ihtilaf sürecindeki temel kaygıları ve bu kaygılarla ilişkili aktörleri öne çıkarırken, mekân odaklı bir okumayı mümkün kılmamaktadır. Sonuç olarak, *Graph Commons* uygulaması ile yapılan ağ görselleştirmelerinde, iktidar ilişkilerinin kimler arasında ve ne zaman inşa edildiği, kesintiye uğradığı, sönümlendiği, bittiği ya da yeniden inşa edildiği mekân üzerinden izlenememektedir.

Şekil 5.5 Aktör-ağ bileşenlerinin ilgili odaklarına göre kümelenmelerini gösteren “Basmane Çukuru” İlişki Ağı Haritası (Graphcommons, 2018b)

Mevcutta kullanılmakta olan ağ haritalarını görselleme tekniklerinin sınırlılıkları göz önüne alınarak, “Basmane Çukuru” arazisinin iktidar ilişkileri ağının temsil

edilebilmesi için tezin kapsamında yeni bir görselleme tekniği olarak “Kronolojik İlişki Diyagramı” (KİD) önerilmiştir. AAT temelli KİD, mekânın üretim sürecindeki iktidar ilişkilerinde görülen sapmaları, kesintileri, tekrarları, yönelimleri, başlangıç ve sonlarıyla görselleştirmek için geliştirilmiştir. KİD kapsamında “Basmane Çukuru” arazisinin üretim süreci, yerin geçirdiği mekânsal nitelik değişimleri göz önüne alınarak 3 dönemde incelenmiştir: Arsanın ilk dönemi, Ermeni Hastanesi olarak kullanıldığı zamandan 1922 İzmir Yangını nedeniyle Yangın Alanı’na ve Yangın Alanı’ndan Eski Semt Garajı arazisine dönüştüğü zaman aralığı; ikinci dönemi, bu alan için öngörülen ilk gökdelen imgesinin üretilmesinden inşaat çukurunun açıldığı zamana kadar geçen süre; üçüncü dönemi ise, temel kazıldıktan sonra bir inşaat çukuruna dönüştüğü ve çukur olarak günümüze ulaştığı son dönem olarak ele alınmıştır.

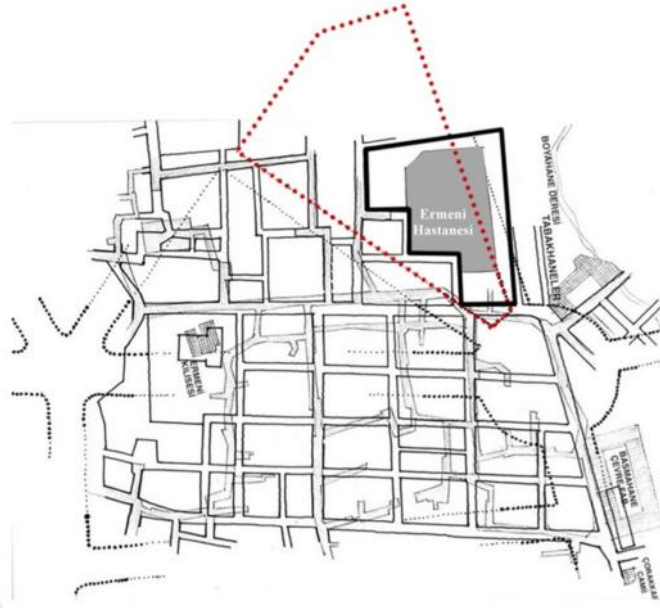
Mekânın geçirdiği nitelik değişimlerini incelemek ve temsil etmek üzere, çizgisel bir zaman temsili ve kronolojik bir anlatı kurgusu benimsenmiş, bu sayede dönüşüm sürecinin takip edilebileceği, üzerine parametrelerin yerleştirileceği ve dönemsel kırımların işleneceği ana bir eksen, bir zaman çizelgesi oluşturulmuştur. Zaman çizelgesine paralel oluşturulan diğer anlatı katmanlarına ise, süreçte etkili olan kurumsal aktörler (yerel yönetim, merkezi yönetim, ticari şirketler, sivil toplum örgütleri, yargı organları), insan aktörler (mimar aktörler, yatırımcı aktörler, şehir plancısı aktörler, belediye başkanları, kentliler), insan-olmayan aktörler, arabulucular (mimari projeler, imar planları, yasalar, yönetmelikler, alanla ilgili açılan yarışmalar) ve araçlar (imajlar, fotoğraflar, haritalar) yerleştirilmiştir. Anlatı katmanlarında yer alan bu aktör-ağ bileşenleri, niteliklerine göre farklı gösterimlerle işaretlenen çizgilerle birbirine bağlanmıştır. Bu bağlantılar aktörler, araçlar ve arabulucular arasındaki planlama, yatırım (kamu yatırımları ve özel yatırımlar) ve tasarım ilişkilerini, kişisel ve kurumsal ilişkileri, hukuki işlemleri; bir diğer anlamıyla sürekli inşa halinde olan, kimi zaman kesintiye uğrayan, kimi zaman ise kesişen, yinelenen ve yenilenen iktidar ilişkilerini temsil etmektedir. Kronolojik olduğu kadar çok katmanlı bir yapıya da sahip olan KİD, art zamanlı niteliği sayesinde iktidar ilişkilerinin değişim ve dönüşümünü okumayı mümkün kılmaktadır. Bu art zamanlı okumanın yanı sıra eş zamanlı okumaları da mümkün kılan KİD, farklı katmanlar

arasındaki örtük ilişkisellikleri görünür kılmayı da sağlamaktadır. KİD'in bu özeliği sayesinde, aynı zaman aralığı içinde arsanın fiziksel niteliği, imgesi, kullanım ve değişim değeri ve hatta arsa üzerine üretilmiş söylemler ile iktidar kurma pratiklerinin dolayimsız ilişkileri eş zamanlı okumalar, yani paralel okumalar sayesinde açığa çıkabilmektedir.

İktidar ağı ilişkilerinin çoklu, çatışmalı ve katmanlı yapısını deşifre etmek, iktidar kurma pratiklerinin ihtilaflı mekânlar üzerinde nasıl cisimleştiğine ve dönüştüğüne bakmak amacıyla, "Basmene Çukuru" olarak adlandırılan alanın hikâyesine derinlemesine bakmak ve kronolojik bir kurguda incelemek açımlayıcı olacaktır.

5.1 Ermeni Hastanesi'nden Yangın Alanı'na, Yangın Alanı'ndan Semt Garajı'na

"Basmene Çukuru" olarak adlandırılan alanın geçmişine dair bilinen en eski görsel kayıtlar, arsanın 19.yy'da Ermeni Mahallesi sınırları içinde kaldığını gösterdiği için KİD ve onun mekânın nitelik değişimine odaklanan zaman çizelgesi bu tarih ile başlatılmıştır. *Haynots* olarak bilinen Ermeni Mahallesi, 1500'e doğru Kervan Köprüsü'nün başına gelip yerleşen Ermeniler tarafından kurulmuştur. Birçok salgın hastalık, yangın ve deprem geçirmiş olan mahalle 1845 Yangını'nda neredeyse tamamen yok olmuş, 1850'de ortogonal mekân kurgusu, dikdörtgen yapı adaları, dik açılı sokakları ve düzenli ev sıraları ile yeniden inşa edilmiştir (Ter Minassian, 2009). Mahallenin 1850 yılında yapılan kentsel düzenlemesinin işlendiği 19. yüzyıl sonu haritası ile bugünün haritası üst üste çakıştırıldığında, "Basmene Çukuru" arazisinin izdüşümünde Ermeni Hastanesi olduğu görülmektedir (Şekil 5.6). Bu hastane, Agop ve Ohannes Ispartalıyan (Hagop ve Hovhannes Spartalian) tarafından 1879 yılında genişleterek yeniden açılan Ermeni Gureba Hastanesi'nin Surp Krikor Lukasoroviç (Erkek Hastanesi) olan kısmıdır (Akyol Altun, 2014).

Şekil 5.6 Rauf Beyru'nun yapmış olduğu çakıştırma haritası temel alınarak yazar tarafından üretilmiştir (Beyru, 2011)

Mekânın nitelik değişimine neden olan ilk kırılma, 1922 İzmir Yangını ile birlikte gerçekleşmiştir. Ermeni Hastanesi arazisi, yangından sonra kentin dörtte üçüyle birlikte mülkiyet durumu belirsiz bir yıkıntı alanına dönüşmüştür. Bu dönüşüm sadece fiziksel bir dönüşüm değildir. Uluslararası ekonomik ve ticari faaliyetleri sürdüren Yunanların, Ermenilerin ve Avrupalıların kentten ayrılmasıyla tüm şehir ekonomik, sosyal ve kültürel bir dönüşüm yaşamıştır (Bilsel,2009). 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması kentteki her türlü dönüşümü hızlandırmıştır. Yeni ulus devletin inşa sürecindeki Weberyak iktidar anlayışı, devletin ideolojisinin kentlerin ve kent mekânlarının üretim sürecine yansımaya neden olmuştur. Cumhuriyet ideolojisi öncelikle kentlerin modernist anlayışla planlanmasını hedeflemiştir. Dönemin İzmir Belediye Başkanı Şükrü Kaya'nın (görev süresi 1922-1923) İzmir'in imarı için yerinde incelemeler yapmak üzere yurtdışına gitmesi ve yurtdışında yabancı plancılarla görüşmesi bu hedefe yönelik bir girişimdir. Kaya'nın çabası, 1923 yılı başında *İzmir'in Yeniden İmar ve İnşasını Tetkik Şirketi*'nin (Société de Reconstruction de Smyrne) kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

İzmir'in Yeniden İmar ve İnşasını Tetkik Şirketi'nin başvurduğu Fransız şehir plancısı Henri Prost, İzmir'in imar planı için René ve Raymond Danger'yi önermiştir. Muammer Uşaklı (g.s. 1924) başkanlığındaki İzmir Belediyesi, 1924 yılında René ve Raymond Danger ile anlaşmaya varmıştır. *İzmir'in Yeniden İmar ve İnşasını Tetkik Şirketi* planın hazırlanması ya da finansmanı sırasında yer almamıştır. Devletçilik politikalarıyla paralel olarak, belediye yetkilileri planlama çalışmalarını yabancı sermayeye başvurmadan sürdürmüşlerdir (Bilsel, 2009). Henri Prost'un danışmanlığında René ve Raymond Danger tarafından hazırlanan ve 1925 yılı başında belediyeye teslim edilen planlara, arsanın bugünkü komşusu olan Kültürpark, merkezi bir park alanı olarak işlenmiştir.

Planın uygulanabilmesi için yasal düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. İzmir Belediyesi bu amaçla kanun tasarısı hazırlayarak TBMM'ye sunmuş ve belediyenin teklifi çerçevesinde 1882 tarihli Ebniye Kanunu'nun 20 ila 25. maddelerini değiştiren kanun 25 Nisan 1925'te TBMM'de kabul edilmiştir. Kanun değişikliğinden sonra yanan alanlardaki parseller "tarla" niteliğine dönüştürülerek, belirsizleşen mülkiyetler ortadan kaldırılmış ve belediyeye istimlak hakkı verilmiştir (Atay, 1998). Merkezi ve yerel yönetimin "arabulucu" olarak başvurduğu kanun düzenlemesi, tüm yangın alanının mülkiyet durumunu değiştirmiş, yerel yönetime yangın alanında yapacağı imar faaliyetleri için yeni yetkiler tanımıştır. Değişim değeri kazandırılan yangın arazisi Lefebvre'in deyimiyle "soyut mekân" olarak yeniden üretilmiş, Danger-Prost Planı'na uygulama zemini hazırlanmıştır. Nitekim plan, kanun değişikliğini takiben, 20 Temmuz 1925'te İzmir Belediye Meclisi'nde, 13 Ağustos 1925'te Vilayet İdare Meclisi'nde onanarak yürürlüğe girmiştir (Serçe, 1998).

Arsanın bugünkü geometrik şekli, 1925 yılı onaylı Danger-Prost Planı'nda belirlenmiştir. Arsanın kullanımına ilişkin fikirler ise, 1930'lu yıllarda Danger-Prost Planı revizyon çalışmalarında gündeme gelmiştir. Belediye Başkanı Behçet Uz'un döneminde (g.s. 1931-1941) yapılan imar çalışmaları ve Danger-Prost Planı arasındaki uyumsuzluk artınca, başkentin planlamasını yapmakta olan Alman mimar ve şehir plancısı Hermann Jansen'den görüş alınmıştır. Jansen'in planın ekonomik olmadığı yönündeki eleştirileri doğrultusunda, maliyeti düşürmek ve belediyeye gelir

getirecek unsurlar eklemek üzere Danger-Prost Planı revizyon çalışmaları başlamıştır. Şehircilik Fen Heyeti tarafından yürütülen bu çalışmalarda maliyetin düşürülmesi için yol genişlikleri azaltılmıştır. Belediyeye gelir getirmesi için garaj, ekmek fabrikası ve süthane yapılması önerilmiş, önerinin uygulama alanı olarak bu arsa işaret edilmiştir (Atay, 1998). Bu niyet, arsanın “gelir getirecek bir kaynak” olarak görülmeye 1930’lu yıllarda başladığını göstermektedir.

Danger-Prost Planı revizyon çalışmalarında, arsanın sınırındaki Hürriyet Bulvarı’nın yol genişliği azaltılınca, parselin büyüklüğü artmıştır. Parsel büyüklüğü artan arsanın komşu parselinin kullanım tanımı da değişmiştir. 9 Eylül Meydanı ile park arasında kalan ve “konut alanı” tanımlı üçgen parselin Danger-Prost Planı’nda önerilen park alanına eklenmesi ve bu alanın Kültürpark olarak projelendirilmesiyle, arsa Kültürpark’a komşu olmuştur (Şekil 5.7). İzmir Futbol Heyeti fahri reisi Suad Yurdkoru’nun Moskova ziyaretinden sonra Gorki Park’ı referans alarak geliştirdiği ve Behçet Uz’a sunduğu Kültürpark fikri merkezi hükümet tarafından da destek görünce, Danger-Prost Planı’nda önerilen park alanı, Fen Heyeti tarafından yapılan plan tadilatlarıyla 36 hektardan 42 hektara büyütülerek “Kültürpark” olarak projelendirilmiştir. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü, Kültürpark projesiyle özel olarak ilgilenmiş, gerekli imar çalışmalarını birebir görüşmelerle hızlandırmıştır. 1936 yılında başlayan inşaat çalışmaları, etap etap devam ederek 1939 yılında tamamlanmıştır (Sakar, 2007).

Şekil 5.7 (a) Danger-Prost Planı (1925) ve (b) Danger-Prost revize planı (1939) üzerinde arsanın konumu (Çetin, 2005)

Komşu parselde kentin en önemli kamusal alanı olan Kültürpark'ın inşasının tamamlandığı yıl, arsada Semt Garajı'nın inşa faaliyetleri başlamıştır. Semt Garajı yapma fikri ilk kez 1932 yılında özel bir işletmeci tarafından yap-işlet-devret modeliyle belediyeye teklif edilmiştir. Ulaşımında henüz net bir tercih belirlenmediği ve otogar için önerilen Basmane'nin Çeşme tarafındaki alanlar uygun bulunmadığı için teklif dikkate alınmamıştır. Ancak otogar ihtiyacı artınca arsada Semt Garajı'nın yapımına başlanmıştır. Otobüs peronları, tamirhane, akaryakıt istasyonu, lokanta, kahvehane vb. kısımlardan oluşması planlanmış olan Semt Garajı'nın tamamlanan bölümlerinin hizmete açılmasına karar verilmiştir. 15 Mart 1939'da yapımı biten tesisler kullanılmaya başlanmış, diğer kısımların inşaatı devam etmiştir (Serçe, Yılmaz ve Yetkin, 2003) (Şekil 5.8).

Şekil 5.8: Arsanın “Semt Garajı” olarak kullanımı (1950’ler) (WowTurkey, b.t)

Arsa, Semt Garajı kullanımıyla belediyeye önemli bir gelir sağlarken, İzmir’in üst ölçekli kent planlama çalışmalarında arsanın kullanımına ilişkin yeni kararlar alınmıştır. 1950 yılında İller Bankası tarafından açılan “İzmir Şehir İmar Planı Uluslararası Proje Yarışması”nda birincilik ödülü kazanan Kemal Ahmet Aru, Gündüz Özdeş ve Emin Canpolat tarafından hazırlanan imar planında arsaya “ticari kullanım” tanımlanmıştır. 1955 yılında onanan plan 1962 yılında revize edilmiş, ancak arsanın “ticari kullanım” tanımı değişmemiştir (İBB, 2015). Bugün halen tartışılmakta olan “ticari kullanım”a ilişkin kararın 1950’li yıllara ait bir planlama kararı olduğu görülmektedir.

Hazırlanan yeni imar planları arsa için ticari kullanımı öngörürken, aynı yıllarda taşıt sayısının giderek artması nedeniyle terminalin genişletilmesi ile ilgili çalışmalar başlatılmıştır. Belediye, kapasitesini artırmak üzere terminale kamyon, otobüs gibi her türlü aracın çıkabileceği iki kat daha eklemeyi planlamış ve projesini hazırlamıştır (Gölgesiz Gedikler, 2012). 1955 yılında yayımlanan köşe yazısında, inşaatın o yıllarda tamamlanmadığı anlaşılmaktadır. Aynı köşe yazısı garajın o dönem nasıl bir yer olduğuna dair fikir de vermektedir.

Beton sütunlu kapalı kısmına girince, Santral Garaj renk renk köylü heybelerine, şeklini çoktan unutmuş bavullara, yamalı çuvallara bürünmüş haliyle bize sırtır. (...) Şimdi Santral Garajının arka kapısından çıkıyoruz. Geniş meydanın içinde bir sürü hurda otobüs, kamyon dolu. (...) Burası adeta mekanik bir Bit Pazarı manzarası arz ediyor. (...) Kısacası Santral Garajı, hasret kavuşturan, çeşitli makinalar ve insanlar barındıran bir modern Kervan Saraydır. Şehrimizin ikmal edilmemiş olmakla beraber bu güzel eseri eskiden muhtelif hanlardan kalkan taşıtları bir araya toplamakla halka geniş hizmetler yapmaktadır (Ortabaş, 1955).

“Gurbete gidenlerin, gurbetten dönenlerin, sevgilisini bekleyenlerin, sevgilisini uğurlayanların, baba ve anaların hasret, sevinç ve ızdırap dolu gözyaşlarının aktığı yer” olarak anı değeri ile tasvir edilen garaj (Ortabaş, 1955), yoğunluğun giderek artmasıyla yetersiz gelmeye başlamıştır. ESHOT’a bağlı bir şube iken, 1 Mart 1959’dan sonra belediyeye bağlı bağımsız bütçeli bir işletmeye dönüştürülmüştür (Özçelik, 1960). Tepecik’te, Petrol Ofisi tarafından 300.000 m² bir arsa üzerinde yeni bir santral garaj inşa edileceği Belediye Meclisi toplantısında gündeme gelmiştir (Yeni Asır, 1958).

Terminalin arsadan taşınması ile ilgili asıl karar, kapsadığı alan ve uygulama metodolojisi olarak ilk kapsamlı plan olan 1973 Nazım İmar Planı’nda alınmıştır (Arkun ve Gülerman, 1995). Devlet Planlama Teşkilatı’na bağlı Metropoliten Alan Nazım İmar Planı Bürolarından biri olan “İzmir Metropoliten Alan Nazım İmar Planı Bürosu”nun hazırladığı “1/25000 ölçekli İzmir Metropoliten Alan Nazım İmar Planı ve Raporu”, 1973 yılında İmar ve İskân Bakanlığı tarafından onanmıştır. Planda,

Halkapınar’da çok amaçlı bir gar ve çevresinde sanayi-ticaret depolaması önerisi ile Çiğli-Çamaltı Tuzlası yakınlarında Uluslararası Fuar ve Serbest Endüstri Bölgesi önerisi olmak üzere Semt Garajı arazisini ve komşusu Kültürpark’ı etkileyen iki karar bulunmaktadır (Arkon ve Gülerman, 1995). Fuarın taşınması ile ilgili kararın uygulanması uzun yıllar almış olsa da, terminalin Halkapınar’a taşınması ile ilgili karar 1975’te kısmen gerçekleşmiştir. Bu kararın gerçekleşmesinden sonra ne olacağı belirsizleşen arsa, kısa zamanda yeni kullanımların, kentsel senaryoların ve toplam inşaat alanı üzerinden değişim değerinin yeniden üretildiği bir zemine dönüşmüştür.

Bu dönem arazinin değişim değeri kazanarak dolaşıma girmesi için üst ölçekli planlama çalışmalarının yürütüldüğü ve gerekli yasal düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Arazinin kamu mülkiyetine geçirilmesinde, imar hakkı tanımlanmış bir arsaya dönüştürülmesinde, parsel sınırlarının belirlenmesinde ve işlevinin tanımlanmasında imar planları ve yasalar arabulucu olarak etkili olmuştur. Merkezi ve yerel yönetimdeki aktörler KİD’e kurumsal aktörler olarak işlenseler de, yeni kurulan ulus devletin devletçilik politikaları nedeniyle aynı zamanda yatırımcı aktör rolünü de üstlenerek güç alanlarını genişletmişlerdir. Bu durum arsanın ilk döneminde, Weberian iktidar anlayışında olduğu gibi, gücün devlet ve devletin aygıtlarında yoğunlaştığını göstermektedir (Ek 1) (Tablo 5.1).

Tablo 5.1 1845-1974 yılları arasındaki ilk dönemin aktör-ağ bileşenleri

AKTÖRLER	kurumsal aktörler	Merkezi yönetim	TBMM, Nafia Vekaleti, Bayındırlık Bakanlığı, İmar ve İskan Bakanlığı, İller Bankası, Devlet Planlama Teşkilatı
		Yerel yönetim	İzmir Belediyesi, İzmir Belediyesi Şehircilik Fen Heyeti, ESHOT, İzmir Metropolitan Planlama Bürosu
		Ticari şirket	İzmir'in Yeniden İmar ve İnşasını Tedkik Şirketi
	insan aktörler	Şehir plancısı aktörler	Henri Prost, René Danger, Daymond Danger
		İdari yöneticiler	Şükrü Kaya, Muammer Uşaklı, Behçet Uz, Suad Yurdkoru
ARABULUCULAR	insan-olmayan aktörler	yangın alanı, arsa, Kültürpark	
	Planlar, Yasalar, Yönetmelikler	Ebniye Kanunu'nun 20. ve 25. maddelerini yangın alanının imarı için değiştiren kanun, Danger Prost Planı, Danger Prost Revize Planı, 1955 İmar Planı, 1/25000 İzmir Metropolitan Alan Nazım İmar Planı	
	Yarışmalar	İzmir Şehir İmar Planı Uluslararası Proje Yarışması	
ARACILAR	Fotoğraflar ve haritalar		

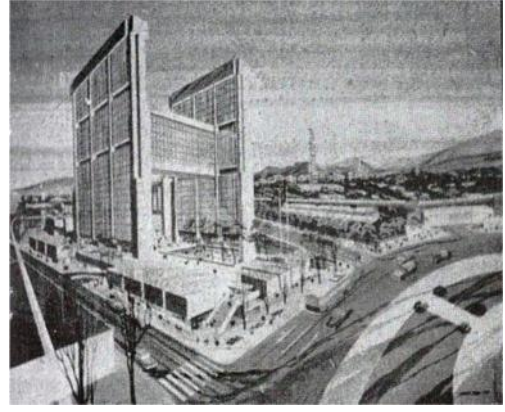
5.2 Basmane’de Bir Gökdelen

Semt Garajı’nın taşınma kararının uygulamaya geçmesinden sonra boşalacak arsanın ne olacağına dair belirsizliğin başlaması, mekânın nitelik değişiminde önemli bir kırılma olup, KİD’in kronolojik anlatısı içerisinde dönemsel bir eşiğe denk gelmektedir.

Kenti var eden her türlü iktidar ilişkisinin karmaşık ve çoklu yapısı akılda tutulduğunda, farklı aktörlerin arsa ile ilgili hayallerini, arzu ve niyetlerini gerçekleştirmek üzere çeşitli arabulucu ve araçlar yoluyla ilişki ağına dâhil oldukları görülmektedir. Bu hayallerden ilki, mimar aktör Orhan Erdil, İzmir Belediyesi Belediye Başkanı İhsan Alyanak (g.s. 1973-1980) ve Alyanak’ın yakın dostu olarak tanıttığı yatırımcı aktör Hürriyet Gazetesi sahibi Erol Simavi arasında inşa edilmiştir. Aktörler arasındaki ilişkinin seyri haber kaynaklarına göre değişkenlik göstermektedir. 29 Aralık 1974 tarihli Hürriyet gazetesinde yayımlanan habere göre İzmir Belediyesi yetkilileri arsanın nasıl değerlendirileceğini düşünürken, Orhan Erdil bir gökdelen projesi hazırlayarak Alyanak’a sunmuştur (Şekil 5.9). “Balkanların ve Ortadoğu’nun en büyük iş hanı” olma iddiasıyla hazırlanan 180 metre yüksekliğindeki projenin Eyfel Kulesi’nden ihtişamlı olacağı, içinde banliyölere işleyen otobüslerin terminali ile birlikte iki bin araçlık bir otopark, üç sinema salonu, iki bin kişilik bir toplantı salonu, tiyatro salonu, pasajlar, yüzme havuzu, sauna, bürolar, büyük bir otel yer alacağı ve binanın Kadifekale’ye yapılacak “Havai hattın” merkezi olacak şekilde planlandığı açıklanmıştır. Alyanak projenin yatırım teklifini Semavi’ye götürmüş, 2,5 milyar liraya mal olacak projenin finansmanı için, %33 oranında pay belediyeye verilmek üzere Erol Simavi ile sözlü anlaşma sağlamıştır. Alyanak, projeyi heyecanla Belediye Meclisi’ne getirmiş, ancak SODEP’li üyelerin çoğunluğunu oluşturduğu meclis, “kapitalistlere menfaat sağlamıyor” gerekçesiyle projeyi reddetmiştir (İzgi, 1974; Varış, 1975).

(a)

(b)

Şekil 5.9 (a) İhsan Ayanak-Orhan Erdil görüşmesi; (b) “H” projesi görseli (Odabaşı, 2003a)

7 Ocak 2003 tarihli Yeni Asır gazetesinde yayımlanan başka bir habere göre, mimar Orhan Erdil ilk önce yatırımcı Erol Simavi ile görüşerek arsanın alınması ve üzerine neler yapılabileceği konusunda önerilerini paylaşmış, olumlu yanıt alınca, Simavi’nin sahip olduğu Hürriyet Gazetesi’nin “H”sini bir gökdelen olarak projelendirmiş ve Ayanak’a sunmuştur. Eski Semt Garajı arazisi, Kültürpark, Dokuz Eylül Meydanı ve Basmane Garı’nı da içine alacak şekilde bir kompleks olarak tasarlanan projede, Basmane ile Alsancak arasında Kültürpark üzerinden bir tüp geçitle bağlantı sağlanmıştır (Odabaşı, 2003a). Eski Semt Garajı arazisi için özel yatırımcı ortaklığıyla önerilen ilk projenin sadece arsa ölçeğinde değil, kentsel ölçekte de radikal bir müdahale öngördüğü, insan-olmayan aktör olarak Kültürpark’ı tasarım alanı sınırlarına dâhil ettiği görülmektedir.

İhsan Ayanak’ın aynı tarihli Yeni Asır gazetesinde yayımlanan röportajına göre ise, Ayanak Erdil’e giderek bu arsa için proje hazırlamasını talep etmiştir. Yatırımcı aktör Erol Simavi ile sözlü anlaşma yapıldıktan sonra Orhan Erdil’in projesi Belediye Meclisi’nin onayına sunulmuştur. Proje Belediye Meclisi tarafından onaylanmış, ancak Erol Simavi yatırımdan vazgeçtiği için hayata geçirilmemiştir (Odabaşı, 2003a). Yatırımcı aktör-mimar aktör-yerel yönetim arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğuna dair kesin bir sonuca varılamasa da, projenin Hürriyet Gazetesi’nin “H”si ile yatırımcı şirketi temsil ettiği öngörüülerek, bunun yatırım öncelikli bir ilişki olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra, Erdil’in projesi kentin ilk yüksek yapısı olan Hilton Oteli’nin inşasından 15 yıl önce, bir gökdelen imgesinin bu

arsa özelinde oluşmasında “arabuluculuk” etmiştir. Bu imgenin kamuoyu ile paylaşılmasını, ilişki ağında "aracılar" olarak kabul edilen proje görsellemeleri ve haber metinleri sağlamıştır.

Kamu mülkiyetindeki arsa için önceden belirlenen bir yatırımcıyla, yatırımcının temsiliyeti ve %70'e yakın payla ortaklığı üzerine üretilen ve Kültürpark'a radikal bir müdahale öngören bu gökdelen projesi, arsanın hikâyesinin nasıl devam edeceğine dair birçok ipucu vermektedir. Ancak bu hikâyenin içinde farklı iktidar biçimlerinin inşa edilmesi nedeniyle çatışmalar, süreksizlikler ve kesintiler bulunmaktadır. Erdil'in projesinin gündeme gelmesinden 4 yıl sonra ilk kesinti, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile gerçekleşmiştir. Ulusal ölçekte siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda hâkim olan otoriter iktidar biçimi, arazinin ilişki ağını da yeniden yapılandırmıştır. Alyanak görevden alınmış, yerine askeri yönetim tarafından ESHOT Genel Müdürü olan Cahit Günay (g.s. 1980-1983) getirilmiştir. Günay'ın döneminde santral garaj arazisinin zemin özelliklerinin ve alanın yüklenebileceği işlevlerin belirlenmesi için Karayolları Genel Müdürlüğü ve belediye arasında bir protokol hazırlanarak mühendislik çalışmaları yürütülmüştür. 1982'de “Basmane Otogarı Onarım ve Yenileme İşleri” kapsamında kısmî bakım işleri yaptırılmıştır. Aynı yıl resmi geçerliliği olmayan ancak referans belge olarak kullanılan ve “Parafli Plan” olarak bilinen 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı onanmıştır. “Çalışma Alanları” planlı olan Semt Garajı arazisi için “özel projesine göre uygulama yapılacaktır” ibaresinden başka yapılaşma koşulu belirtilmemiştir (Erkan ve Avar, 2017).

“Özel projesine göre uygulama yapılacaktır” ibaresindeki “özel proje”nin elde edilmesi için o zamana kadarkilerden farklı bir arabulucuya, “mimari proje yarışması”na başvurulmuştur. Askeri yönetim tarafından göreve getirilen ikinci Belediye Başkanı Ceyhan Demir döneminde (g.s. 1983-1984) Semt Garajı arazisi için Bayındırlık Bakanlığı “Mühendislik ve Mimarlık Proje Yarışma Yönetmeliği” kuralları içinde, serbest, ulusal ve tek kademeli “İzmir Turizm ve Ticaret Merkezi Ulusal Mimari Proje Yarışması” 15.11.1983 tarihinde ilan edilmiştir. 1000 yatak kapasiteli Büyük Otel (51.705 m²), Kongre ve Ziyaret Salonları (10.386 m²), Ticaret Merkezi (11.095 m²), Teknik Servisler (5.070 m²) ve Garajdan (18.750 m²) oluşan

bina programı için toplam inşaat alanı 97.006 m² verilmiştir. Şartnamede kat adedi 15 ile sınırlandırılırken, soru-cevap kısmında kat adedi ve gabari serbest bırakılmıştır. Yine soru-cevap kısmında, şartnamenin “ihtiyaç programı ve arsanın tümünün belediye tarafından değiştirilmesi veya yapının inşasından yatırımcı kuruluş tarafından vazgeçilmesi hallerinde belediye, uygulama projeleri ve eklerini yarışmada 1. ödülü kazanan proje sahibine yaptırıp yaptırmamakta serbest kalacaktır” yazılı madde katılımcılar tarafından eleştirilmiştir. Ancak bu konu hakkında jüri tarafından herhangi bir görüş bildirilmemiştir (İzmir Turizm ve Ticaret Merkezi Ulusal Mimari Proje Yarışması Şartnamesi, 1983). 1. ödülü kazanan proje müelliflerinin (Zafer Koçak ve M. Kemal İpek) işi alma sürecinde yaşadıkları, yarışma katılımcılarının kaygı ve eleştirilerini haklı çıkarmıştır.

Yarışma süreci devam ederken 1984 yılında 3030 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu’nun ve 1985 yılında 3194 sayılı İmar Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle İzmir Belediyesi, İzmir Büyükşehir Belediyesi’ne dönüştürülmüştür (Kahraman, 2015). İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin idari yapısı ile birlikte yetki alanı da değişmiştir. Yeni imar kanunu kapsamında belediyenin yetki ve sorumlulukları serbest piyasa kuralları çerçevesinde yeniden yapılandırılmış, merkezi yönetimin sorumluluğunda olan imar ve planlama yetkileri yerel yönetimlere devredilmiştir (Balaban, 2015). Bu değişiklikler askeri darbeden sonra yapılan ilk seçimde kurulan merkezi hükümetin ve yeni iktidar partisinin (ANAP) benimsediği neoliberal ekonomi politikalarının yansımasıdır³.

İktidar partisi (ANAP), 1980 Askeri Darbesi’nden sonra yapılan ilk yerel seçimde (1984) üç büyük şehirde de yerel yönetimi devralmıştır. ANAP’lı Belediye Başkanlarının göreve başladığı Ankara, İstanbul ve İzmir kentleri, rant yaratmaya yönelik yerel politikalar ve yasal reformlarla yeni sermaye birikim modelinin aracı haline gelerek, büyük ölçekli imar hareketlerine, kamu arazilerinin ve gayrimenkullerinin özelleştirilmesine ve kentsel hizmetlerin piyasalaşmasına sahne olmuştur (Kurtuluş ve Aslan, 2016). Hem küresel ölçekte, hem de ulusal ölçekte

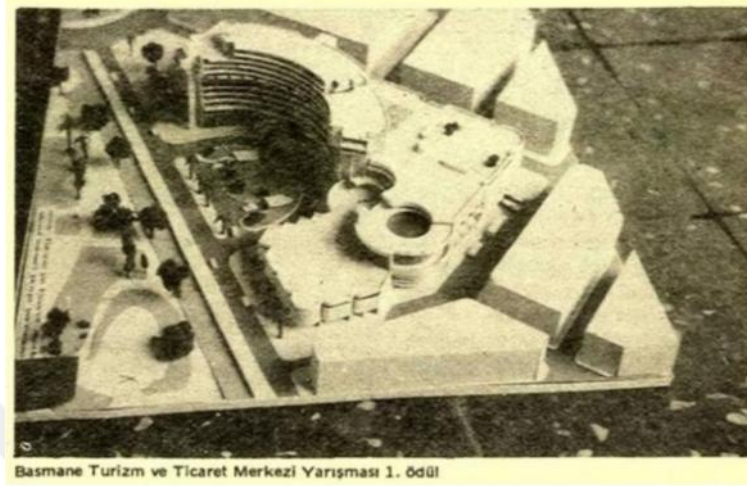
³ 1970’lerin son yıllarında çıkan dünya ekonomik krizinin çözümü için Turgut Özal’ın Başbakanlık döneminde (g.s. 1983-1989) 24 Ocak Kararları kabul edilerek “ithal ikame dönem”den “serbest piyasa ekonomisi”ne geçilmiştir.

neoliberal iktisat anlayışına doğru geçişin yaşandığı bu dönemde arsanın üretim süreci yatırımcıların maksimum kâr elde etmeye yönelik talepleriyle, Belediye Başkanlarının yatırımcı aktörlerle kurdukları kişisel ilişkilerle, rant odaklı dönüşüme karşı çıkan muhalif aktörlerin sürece müdahil olmasıyla çatışmalı bir hal almıştır. Bu çatışmalı sürecin ilk perdesi, “İzmir Turizm ve Ticaret Merkezi Ulusal Mimari Proje Yarışması” sonuçlandıktan sonra yaşanmıştır.

Ceyhan Demir döneminde (g.s. 1983-1984) 1983 yılında açılan “İzmir Turizm ve Ticaret Merkezi Ulusal Mimari Proje Yarışması”, 1984 yılında Burhan Özfatura’nın Belediye Başkanlığı döneminde (g.s. 1984-1989) sonuçlanmıştır. Birincilik ödülünü kazanan Zafer Koçak ve M. Kemal İpek, yarışma şartnamesinde yükseklik serbest bırakılmasına rağmen, yüksek bina inşasının zemin mekaniği açısından ekonomik ve rasyonel olmayacağı, kıyı bölgesinde mevcut olan yüksek binaların bu bölgede yapılacak yeni bir yüksek binanın silüet etkisini engelleyeceği gerekçeleriyle yüksek bina önermemişlerdir (Şekil 5.10). Kazanan ekibin projesinin, arsa ve Kültürpark arasından geçen Refik Saydam Bulvarı’ndan geri çekilerek Kültürpark ile kurduğu ilişki jürinin takdirini kazanmıştır (Erkan, 2014). Yarışma jürisinden farklı motivasyonlarla ilişki ağına dâhil olan yatırımcı aktör ise projeyi aynı takdirle karşılamamıştır.

Asil Nadir’in yönetim kurulu başkanı olduğu Polly Peck International PLC kuruluşlarından Voyager, yatırımcı aktör olarak ağına dâhil olmuştur. Yatırımcı aktör, birincilik ödülü alan projenin uluslararası nitelikleri bakımından eksik ve yetersiz olduğuna ve otelin beş yıldızlı otel kriterlerini karşılamadığına kanaat getirerek, mimar Pierre Parat önderliğindeki Fransız SAE şirketiyle anlaşmıştır (Özbay, 1988; Tuna, 2005). Yeni proje, toplam 110.000 m² yapı alanı öngören, 1100 yataklı bir Otel ve İş Merkezini kapsamaktadır (TMMOB Mimarlar Odası İzmir Şubesi Kent ve Çevre Komisyonu, 1998). Yatırımcı aktörün müdahalesiyle toplam inşaat alanı üzerinden arsanın değişim değeri artmıştır. Bu artışın meşruiyet zemini uygulama imar planı tadilatıyla oluşturulmuştur. Yarışmada birincilik ödülü kazanan mimari projenin kitle etüdünün işlendiği 1985 yılı onaylı 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planı, 1986 yılında yeni projeye göre revize edilmiş, “emsal: 5, yükseklik: serbest,

özel projesine göre uygulama yapılacaktır” notu plana işlenmiştir (Erkan ve Avar, 2017).

Şekil 5.10 Zafer Koçak ve M. Kemal İpek'in birincilik ödülü kazanan projesinin maketi (Haberler, yarışmalar, 1984)

Yatırımcı aktörün, mimar aktörlerle olan ilişkisi kadar Belediye Başkanı ile olan ilişkisi de tartışmalıdır. ANAP'lı bir gazeteci, Belediye Başkanı Özfatıra'nın Asil Nadir'den bir milyar liranın üstünde nakit yardım aldığını ve Nadir'i Semt Garajı arazisine %77,5'le ortak ettiğini iddia etmiştir. Özfatıra ise aldığı bir milyar lira ile üç okul yaptırdığını söyleyerek iddialara cevap vermiştir (Çetinkaya, 1989). Yine bir gazete haberi belge olarak gösterilerek, “Turizm ve Ticaret Merkezi İnşaat ve İşletme işi” ihalesinde usulsüzlük yapıldığına dair bir iddia Erzurum milletvekili Hilmi Nalbantoğlu tarafından verilen soru önergesiyle TBMM Genel Kurulu'na taşınmıştır. Nalbantoğlu, Belediye Meclis üyesi Sancar Maruflu'nun, Asil Nadir Şirketler Grubu'nun Ege Bölgesi müşaviri olup olmadığını sorarak, Belediyeler Yasası'na göre bu durumun sakıncalı olduğunu, Sancar Maruflu'nun üyeliğinin düşmesinin gerektiğini dile getirmiştir. Dönemin İçişleri Bakanı Yıldırım Akbulut soruşturma yapıldığını ve soruşturmanın Sancar Maruflu'nun Asil Nadir firmasının Ege Bölgesi temsilciliğini yapmadığı ve müşaviri olmadığı yönünde neticelendiğini iletmıştır (TBMM, 1986).

Tüm bu tartışmaların gölgesinde 27 Mart 1988 tarihinde sembolik bir temel atma töreni gerçekleşmiştir. Tören semboliktir, çünkü inşaat ruhsatı olmayan projenin temeli atılamamıştır. Yine de bu seremoni, Burhan Özfatura ve Asil Nadir'in 31.03.1988 tarihli Milliyet gazetesine "İzmir'den Dünyaya Açılan Kapı" başlığıyla verdikleri ilanla kamuoyuna duyurulmuştur. Aynı haberde "İzmir Milletlerarası Turizm ve Ticaret Merkezi" modern mimarisiyle, çağdaş teknolojiye dayalı üstün inşaat projesiyle, Türkiye'nin dış ticaret ve turizmine koyacağı katkıyla övülmektedir (Milliyet, 1988). Dönemin neoliberal ekonomi politikaları ve turizm teşvik politikaları göz önünde bulundurulduğunda, yapılan dış ticaret ve turizm vurgusu şaşırtıcı değildir.

Temel atma töreninin duyurusu büyük bir övünçle yapılan proje, Mimarlar Odası'nın açtığı davayla yargıya taşınmıştır. Yarışmada birincilik ödülü kazanan projenin müelliflerinin haklarının çiğnendiği gerekçesiyle Mimarlar Odası İzmir Şubesi iptal davası açmıştır. Danıştay birincilik ödülü alan projenin uygulanmasının gerektiğine karar verince Asil Nadir yatırımdan vazgeçerek Antalya'daki Sheraton Oteli'nin yapımını üstlenmiştir (Tuna, 2005).

Asil Nadir'in yatırımdan vazgeçmesinden sonra ne olacağı belirsizleşen arsa, 1990 yılında Kültürpark ile bütünleşik olarak yeniden yarışmaya açılmıştır. 1989 yılında Burhan Özfatura'nın yerine Belediye Başkanı olarak göreve başlayan Yüksel Çakmur'un döneminde (g.s. 1989-1994), İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından 1990 yılında, Mimarlar Odası "Mimarlık Mühendislik Şehircilik ve Kentsel Tasarım Proje Yarışmaları Yönetmeliği" kuralları içinde, serbest, ulusal ve tek kademeli olarak "Uluslararası İzmir Fuarı Kültürpark Düzenleme ve Mimari Proje Yarışması" düzenlenmiştir. Arsa için ilk "gökdelene" önerisini projelendiren Orhan Erdil'in asli jüri üyeleri arasında olması, Erdil'in arsanın üretim sürecinde, rolü değişmiş olsa da aktör olarak bulunmaya devam ettiğini göstermektedir (Uluslararası İzmir Fuarı Kültürpark Düzenleme ve Mimari Proje Yarışması Şartnamesi, 1990).

Yarışma şartnamesinde Refik Saydam Bulvarı'nın trafikten arındırılmasıyla Kültürpark'a eklenmesi hedeflenen arsa, Kültürpark'ta İzmir Enternasyonal

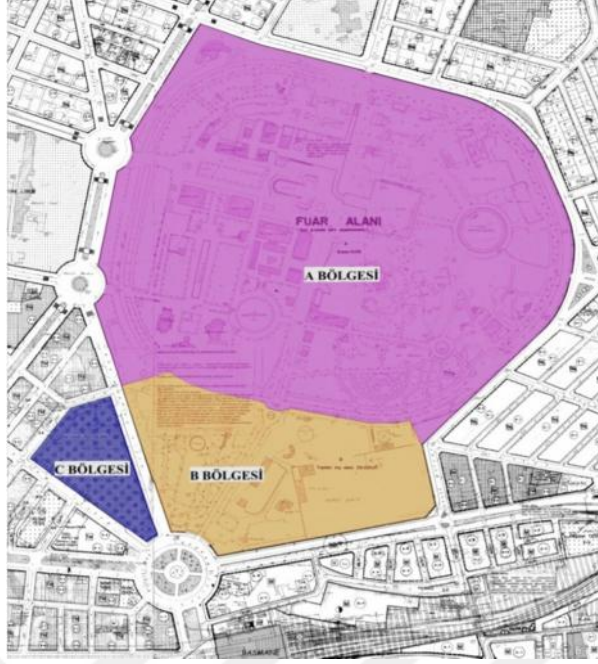
Fuarı'nın sürdürülmesi ve yeşil alanın geliştirilmesi gerekliliğinin yarattığı ikilemin çözümü olarak görülmüştür. Yarışma şartnamesinin arabuluculuğuyla, arsada 39.000 m² Otel ve Kongre Merkezi, 21.000 m² Borsa Merkezi ve 20.000 m² Garaj olmak üzere yaklaşık 80.000 m² yapı alanı önerilmiştir. Kültürpark'ın ise sadece kültür sanat, spor, dinlence, eğlence, sosyal tesisler, açık alan kullanımları için tasarlanması öngörülmüştür (Uluslararası İzmir Fuarı Kültürpark Düzenleme ve Mimari Proje Yarışması Şartnamesi, 1990).

Mimarlar Odası, program ve şartnamenin Oda görüşü alınmadan işleme konulmasının Yarışmalar Yönetmeliğine aykırı olması ve yarışma koşullarının çelişkili olması gerekçeleriyle yarışmaya itiraz etmiştir. Oda, yer seçiminin yanlış olduğunu ve öngörülen yapılaşmanın Kültürpark'ın tarihsel niteliğine ve karakteristiğine zarar vereceğini ileri sürmüştür. Şartnamenin düzeltilmemesi halinde üyelerine yarışmaya katılmamaları konusunda çağrı yapacağını açıklamıştır. Mimarlar Odası İzmir Şubesi'nin 09.03.1990 tarihinde yayımladığı rapora göre, Kültürpark mekânsal tarihsel özelliği korunarak yalnızca dinlence, spor, sanat ve kültürel kullanımlara açılmalıdır. Uluslararası Fuar, kent dışında yer almalıdır (TMMOB Mimarlar Odası İzmir Şubesi, 1990). Aslında 1973 yılında onaylanan 1/25000 ölçekli İzmir Metropolen Alan Nazım İmar Planı'nda, fuar ve rekreasyon alanı olarak Karşıyaka Büyük Çiğli bölgesindeki 350 hektarlık alan tanımlanmıştır. Ancak 1989 yılında yapılan plan revizyonunda Çiğli'de fuar faaliyetleri için ayrılan alan, konut alanı olarak değiştirilmiştir. Uzun yıllardır fuar faaliyetlerinden arındırılmak istenen Kültürpark, yarışma şartnamesinde yine fuar alanı olarak tariflenmiştir. Şehir plancısı A. Tuncay Karaçorlu'ya göre İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Kültürpark alanını rant bölgesi olarak görmesi ve bölgeye ilişkin talebi olan çevrelerle işbirliğine girmesi bu gelişmeleri tetiklemiştir. Yarışma açılmadan hemen önce belediyenin hissedar olduğu özel statülü İZFAŞ A.Ş.'nin kurulması, belediyenin rant odaklı yaklaşımının bir göstergesidir (Karaçorlu, 1995).

Tartışmalar Kültürpark üzerinde yoğunlaşsa da, Mimarlar Odası raporunda, Kültürpark sınırına dâhil edilen Eski Semt Garajı arazisine Borsa Merkezi önerisinin getirilmesi de eleştirilmiştir. Eski Semt Garajı arazisinde yapılacak iş merkezinin,

Kültürpark’a kültür, sanat, dinlenme ve spor etkinlikleri için gelecek insanları alandan uzaklaştıracağı, dolayısıyla alanın kullanıcılarının ve sosyal ilişkilerinin zamanla değişeceği ifade edilmiştir. Kültürpark’ın nitelik ve yoğunluk değişimine uğrayarak sistemli şekilde betonlaşmaya açılabilceği öngörüsüyle Borsa Merkezi’nin iş merkezinde yer almasının gerektiği vurgulanmıştır. Eski Semt Garajı arazisi, bölgedeki hizmet ve ticaret sektörünün ihtiyaç duyduğu otopark alanı için en uygun alan olarak gösterilmiştir (TMMOB Mimarlar Odası İzmir Şubesi, 1990).

Açıklamaları dikkate alınmayan Mimarlar Odası İzmir Şubesi, yarışmanın bu şekliyle devam etmemesi için dava açarak, dava sonuçlanıncaya kadar yürütmenin durdurulmasını istemiştir. Süreç mahkemeye taşınınca İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu’ndan yarışma ile ilgili görüş istemiştir. Kültürpark, 1985 yılında “Doğal Sit”, yarışma açılmadan hemen önce “2. Derece Doğal Sit” olarak tescil edildiği için, yarışma alanının planlama sürecine dâhil olan kurumsal aktörlerden biri de Koruma Kurulu olmuştur. Koruma Kurulu yarışma alanının A bölgesi “Kültürpark ve Rekreasyon Alanı”, B bölgesi “Fuar Kompleksi”, Eski Semt Garajı alanı olan C bölgesi “Otel ve Kongre Merkezi” olmak üzere üç bölgeye ayrılmasına, bu ayrıma göre yapılaşma koşullarının belirlenmesine, uygulamaya geçilebilmesi için uygulama imar planlarının ve mimari projelerin Koruma Kurulu tarafından onaylanması gerektiğine karar vermiştir (TMMOB Şehir Plancıları Odası İzmir Şubesi, 2016) (Şekil 5.11). Yarışmanın arabuluculuğuyla tescilli olan Kültürpark’ın sınırlarına dâhil edilen Eski Semt Garajı arazisi, Koruma Kurulu’nun yetki alanına girmiş ve Kültürpark’ın planlama zonlarından biri olmuştur.

Şekil 5.11 Uluslararası İzmir Fuarı Kültürpark Düzenleme ve Mimari Proje Yarışması planlama zonları (TMMOB Şehir Plancıları Odası İzmir Şubesi, 2016)

Yarışmanın işleyişine karşı çıkan aktörler kadar, bu süreci destekleyen aktörler de bulunmaktadır. İnşaat Mühendisleri Odası, belediyenin Kültürpark'ın bir bölümünü ekonomik rant olarak değerlendirmek amacıyla yarışma sonucu yapılaşmaya açmasının serbest piyasa ekonomisi koşullarında uygun olduğunu savunmuştur (Karaçorlu, 1995). Aralarında yarışmada ödül grubuna girecek olan ekiplerin üyelerinin de bulunduğu bir grup mimar, basında yarışmayı destekleyen bir duyuru yayımlamıştır. Duyuruda, Mimarlar Odası'nın üyelerine yaptığı yarışmaya katılmama çağrısı açıkça reddedilmiştir:

Mimarın asli görevi ve toplumsal işlevi düşüncelerini tasarım ile söylemektir. Demokratik ve düşünsel ortamın gelişmesi söz söyleme özgürlüğü ile koşuttur. Kültürpark konusunda da tasarımı ile özgürce söyleteceklerinin sağlıklı ve katılımcı bir ortam yaratacağına inanıyoruz. Bu nedenle her türlü engellemeyi benimsemediğimizi ve pek çok meslektaşımızın yarışmaya katılmaya kararlı olduğunu kamuya duyuruyoruz (Cumhuriyet, 1990, s. 12).

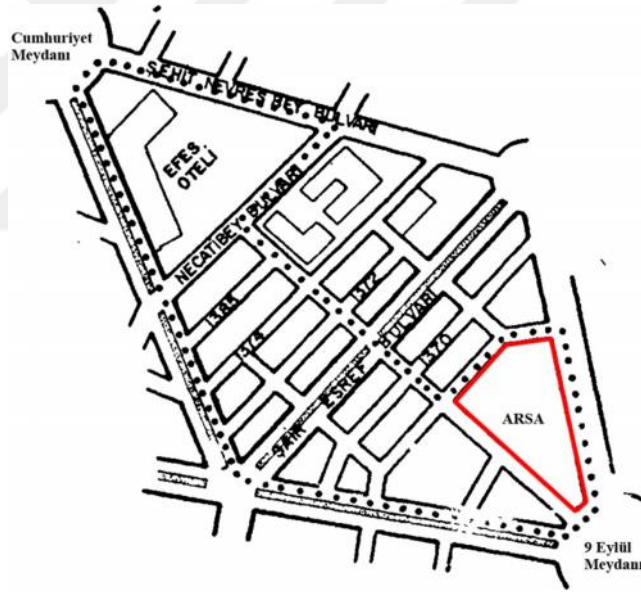
Muhalef cephede ise Mimarlar Odası yetkilileri mahkeme kararı açıklanıncaya kadar yarışma süresinin uzatılmasını talep etmişlerdir. Yarışma jürisi dava sonuçlanıncaya kadar yarışmaya katılan projelerin değerlendirilmeyeceğini duyurmuştur. Bunun sonucunda, 12.07.1990 tarihinde belediye yarışmayı ertelemiştir. Mimarlar Odası'nın müdahalesiyle kesintiye uğrayan süreç, mahkemenin yürütmeyi durdurma kararını reddetmesiyle 27.09.1990 tarihinde yeniden başlamıştır (Sönmezdağ, 1978). Değerlendirmenin Ağustos'ta tamamlanacağı açıklanan yarışma, süreçteki kesintiler nedeniyle 20.12.1990'da sonuçlanmıştır. Yarışmanın öncesinde Mimarlar Odası Yönetim Kurulu Başkanı olan Şükrü Kocagöz ile Merih Karaaslan, Mürşit Günday ve peyzaj danışmanı Yüksel Öztan'ın hazırladığı proje birinci seçilmiştir (Şekil 5.12). Projede Eski Semt Garajı arazisine, Kültürpark ile bütünleşen “Otel ve Kongre Merkezi” önerilmiştir. Kültürpark'ta ise fuarın tarihsel ve nostaljik değerinin korunması ve geliştirilmesi hedeflenerek yeşil alan artırılmış, alanın topoğrafyasına üçüncü boyut kazandırılmış ve yeni coğrafi öğeler (ova, nehir, göl) eklenmiş, arabesk eğlence yerlerinden ve fuar pavyonlarından arındırılan alan fuar zamanı dışında dinlence mekânı olarak hizmet edebilecek şekilde tasarlanmıştır (Öztan, Karaaslan, Günday ve Kocagöz, 1993).

Şekil 5.12 1.'lik ödülü kazanan proje ekibinin arsada önerdiği Otel ve Kongre Merkezi'nin vaziyet planı ve kesitleri (Öztan, Karaaslan, Günday ve Kocagöz, 1993)

Yarışma sonuçlandıktan sonra uygulanacak projenin belirlenmesiyle, İzmir Büyükşehir Belediye Meclisi 20.08.1991 tarih ve 05/178 sayılı kararla 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı değişikliğini onamıştır. Nazım İmar Planında, Koruma Kurulu'nun verdiği karar doğrultusunda “Kültürpark ve Rekreasyon Alanı” olarak ayrılan A bölgesi için emsali 0,05 olan yapılaşma koşulu, “Fuar Kompleksi” için ayrılan B

bölgesi için toplam inşaat alanı maksimum 35.000 m² olan yapılaşma koşulu, “Otel ve Kongre Merkezi” için ayrılan C bölgesi için emsali 5 olan yapılaşma koşulu belirlenmiştir. A ve B bölgesi için 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planı İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı tarafından 20.05.1992 tarihinde onanmıştır (TMMOB Şehir Plancıları Odası İzmir Şubesi, 2016). Eski Semt Garajı alanı C bölgesinin ise uygulama imar planı hazırlanamamıştır. Çünkü arsanın planlama koşullarını belirleyen kurumsal aktör, merkezi yönetimin müdahalesiyle değişmiştir. Bakanlar Kurulu’nun 1989 yılında aldığı kararla “Alsancak Turizm Bölgesi” ilan edilen alanın sınırlarına dâhil edilen arsanın planlama yetkisi Kültür ve Turizm Bakanlığı’na geçmiştir (Turizm Alanları ve Turizm Merkezleri, 1989) (Şekil 5.13). 1993 yılında ise “Alsancak Turizm Bölgesi” kararı iptal edilmiş, arsanın planlama yetkisi tekrar İzmir Büyükşehir Belediyesi’ne geçmiştir (Resmi Gazete, 1993).

Şekil 5.13 “Alsancak Turizm Merkezi” (1989) planlama sınırı içinde kalan arsa (Turizm Alanları ve Turizm Merkezleri, 1989)

Bir yıl sonra yapılan yerel seçimde yeniden Belediye Başkanı seçilen Burhan Özfatura döneminde (g.s. 1994-1999), Eski Semt Garajı arazisi için “gökdelen” imgesi tekrar gündeme gelmiştir. Milliyet gazetesinde çıkan haberde Zorlu grubu Yönetim Kurulu Başkanı Kemal Zorlu’nun girişimiyle “Güçbirliği A.Ş.” isimli yeni bir şirketin kurulacağı, şirketin projelerinin arasında Eski Semt Garajı arazisine yapılacak “gökdelen iş merkezi” bulunduğu yazmaktadır (Gürek, 1995). Ortada

henüz şirket, proje, ihale, belediye ile yapılmış bir sözleşme yoktur. Enformel düzlemde gökdelen hayali yeniden canlanmış, basın aracılığıyla kamuoyu ile paylaşılmıştır.

Haberin çıkmasından beş ay sonra, 3 Kasım 1995'te, Güç Yapı, Güç İnşaat, Güçbirliği Tekstil grup şirketlerinden oluşan Güçbirliği Holding İzmir'de kurulmuştur. Şirketin kurulmasından bir ay sonra ise 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı değişikliği onanmıştır. Kültürpark yarışmasından sonra "C" bölgesi olarak işlenen arsa, "1. ve 2. Derece Metropoliten Aktivite Merkezi" olarak değiştirilmiştir (Erkan ve Avar, 2017). Arsa bu değişiklikte birlikte 1990 yarışmasında A-B-C bölgelemesiyle dâhil olduğu Kültürpark sınırlarından çıkarılmış, Kültürpark yarışmasında elde edilen projenin "C" bölgesi için olan önerisi geçerliliğini kaybetmiştir. Arsanın planlama sınırları ve plan notu değiştiği gibi, yerel yönetim ve yatırımcı aktör arasında yapılan yeni anlaşmayla hisse paylaşımı da değişmiştir. İhaleyi kazanan Güçbirliği Holding ile 3 Temmuz 1997'de imzalanan "Kat Karşılığı İnşaat Sözleşmesi"nde arsanın hisseleri %11'i belediyenin, %89'u Güçbirliği'nin mülkiyetinde olacak şekilde paylaşılmıştır.

Kat Karşılığı İnşaat Sözleşmesi ile başka bir insan-olmayan aktör sürece dâhil edilmiştir. Kahramanlar'da mülkiyeti İzmir Büyükşehir Belediyesi'ne ait olan 6.068 m²'lik arsa, üzerinde yüklenici tarafından 35.000 m²'lik Katlı Otopark inşa edilerek belediyeye teslim edilmek üzere sözleşmeye konu edinilmiştir. Sözleşmeye göre, Güç Yapı İnşaat Turizm, Gayrimenkul Yatırım San. Ve Tic. A.Ş., EGS Gayrimenkul Geliştirme ve İşletmecilik A.Ş., Demirer İnşaat Malzemesi San. Tic. Ve Taahhüt A.Ş., Deren İnşaat San. Ve Tic. A.Ş.'den oluşan yüklenici grubu, otoparkı 15 yıl işlettikten sonra belediyeye devredecektir (Kat Karşılığı İnşaat Yapımı Sözleşmesi, 1997). Eski Semt Garajı arazisi üzerinde yapılacak proje için, başka bir arsada yapılacak olan diğer bir proje bağlayıcı olmuştur. Güçbirliği Holding yöneticisi Kemal Zorlu 2003 yılında verdiği bir röportajda katlı otoparkın zorla ve resen yaptırıldığını, otoparkın verimli olmayacağını ve çalışmayacağını bilmelerine rağmen ihaleyi kazanınca "jest olsun" diye otopark inşasını bitirme gayreti içine girdiklerini dile getirmiştir (Odabaşı, 2003d).

Zorlu, 4 milyon dolara mal olan otoparkın getirisinin işletme masraflarını bile karşılayamadığını belirtirken, Özfuture 17 Temmuz 2011 tarihinde verdiği bir röportajda Kahramanlar Katlı Otoparkı'nı belediyenin kazanımı olarak lanse etmiştir (Şahin, 2011). Özfuture'nın, ihale sürecinde kamu yararının gözetilmediği ve kamuya ait arsanın peşkeş çekildiği iddialarına karşılık verdiği bu röportaj, yatırımcı aktörün yaptığı “jestlerin”, ortada hiçbir resmi ilişki yokken “gökdelen iş merkezi” diye bir projeden söz edilmeye başlanmasının arkasındaki “gönül ilişkisi”ni açığa çıkarmıştır.

Biz o ihaleyi en geniş bir şekilde, hukuki prosedüre uygun olarak yaptık. Karşımızda meslek odaları ile birlikte yüzlerce ortağı olan bir grup yer alıyordu. Hiç kimse orada bir peşkeş iddiası ortaya atamaz. Ayrıca belediye olarak biz oranın değerinden çok fazlasını aldık. Çünkü Mazhar Zorlu benim 1966 yılından beri hayır işlerinde birlikte çalıştığım gönül dostumdu. Kendisine nazım geçiyordu. Oğlu Kemal Zorlu ile de çok samimiydim. Kemal Zorlu'ya amcalık sıfatını kullanarak değerinin çok üzerinde satış gerçekleştirdik. Artı birde bize otopark yaptılar. Yapılan inşaatın da çok ciddi bir bölümü belediyenin malı olacaktı. Bir de ihalede ikinci firma ile Güçbirliği Holding arasında inanılmaz bir fiyat farkı oluştu. Buradan elde ettiğimiz gelir o zaman devam eden büyük kanal projesine hayat suyu oldu (Şahin, 2011).

Röportajda geçen tabirle, Belediye Başkanının yeğeni olarak gördüğü Kemal Zorlu, şirketi daha kurulma aşamasındayken hayal ettiği “gökdelen iş merkezi” projesi için önce EGS GYO ile ortaklık kurmuş, daha sonra çeşitli mimarlık ofisleriyle görüşmüştür (Şekil 5.14). Görüşmelerden sonra Ertem Ertunga ve Cannon Mimarlık ile anlaşmaya varmıştır.

Şekil 5.14 “Ege Dünya Ticaret Merkezi” için sunulan proje önerisinin maketini inceleyen Belediye Başkanı Burhan Özfatı ve Güçbirliği Holding ve Güç Yapı yöneticileri Selami Gürgüç, Kemal Zorlu ve Soner Göksel (Odabaşı, 2003b)

Ertem Ertunga ve Cannon Mimarlık arsa için “görmekli ve zarif bir simge yapı” tasarlama iddiasıyla yola çıkmıştır. Yeni proje 240 odalı beş yıldızlı otel olan 20 katlı bir Kule ile Büro ve Apart Bürolardan oluşan 30 katlı bir kuleden olmak üzere iki kuleden oluşmaktadır. Doğu cephesinde yeşil manzarası ve kuzeybatı cephesinde deniz manzarası olan kuleleriyle caddelerden ve meydandan güçlü perspektifler veren yapı, mimarlarının deyişle “bölgenin mihenk taşı” olacaktır (Şekil 5.15). Projede Alışveriş Merkezi, 2070 araçlık Otopark ve meydana bakan bir Kültür Merkezi bulunmaktadır. Mimarlar, “Ege Dünya Ticaret Merkezi” ile “9 Eylül Meydanı” düzenleme çalışmalarının birlikte ele alınarak geliştirilmesi fikrini de sunmuşlardır. Kendi tasarımlarında meydan kotunu metro çıkış kotuna indirerek, bu seviyede tek katlı, üst katını meydanın oluşturduğu bir park alanı önermişlerdir. Yakın çevre bağlamında 9 Eylül Meydanı’nı dikkate alan ve öneri getiren ekip, Kültürpark için “yeşil bir manzara” olarak bahsetmenin ötesine geçmemiştir (Ertunga, 1998). Proje basında üç boyutlu görselleriyle “21. Yüzyılın projesi” ve “Basma’ye ikiz gökdelen” başlıklarıyla yer almıştır. Mimarlar Odası İzmir Şubesi yönetim kurulu eski başkanı Hasan Topal (g.s. 2008-2016) kendisi ile yapılan görüşmede, projenin mimarisinde Fatih Uran tarafından tasarlanan ve 1993 yılında İstanbul’da kullanıma açılan karma işlevli (çarşı, büro, rezidans) Akmerkez binasının etkisinin olduğunu dile getirmiştir (Kişisel iletişim, H. Topal, 18 Nisan 2018).

Şekil 5.15 “Ege Dünya Ticaret Merkezi”, Ertem Ertunga ve Cannon Mimarlık (Ertunga, 1998)

Müellifler tarafından Mimarlar Odası’na iletilen yoğunluk hesabına göre, proje 101.512.14 m² net, 209.278.63 m² brüt inşaat alanına sahiptir. İmar durumu en çok 104.330 m² net yapı alanı öngörürken, bu hesaplama göre brüt alanda %100 artış olduğu ortaya çıkmaktadır. Mimarlar Odası, proje ile ilgili yaptığı değerlendirmeleri yayımladığı raporda, arazinin imar planı notunda verilen yoğunluğun (E_{max}=5) zaten bu yapı ve çevresi için fazla olduğunu, net alan tarifindeki karmaşa nedeniyle bu yoğunluğun daha fazla artırılmaması ve aşılması gerektiğini vurgulamıştır. Aynı raporda, yapının çevresinin bir trafik yönetim planı bulunmaması da eleştirilmiştir. Yapının yakın ve uzak çevresinin trafik yönetim planı yapıldıktan sonra ana kararlarının verilmesi önerilmiştir (TMMOB Mimarlar Odası İzmir Şubesi Kent ve Çevre Komisyonu, 1998). Proje, yatırımcının talebiyle, İzmir Büyükşehir Belediyesi İmar Şube Müdürlüğü’ne bağlı olan ve meslek odaları temsilcilerinden oluşan Yüksek Yapılar İnceleme Kurulu’nda da incelenmiş, zemin ve temel mühendisliği ile ilgili raporlarda, mimari, betonarme, elektrik ve mekanik tesisatı uygulama projelerinde saptanan eksiklikler ve getirilen öneriler kurulun raporunda sunulmuştur (İBB İmar ve Şube Müdürlüğü, b.t).

Raporlarla iletilen eksikliklerin giderilip giderilmediği, verilen önerilerin ne kadar dikkate alındığı belirsizliğini korurken, İzmir Büyükşehir Belediyesi 27.04.1998’de yapının inşaat ruhsatını vermiştir. Nazım İmar Planı onandıktan üç yıl, inşaat ruhsatı

verildikten hemen sonra 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planı 14.05.1998’de onanmıştır. Aynı gün basında dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in katılımıyla temel atma töreninin gerçekleşeceği duyurulmuş ve 16.05.1998’de tören gerçekleşmiştir (Cumhuriyet, 1998). Asil Nadir’in yatırımcı olduğu projenin temel atma töreninden farklı olarak, bu törenden sonra inşa faaliyetleri başlamıştır. 1999 yılında çıkan haberde işyerlerinin yüzde 40’ının kiralandığı, Zorlu’nun yoğun talepten ve kendilerine duyulan güvenden memnun olduğu yazmaktadır. Zorlu, aynı haberde altyapı inşaatının tamamlanmak üzere olduğunu, 2001 yılında merkezin tamamının biteceğini müjdelemiştir (İlcutluğ, 1999).

İşler Zorlu’nun beklediği gibi yolunda gitmemiştir. İzmir Büyükşehir Belediyesi eski Belediye Başkanı Yüksel Çakmur ve beraberindeki 17 kişi⁴, plan tadilatının, taşınmazın kat karşılığı üçüncü şahıslara satış işlemlerinin ve inşaat ruhsatının iptali istemiyle dava açarak yürütmenin durdurulmasını talep etmişlerdir. Dava dilekçesinde, nazım imar planı değişikliğinin Kültürpark proje yarışmasını kazanan müelliflerden ve İzmir 1 No’lu Kültür ve Tabiat Varlıkları Kurulu’ndan görüş alınmadan yapıldığı yazmaktadır. “Otel ve Kongre Merkezi”nin Kültürpark bütününden koparılarak kamu yararı ve hizmet gerekliliklerine uymayan ve rantla hizmet edecek olan “Ticaret Merkezi” haline dönüştürülmesine, kat karşılığı yapılan bölüşümün adil olmamasına ve uygulama imar planı hazırlanmadan inşaat ruhsatının verilmesine itiraz edilmiştir. Yarışma projesinin bir bütün olduğunun altı çizilmiş, Kültürpark projesinin tamamlayıcı bir parçası olan “Otel ve Kongre Merkezi”nin kaldırılabilmesi için yakın çevrede benzer bir fonksiyonun tesis edilmesinin gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, 3030 Sayılı Kanuna göre Büyükşehir Belediyesi tarafından işletilen alanlarda Büyükşehir Belediyesi inşaat ruhsatı verebiliyor olsa da, Eski Semt Garajı alanı boş olduğu ve belediyenin işletmesinde herhangi bir faaliyet yürütülmediği için verilen inşaat ruhsatının ve satış işlemlerinin geçersiz olduğu ileri sürülmüştür. Özfatura, sonraki yıllarda verdiği röportajda 3030 Sayılı Kanuna göre Büyükşehir Belediye Başkanlarının belediye mülkleriyle ilgili inşaat ruhsatı verme yetkisi olduğunu belirterek konuyu açıklamıştır:

⁴ Canan Arıtman, İskender Dinsel, Coşkun Süer, Yılmaz Çapın, Ali Güzel, Bülent Göktaş, Nagi Coşkun, Nurşen Alganatay, Kamuran Özbaş, Nimet Haytabay, Metin Özatalar, Haluk İrtegün, Adnan Taşar, Ertan Avkıran, Ayhan Akdemir, Hüseyin Günlü, Musa Yapsık.

Bu yasaya göre yapı ruhsatını imzaladım. Daha önce Hilton Otel'i'nin yapı ruhsatını da aynı yasaya göre imzalamıştım. Çünkü oranın da arsası belediyenindi. O zaman kimse itiraz etmedi. Ne Çakmur ne Konak Belediyesi ne de herhangi bir sivil toplum örgütü karşı çıktı. Hilton'un yapı ruhsatının mahkemeye gönderilme nedeni buydu. Emsal olarak gösterdik. 3030 Sayılı Kanun'a göre nasıl Hilton'a izin verdiysem ve o otel yapıldıysa, Dünya Ticaret Merkezi'ne de izin verdiğimi anlatmaya çalıştım. Üstelik yapı ruhsatını benim imzaladığım Hilton Otel'i'nin yapı kullanma iznini, ilk görev dönemimden sonra başkan olan Yüksel Çakmur bizzat kendisi imzaladı. Ancak Çakmur, gerçekleri saptırıyor, bizleri haksızca sahtecilikle suçluyor (Milliyet Ege, 2009).

Davalı taraf ise C bölgesindeki değişikliğe son proje müelliflerinin itirazının söz konusu olmadığını, 1986, 1991, 1995 yılları nazım imar planlarında verilen emsalin (Emax=5) ve önerilen fonksiyonların korunduğunu belirtmiştir. Alansal kullanım hesaplarında yapımı süren inşaat projesi ile yarışma programında istenenlerin yaklaşık olduğunu, otopark alanının kamu yararı için bilinçli olarak artırıldığını, projenin Yüksek Yapılar İnceleme Kurulu tarafından onaylandığını ve onaydan sonra inşaat ruhsatının verildiğini, davacıların siyasi amaç güttüklerini savunma dilekçesinde sunmuştur. İzmir 3. İdare Mahkemesi davaya bilirkişi kurulu atamıştır. Kurul, kararı hem alanın konumu ve kentle olan ilişkisi açısından, hem de yetki ve kapsam itibarıyla yasal statüsüne göre değerlendirmiştir. Kurul, bu değerlendirmeler sonucunda iptali istenen meclis kararının;

- Yakınında yer alan Fuar/Kültürpark alanı ile bütünleştirici ve tamamlayıcı olma potansiyelini göz önüne almayarak, kurulması gerekli ve zorunlu bağlantıları öngörmemesi,
- Dava konusu işlem ile yürürlükten kalkan ve yarışma sonucu elde edilen proje ile fonksiyonel olarak farklılık göstermemesine karşın, dava konusu değişikliğin planlama ilkeleri ve şehircilik esasları açısından gerekçelendirilememesi,
- İnşaat ve yapı yoğunluğunu artırıcı bir içerik taşıması,
- Yasal zorunluluk bulunmasına karşın İzmir 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu onayı alınmadan uygulamaya geçilmiş olması,

-İnşaat ruhsatı alınmadan uygulamaya geçildiği yönünde ifade kazanması nedenleri ile şehircilik ilkeleri, planlama esasları ve kamu yararına uygun olmadığı kanısına varmıştır.

Mahkeme, Bilirkişi Raporu'na dayanarak "imar planı değişikliğinin imar mevzuatına uygun olmadığı" sonucuna varmış, plan değişikliğini iptal etmiştir.⁵ Ancak taşınmazın satışı ve inşaat ruhsatı verilmesi işlemlerine karşı açılan davaları reddetmiştir. Güç Yapı ve EGS GYO, plan değişikliği iptaline ilişkin kararın temyizen incelenerek bozulması ve yürütmenin durdurulması kararının kaldırılması için Danıştay'a sunulmak üzere İzmir 3. İdare Mahkemesi'ne başvurmuştur (Değerleme Raporu, 2010). Güç Yapı mahkemeye sunmak üzere çeşitli raporlar hazırlatmıştır. Projenin zemin çalışmasının mühendisi Prof. Dr. Ahmet Sağlamer temel kazısı ve inşaatının tamamlanması gerektiği, inşaatın durdurulmasının risk oluşturduğu yönünde rapor vermiştir. Güç Yapı'nın başvurduğu İZFAŞ, Şükrü Kocagöz'e Dünya Ticaret Merkezi Projesi'nin fuar alanıyla entegrasyonu konusunda görüş bildirmesini talep etmiştir. Kocagöz raporunda, yarışmayı kazandıkları projede başaramadıklarını yeni projenin başardığını yazmıştır (Erkan ve Avar, 2017).

Son başvuru Güç Yapı ve EGS GYO lehine sonuçlanmış, İzmir 3. İdare Mahkemesi 18.10.2002 tarihinde Danıştay kararını onayarak kesinleştirmiştir (EGS Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı, 2013). Ancak 2002 yılına kadar geçen süreçte Belediye Başkanı değişmiş, yeni planlar hazırlanmıştır. Eski Semt Garajı arazisi, iksa sistemi uygulandıktan sonra inşaatın durdurulması nedeniyle 2000'lerden sonra anılacağı şekliyle, bir "çukur" olarak kalmıştır. İksa sistemi, çukurda yağmur ve yer altı sularının zamanla birikmesine neden olarak, arsanın fiziksel dönüşümünde insan-olmayan aktör olarak rol almıştır. Arsanın fiziksel olarak dönüşümünün yanı sıra, 1999 yerel seçiminden hemen önce tapusunun Güçbirliği'ne devredilmesiyle mülkiyet durumu da değişmiş, yalnızca %11'i kamu mülkiyetinde kalmıştır. Çukurun açılmasıyla ve arsanın tapusunun özel bir şirkete devredilmesiyle önemli bir kırılma yaşanmış, kronolojik ilişki diyagramında ifade edildiği şekliyle bir diğer döneme geçilmiştir.

⁵ İzmir 3. İdare Mahkemesi, 22.09.1999. 1998/458E; 1999/784K.

1974-1998 yılları arasındaki ikinci dönemde aktör ağ bileşenlerinin çeşitlendiği ve niteliklerinin değiştiği söylenebilir. İlk dönemde üst ölçekli planlama kararları yabancı şehir plancılarının danışmanlığında alınırken, bu dönem parsel ölçeğindeki planlama ve yapılaşma kararlarının yarışmalar arabuluculuğuyla elde edildiği görülmektedir. Yarışmalardan elde edilen projelerin uygulama zemini bulabilmesi ya da 1995 yılı onaylı nazım imar planında olduğu gibi iptal edilebilmesi için imar planları revize edilmiş, arabulucu olması beklenen ve bir önceki dönemde diyagrama çoğunlukla arabulucu olarak işlenmiş olan plan kararları, bu dönemde aracı olarak çeviri sürecine dâhil olmuştur. “Alsancak Turizm Merkezi” ile ilgili Bakanlık kararı ise, süreci öngörülemez bir biçimde değiştirdiği ve arsanın planlama yetkilerini başka bir aktöre aktardığı için arabulucu olarak ağa eklenmiştir. 3030 ve 3040 sayılı kanunlar da Belediye’ye planlama alanında aktif bir rol tayin ederek çeviri sürecini değiştirdikleri için diyagrama arabulucular olarak işlenmişlerdir. Ayrıca 1845-1974 yılları arasındaki ilk dönemde sadece kamu yatırımının odağında olan arsa, 1974-1998 yılları arasındaki ikinci dönemde özel sektörden yatırımcıların da ilgisini çekmeye başlamış, bu yatırımcı aktörler ağı dönüştürecek etki gücüyle çeviri sürecine dâhil olmuşlardır (Ek 2) (Tablo 5.2).

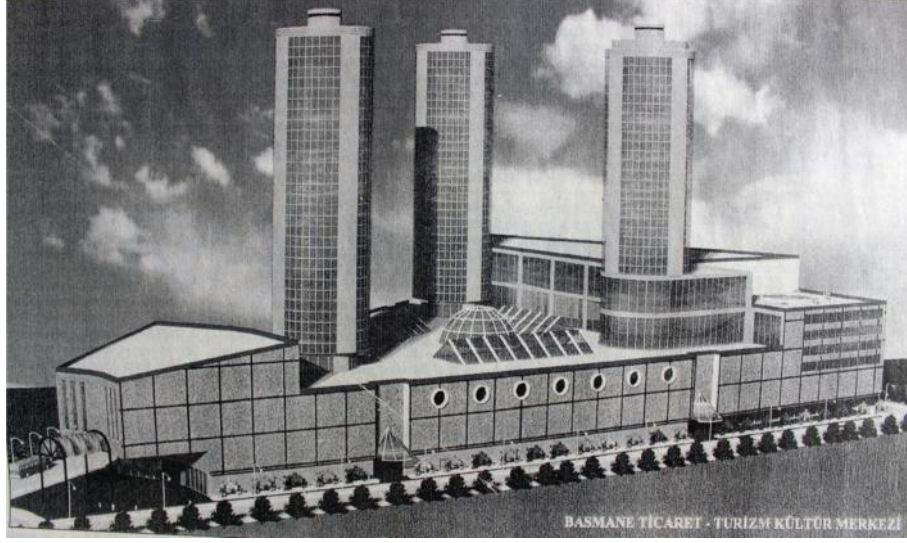
Tablo 5.2 1974-1998 yılları arasındaki ikinci dönemin aktör-ağ bileşenleri

AKTÖRLER	kurumsal aktörler	Merkezi yönetim	TBMM, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı
		Yerel yönetim	İzmir Büyükşehir Belediyesi, Konak Belediyesi, Yüksek Yapılar İnceleme Kurulu, İzmir 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu
		Ticari şirket	Hür Holding, Polly Peck International PLC, İZFAŞ, Güçbirliği Holding, EGS GYO
		STK, Meslek örgütleri	Mimarlar Odası İzmir Şubesi
		Yargı kurumları	Yerel Mahkeme
	insan aktörler	Mimar aktörler	Orhan Erdil, Kemal İpek, Zafer Koçak, Pierre Paratt, Merih Karaaslan, Şükrü Kocagöz, Mürşit Günday, Yüksel Öztan, Ertem Ertunga, Cannon Mimarlık
		Yatırımcı aktörler	Erol Simavi, Asil Nadir, Kemal Zorlu
		İdari yöneticiler	İhsan Alyanak, Cahit Günday, Ceyhan Demir, Burhan Özfatura, Yüksek Çakmur
	insan-olmayan aktörler		arsa, Kültürpark, Kahramanlar Otoparkı, 9 Eylül Meydanı, iksa sistemi
	ARABULUCULAR	Planlar, Yasalar, Yönetmelikler	3030 sayılı Büyükşehir Yasası (1984), 3194 sayılı İmar Kanunu (1985), 1982 NİP, Alsancak Turizm Merkezi (1989)
		Yarışmalar	İzmir Turizm ve Ticaret Merkezi Ulusal Mimari Proje Yarışması (1984), Uluslararası İzmir Fuarı Kültürpark Düzenleme ve Mimari Proje Yarışması (1990)
		Mimari Projeler	“H” projesi, “İzmir Turizm ve Ticaret Merkezi”, “İzmir Turizm ve Ticaret Merkezi” revize projesi, “Otel ve Kongre Merkezi”, “Ege Dünya Ticaret Merkezi”
ARACILAR			Önerilen projelerin çizimleri, maketleri, 3 boyutlu görselleri, fotoğraflar, haritalar 1985 UİP, 1986 UİP, 1991 NİP, 1992 UİP, 1995 NİP, 1998 UİP

5.3 Basmane’de Bir Çukur

Ege Dünya Ticaret Merkezi’nin inşaat faaliyetlerinin durdurulmasıyla Eski Semt Garajı arazisi bir çukura dönüşmüştür. Bu çukur, yatırımcı aktör için zaman geçtikçe zarara uğradığı bir yatırım alanıdır. Belediye başkanları için yerel yönetimin itibarını zedeleyen bir kent sorunudur. Kentlilerin bazıları için bir göl, bazıları için fare ve sinek yuvasıdır. Sivil toplum örgütleri için kamu yararının ön plana çıkarılması ve Kültürpark ile birlikte savunulması gereken kentsel bir mekândır. Farklı niyetlere, motivasyonlara, çıkarlara, kaygılara sahip olan bu aktörler arasındaki ihtilafli süreçte, yarım kalan inşaatın devam edebilmesi için art arda plan tadilatları yapılmış, her plan tadilatına karşı çeşitli kurumsal aktörler ve insan aktörler tarafından açılan davalarla süreç sıklıkla kesintiye uğramıştır. Bu yüzden çukurun açılmasından ve arsanın tapusunun yatırımcıya devredilmesinden yakın zamana kadar geçen süreçte KİD aynı tekrarlarla ilerlemektedir.

KİD üzerinde çukur açıldıktan ve arsanın tapusu devredildikten sonra ilk plan tadilatının Belediye Başkanı Ahmet Piriştina döneminde (g.s. 1999-2004) yapıldığı görülmektedir. Arsanın özelleştirilmesinden kısa bir süre sonra gerçekleşen 1999 Yerel Seçimi’nde Belediye Başkanı olarak seçilen Ahmet Piriştina, önce geri satın alma opsiyonu için Güç Yapı, Dünya Ticaret Merkezi mimarı, belediye encümeni ve planlama birimi ile bir araya gelmiştir. Ancak bu olasılık kabul edilmemiştir. Daha sonra Devlet Opera ve Balesi Bölge Müdürü ile görüşen Piriştina, yatırımcı şirketle projeye Opera Binası eklenmesi konusunda uzlaşmıştır (Erkan ve Avar, 2017). 29.12.1999 tarih ve 05/290 numaralı meclis kararı ile parselin imar durumu “Kültür, Sanat, Otel ve Ticaret Merkezi” olarak değiştirilmiştir. Emsal 5, yükseklik serbesttir. Daha sonra, 29.02.2000, 4356/4689 sayılı Konak Belediye Meclisi Kararı ile 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planı onanmıştır. Plan değişikliğinden dolayı İzmir Büyükşehir Belediyesi ile Güç Yapı İnşaat ve EGS GYO ortak girişimi arasında 26.06.2000 tarihinde “Kat Karşılığı İnşaat Yapımı Ek Sözleşmesi” düzenlenmiştir (Değerleme Raporu,2010). İmar planlarındaki değişiklikler doğrultusunda mimari proje de revize edilmiştir (Şekil 5.16).

Şekil 5.16 “Kültür, Sanat, Otel ve Ticaret Merkezi” plan notuna göre revize edilen proje ile ilgili basında paylaşılan görsel (Odabaşı, 2003c)

Yüksel Çakmur, İzmir Barosu, İzmir Eczacı Odası, İzmir Tabip Odası ile İzmir Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası “Kültür, Sanat, Otel ve Ticaret Merkezi” tanımlı planın, iptal edilen “M” koşullu plandan farkı olmadığını ve yeni nazım imar planının “Dünya Ticaret Merkezi Projesi” inşaatının devam edebilmesi için kabul edildiğini ileri sürerek dava açmışlardır. Yüksel Çakmur ve beraberindeki 16 kişinin⁶ açtığı davanın dilekçesinde, yeni plandaki “Kültür ve Sanat” ibaresinin göz boyamaya yönelik olduğu, önceki davada sunulan bilirkişi raporundaki görüşlerin ve ilkelerin yine dikkate alınmadığı iddia edilerek yürütmenin durdurulması ve plan değişikliği kararının iptal edilmesi talep edilmiştir. İzmir Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası’nın davası ve Yüksel Çakmur’un davası dışındaki davalar, odaların dava açma ehliyeti olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir (Erkan ve Avar, 2017).

Mahkeme dava sürecinde bilirkişi kuruluna başvurmuştur. Bilirkişi kurulunun raporunda plan değişikliğinin iptal edilen plandan farkının olmaması, bilimsel, teknik ve planlama raporlarının eksik olması, yüksekliğin serbest bırakılarak tek bir parsel ayrıcılık hak tanınması, diğer parsellerde de benzer bir hak talebinin doğabilecek

⁶ Canan Arıtman, Coşkun Süer, Ali Güzel, Bülent Göktay, Naci Coşkun, Nurşen Alganatay, Kamuran Özbaş, Ali Karabaybay, Mustafa Kocaoğlu, Nimet Haytabay, Metin Özatalar, Haluk İrtegün, Adnan Taşar, Ayhan Akdemir, Hüseyin Günlü, Musa Yapsık.

olması, verilen yoğunlukta inşa edilecek yüksek yapının 9 Eylül Meydanı üzerinde ve kent silüetinde yaratacağı olumsuz etki eleştirilmiştir. Yüksek yapı ile ilgili eleştiri Hilton Oteli örneği verilerek yapılmıştır. Alanın planlama sürecinde en çok kullanılan örnek olan Hilton Oteli aktör-ağa aracı olarak dâhil edilerek, Ege Dünya Ticaret Merkezi projesini destekleyenler tarafından olumlu, projeye karşı olan taraflarca olumsuz örnek olarak verilmiştir (Erkan, 2014).

İzmir 2. İdare Mahkemesi, bilirkişi kurulunda kamu yararı ve planlama ilkelerine aykırı bulunan imar planını ve inşaat ruhsatını iptal etmiştir⁷. Davalı taraf temyize gitmiş, Danıştay temyiz talebini reddederek 22.04.2003 tarihinde davayı İzmir Büyükşehir Belediyesi aleyhine sonuçlandırmıştır (Değerleme Raporu, 2010). Dava aleyhine sonuçlanan İzmir Büyükşehir Belediyesi “Kentsel ve Bölgesel Merkezi İş Alanı⁸ (MİA) –Kültürel Tesis Alanı⁹” tanımlı yeni bir nazım imar planı hazırlamıştır. 4,5 emsal ve yükseklik serbest koşullu plan, 6.10.2003 tarihinde onanmıştır.

Şehir Plancıları Odası İzmir Şubesi yeni plana itiraz ederek, alınan kararın “1986 yılından bu yana alınan yanlış ve haksız planlama kararları ile oluşan bir uygulamanın, bir başka biçimde yeniden onaylanması” olarak yorumlamıştır (TMMOB Şehir Plancıları Odası İzmir Şubesi, 2003). Oda, arsaya önerilen ticaret merkezi işlevinin, Kültürpark’ın kullanımını olumsuz yönde etkileyeceği görüşünü kamuoyu ile paylaşmıştır. Planda tanımlanan yapılaşma yoğunluğunun trafik sorununu beraberinde getireceği, otopark ihtiyacını artıracığı, gürültü ve hava kirliliğine neden olacağı uyarılarında bulunmuştur. Arsanın Kültürpark ile uyumlu, onu bütünleyen ve tamamlayan içerikte bir kamusal alan olarak düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur.

⁷ İzmir 2. İdare Mahkemesi, 26.09.2001. 2000/403E; 2001/732K.

⁸ Kentsel ve Bölgesel Merkezi İş Alanları: Konut, çarşı, büro, iş hanı, her türlü ticaret, ticari depolama, eğlence yerleri, çok katlı taşıt parkı servisi, yerel ve bölgesel kamu kuruluşları, otel ve motel bulunabilir, zemin katta konut yapılamaz. Bu fonksiyonlardan bir veya birkaçı aynı parsel içinde bulunabilir.

⁹ Kültürel Tesis Alanı: Opera, Bale, Kongre Merkezi yer alabilir.

Yüksel Çakmur ve beraberindeki 13 kişi¹⁰ benzer gerekçelerle plan kararının iptali için dava açmışlardır. Daha önce verilen yargı kararlarının dikkate alınmadığına, hemen hemen aynı yapılaşmaya izin verildiğine ve emsalin 5.00'den 4.50'ye düşürülmesinin yoğunluğu azaltmadığına dikkat çekerek nazım imar planı değişikliğinin hukuka aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir¹¹. Nazım imar planının dava süreci devam ederken, 20.02.2004 tarihinde 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planı onanmıştır. Yüksel Çakmur ve arkadaşları uygulama imar planı değişikliğine karşı ayrı bir dava açmışlardır¹². 4,5 emsalli “Kentsel ve Bölgesel Merkezi İş Alanı (MİA) –Kültürel Tesis Alanı” tanımlı nazım ve uygulama imar planlarının mahkeme süreci, davalı ve davacıların üst üste yaptığı başvurular, itirazlar ve temyiz süreçleriyle oldukça uzun sürmüş, 2007 yılında Danıştay’ın kararı ile bu süreç sona ermiş ve plan kararları iptal edilmiştir¹³.

“Basmene Çukuru” arazisi ile ilgili planlama çalışmaları ve dava süreçleri devam ederken, diğer yandan komşusu olan ve kendisini bire bir etkileyen Kültürpark ve fuar alanı ile ilgili de gelişmeler yaşanmıştır. 1990-2000 yılları arasında Kültürpark Yarışmasında birincilik ödülü alan projenin kararları değiştirilmiş, büyük oranda uygulanmamıştır. B bölgesinde fuar faaliyetlerinin mekânsal ihtiyacını karşılamak için sökülebilir elemanlarla geçici sergi holleri inşa edilmiş ve kullanıma açılmıştır (Alpaslan, 2016). Diğer yandan fuar işlevinin taşınacağı bölge ile ilgili planlama çalışmaları hız kazanmıştır. 2005 yılında, 1/5000 ölçekli “Gaziemir, Ege Serbest Bölgesi kuzey-batısında Fuar Alanı ve Serbest Bölge Gelişme Alanı Nazım İmar Planı” ve bu plan doğrultusunda hazırlanan 1/1000 ölçekli “Gaziemir Fuar Alanı ve Serbest Bölge Gelişme Alanı Uygulama İmar Planı” İzmir Büyükşehir Belediye Meclisi’nde onanmıştır (İBB, 2005). Fuar işlevinin taşınması ile ilgili gelişmeler, arsanın plan tadilatları ile ilgili dava süreçlerinde sık sık gündeme getirilen Kültürpark/Fuar Alanı ve “Basmene Çukuru” arazisi ilişkisini de farklı bir zemine taşıyacaktır.

¹⁰ Canan Arıtman, Ali Güzel, Nagi Coşkun, Nurşen Alganatay, Kamuran Özbaş, Mustafa Kocaoğlu, Nimet Haytabay, Metin Özatalar, Haluk İrtegin, Adnan Taşar, Ayhan Akdemir, Hüseyin Günlü, Musa Yapsık.

¹¹ İzmir 2. İdare Mahkemesi, 22.03.2006. 2006/625E; 2006/522K.

¹² İzmir 2. İdare Mahkemesi, 14.02.2007. 2007/69E; 2007/203K.

¹³ Danıştay 6. Dairesi, 14.05.2007. 2007/107E; 2007/2781K.

Komşu parselde Behçet Uz döneminden beri var olan Kültürpark'ın fuar faaliyetlerinden arındırılarak sadece rekreasyon alanı olarak kamuya kazandırılması hayalinin gerçekleşmesiyle ilgili umut veren gelişmeler yaşanırken, “Basmane Çukuru” arazisinde yatırımcıyı zora sokacak başka bir süreç başlamıştır. 2001 dünya ekonomik krizi döneminde EGS Bank'ın yönetim ve denetimini devralan, dolayısıyla arsada yapılacak projenin yeni ortağı olan Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF), Ege Dünya Ticaret Merkezi Ticari ve İktisadi Bütünlüğü'nü 77 milyon YTL muhammen bedelle satışa çıkarmıştır. Satış ilanı 20 Temmuz 2007 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. 11 Eylül 2007 tarihinde ihalenin yapılacağı duyurulmuştur. İzmir Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı, Kat Karşılığı İnşaat Yapımı Sözleşmesi'nin tarafı olarak ilgili satışın durdurulmasını talep etmiştir. TMSF, belediyenin yapmış olduğu müracaatı kabul ederek ihalenin durdurulmasına karar vermiştir (Hürriyet, 2007).

Ahmet Piriştina'nın 2004 yılındaki vefatından sonra Belediye Başkanlığı görevini devralan Aziz Kocaoğlu (g.s. 2004-) sorunun çözümü için yeni bir formül arayışına girmiştir. Bu formüle göre belediyenin arsa üzerindeki %11'lik hissesi %30'a çıkarılacak, Opera Salonu notu kaldırılarak Belediye Hizmet Alanı notu eklenecektir. Güçbirliği Holding, Büyükşehir Belediyesi için başkanlık kapısı 9 Eylül Meydanı'na bakan bir Hizmet Binası inşa edecek ve yapı kamu yararı işlevi kazanacaktır. Kocaoğlu, Dünya Ticaret Merkezi hissedarı Kemal Zorlu, EGS Holding ortaklarının kurduğu Deniz A.Ş. adına Ufuk Akgün ile TMSF başkanı Ahmet Ertürk'le görüştüğünü ve formül üzerinde uzlaşa sağlandığını basın yoluyla duyurmuştur. Fuar alanının Gaziemir'e taşınacak olması nedeniyle kongre merkezi-fuar ilişkisinin önemini yitirdiğini, Opera Binasının daha uygun bir yere yapılabileceğini belirtmiştir (Milliyet, 2008). Benzer bir ifadeyi Ufuk Akgün de dile getirmiştir. Akgün, Belediye Sarayı, alışveriş merkezi, rezidans ve otoparkın yer alacağı projede Kültürpark ile ilişki kurulmayacağını, Fuar'ın Gaziemir'e taşınması nedeniyle daha önce sorun olan bu bağlantının ortadan kalktığını açıklamıştır (Mimdap, 2009a).

Kendi Belediye Başkanlığı döneminde açılan Kültürpark Yarışmasında olduğu gibi, arsayı Kültürpark sınırları içinde ele almaya devam eden Yüksel Çakmur bu

formüle de sıcak bakmamıştır. Çakmur, Londra Hyde Park ve New York Central Park'ı örnek vererek, bu kentlerin belediyelerinin sözü edilen parkların bir kısmını satışa çıkarmasının mümkün olamayacağı gibi, Kültürpark içindeki bu arsanın da satışının kabul edilemeyeceğini, tapu iptal davasının açılmasının gerektiğini savunmuştur (Milliyet, 2008). Aslında Piriştina da, Kocaoğlu da bu opsiyon üzerinde durmuştur. Ancak yüksek tazminat bedeli ve diğer ortaklarla uzlaşa sağlanamaması nedeniyle Belediye arsayı geri alamamıştır.

09.03.2009 tarihinde Güç Yapı, EGS GYO ve İzmir Büyükşehir Belediyesi arasında, yapı inşaat alanının %30'u Belediye Hizmet Alanı (BHA), %70'i Merkezi İş Alanı (MİA) olacak şekilde yeniden protokol düzenlenmiştir. Protokol koşullarına göre hazırlanan 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı 13.3.2009 tarihinde İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından 01/159 sayılı karar ile onanmıştır. Plana, emsal yerine toplam inşaat alanı 104.000 m² olarak işlenmiştir. 104.000 m², 5 emsale karşılık gelmektedir. Önceki davalarda planlama raporlarının eksik olduğu konusu üzerinde durulunca, bu plan değişikliğinde 14 sayfalık Plan Açıklama Raporu verilmiştir. Plan Açıklama Raporu'nda, mevcut belediye hizmet binasının mekânsal yetersizlikleri ve güçlendirme sorunları nedeniyle yeni hizmet binasına duyulan ihtiyaç ve fuar alanının Gazimir'e taşınma kararı ile "Otel ve Kongre Merkezi" kullanımının geçerliliğini yitirmesi, "Belediye Hizmet Alanı" notuna gerekçe olarak sunulmuştur (Erkan ve Avar, 2017). Plan tadilatını gerekçelendirmek üzere başka bir insan-olmayan aktör olarak mevcut Belediye Hizmet Binası'nın ilişki ağına dâhil edildiği görülmektedir.

İmar Kanunu'na uygunluğu açısından denetlenmek üzere Bayındırlık İl Müdürlüğü'ne gönderilen planlar, getirdiği yoğunluk artışı nedeniyle şehircilik ve planlama ilkelerine aykırı bulunmuştur (Mimdap, 2009b). İzmir Valiliği, Bayındırlık İl Müdürlüğü'nün raporuna dayanarak yeni hazırlanan imar planına karşı yürütmenin durdurulması ve imar planının iptali için dava açmıştır. Dava, İzmir Büyükşehir Belediyesi aleyhine sonuçlanmıştır. Belediye Başkanlığı'nın ve Güç Yapı A.Ş.'nin dilekçeleriyle karar temyiz edilmiştir. Danıştay temyiz taleplerini reddederek İzmir Valiliği lehine verilen kararı 28.09.2010 tarihinde onaylamıştır. İmar planlarının

iptali istemiyle ikinci davayı Yüksel Çakmur ve arkadaşları açmıştır. Bu dava sonucunda İzmir 1. İdare Mahkemesi 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı'nın iptaline karar vermiş¹⁴, karar temyiz süreci sonunda Danıştay tarafından 29.12.2010 tarihinde onaylanmıştır (EGS Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı, 2013).

Arsanın planlama sürecinde ilk defa merkezi yönetimden bir kurumsal aktörün dava açmasıyla tartışma siyasi bir boyut kazanmıştır. CHP Milletvekili Ahmet Ersin konuyu TBMM'ye taşımıştır. Ersin, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yanıtlaması istemiyle verdiği soru önergesinde, İzmir'de yaşanan planlama sorunun hukuki olmaktan çıkıp siyasi boyut kazandığını dile getirmiştir. Son dört yılda Ankara, İstanbul, Adana, Konya Valiliklerinin, Büyükşehir Belediyelerinin düzenlemelerine yönelik herhangi bir iptal davası açmadığına, İzmir'de ise Valilik tarafından, arsanın dava süreci dâhil olmak üzere 159 adet dava açıldığına dikkat çekmiştir. Bayındırlık ve İskân İl Müdürlüğü'nün belediyeyi güç durumda bırakmak amacıyla siyasi tavır içinde olduğunu ileri sürmüştür. Ahmet Ersin'e dönemin İçişleri Bakanı Beşir Atalay cevap vermiştir. Son dört yılda İstanbul'da iki, Konya'da üç benzer dava açıldığını, Kayseri ve Ankara'da ise dava açılmadığını belirtmiştir (Bolulu, 2010). Sözü geçen illerin hepsi dönemin iktidar partisi AKP'nin belediyeleri ile yönetilmektedir. İzmir'de ise dönemin muhalefet partisi CHP'den aday olan Aziz Kocaoğlu Belediye Başkanlığı görevini sürdürmektedir. Bu nedenle, merkezi yönetim ve yerel yönetim arasındaki çatışmanın, kentsel arazi ölçeğindeki iktidar ilişkilerini de biçimlendirdiği görülmektedir.

Arsanın iktidar ilişkileri ağına dolaylı ya da dolaysız olarak dâhil olan ve ilişki ağındaki diğer kurumsal aktörlerin yetki ve sorumluluklarını tanımlayan merkezi yönetim, en güçlü arabuluculardan olan kanunlara başvurarak planlama sürecini yeniden değiştirmiştir. Meclis, 2004 yılında yürürlüğe giren 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile belediyelere “Çevre Düzeni Planına uygun olmak kaydıyla, büyükşehir belediye ve mücavir alan sınırları içinde 1/5.000 ile 1/25.000 arasındaki her ölçekle nazım imar planını yapmak, yaptırmak ve onaylayarak uygulamak” yetkisi vermiştir (Aysel ve Göksu, 2008). İzmir Büyükşehir Belediyesi yeni yasal

¹⁴ İzmir 1. İdare Mahkemesi, 10.03.2010. 2009/898E; 2010/278K.

dayanakla “1/25.000 ölçekli İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Planı”nı hazırlamış, plan 16.03.2007 tarihinde Belediye Meclisi’nde onanmıştır. Basmane Çukuru arazisi, 1/25.000 ölçekli planda “Konak 1. Etap Alsancak-Kahramanlar Bölgesi” sınırlarına dâhil olmuştur. İzmir kentinin 1. derece merkezi olarak tanımlanan bölge, Alsancak Limanı’nın giriş kısmından başlayarak, doğuda Alsancak Garı ve demiryolu, batıda İzmir Körfezi, güneyde Fevzipaşa ve Gazi Caddeleri ile sınırlanan, 9 ayrı mahalleyi kapsayan 206 hektarlık alanı kapsamaktadır (İBB, 2015) (Şekil 5.17). “Basmane Çukuru” arazisi ile ilgili nazım imar planı kararları artık parsel ölçeğinde değil, “Konak 1. Etap Alsancak-Kahramanlar Bölgesi” ölçeğinde verilmeye başlayacaktır.

Şekil 5.17 “Konak 1.Etap Alsancak-Kahramanlar Bölgesi” güncel planlama sınırı içinde kalan arsa (İBB, 2018a)

“Konak 1. Etap Alsancak-Kahramanlar Bölgesi”ne ilişkin ilk Nazım İmar Planı 12.03.2010 tarih ve 01/205 sayılı Belediye Meclisi kararı ile onanmıştır. Planda “Basmane Çukuru” arazisi “özel proje alanı” olarak tariflenmiştir. Şehir Plancıları Odası ve Yüksel Çakmur’un açtığı davalar sonucunda jeolojik-jeoteknik etütleri bulunmadığı gerekçesiyle İzmir 4.İdare Mahkemesi’nin 20.10.2011 tarih, 2011/1535

sayılı ve 28.11.2011 tarih, 2011/1772 sayılı kararları ile plan iptal edilmiştir (İBB, 2015).

Son iptal kararından sonra, “Basmane Çukuru” arazisinin yeni plan tadilatı, nazım imar planı olmadan uygulama imar planı ölçeğinde yapılmıştır. TMSF’nin satış için uyguladığı baskı altında, bölgesel ölçekteki nazım imar planı kararının çıkmasını beklemeyen yerel yönetim, planların kademeli birlikteliği ilkesine uymayan bir strateji geliştirmiştir. %30’u “Belediye Hizmet Binası”, %70’i “Turizm-Ticaret” alanı olarak kullanılmak üzere yapı inşaat alanı 104.000 m² ve yükseklik serbest yapılaşma koşulu getiren 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planı 07.01.2013 tarihinde, 12/2013 sayılı karar ile Konak Belediye Meclisi tarafından onanmıştır (Konak Belediyesi, 2013). Konut kullanımının yapı inşaat alanının 1/3’ünden fazla olamayacağı plan notlarına işlenmiştir. 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı ise 14.06.2013 tarihinde, 05/869 sayılı karar ile uygun bulunarak, Başkanlık Makamı’nca 24.06.2013 tarihinde onaylanmıştır (İBB, 2018a).

Nazım İmar Planı askıdayken Şehir Plancıları Odası, Mimarlar Odası, Konak İlçe Belediyesi ve Devlet Demir Yolları itiraz etmiştir. Mimarlar Odası 22.07.2013 tarihinde yayımladığı raporda planda önerilen tramvay güzergâhını, planın yaya, bisiklet ve araç yolları bağlamında güçlü kararlar içermiyor olmasını eleştirerek planın İmar Kanunu’na, planlama ilkelerine ve kamu yararına uygun şekilde yeniden düzenlenmesini talep etmiştir (TMMOB Mimarlar Odası İzmir Şubesi, 2013). Nazım İmar Planı İzmir 1.İdare Mahkemesi’nin 10.06.2015 tarih, 2015/787 sayılı kararı ile iptal edilmiştir. İptal kararından sonra 2015 yılı sonunda yeniden revize edilen “Konak 1. Etap Alsancak-Kahramanlar Bölgesi 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı” İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin 12.10.2015 tarih, 05/986 sayılı kararı ile uygun bulunarak, Başkanlık Makamı’nca 16.11.2015 tarihinde onaylanmıştır. Arsa bu planda “Ticaret-Turizm-Konut Alanı” tanımlıdır (İBB, 2018a).

Planlama ve yargı sürecinde insan aktörlerin ve kurumsal aktörlerin müdahaleleriyle değişen, dönüşen iktidar ilişkileri ağı, ağa dâhil olan tüm insan ve insan-olmayan aktörleri de dönüştürmüş, bu dönüşüm sürecinde ağ, yeni aktörlerle

ya da aktörlerin yenilenen müdahaleleriyle sürekli değişmiştir. KİD'in odağındaki arsa ise bu süreçte çukur olarak kalmıştır. 1998 yılında uygulaması tamamlanan iksa sistemi insan-olmayan aktör olarak çukurda yağmur suyunun birikmesine neden olmuş, çukur zaman içinde yeni sakinleriyle bir göle dönüşmüştür. Bu göl kentlilerin gündelik hayatına birbiriyle çelişen başka türlü hâllerıyla dâhil olmuştur: hobi alanı, maya çalınan göl, hendek, fareli çukur...

Hobi alanı: Birçok aktörün Kültürpark'ın bir parçası olarak ele alınması gerekliliği üzerinden tartıştığı arsa, kendi kendine yeşili, suyu, içinde yaşayan hayvanları ile Kültürpark'ın bir parçası haline gelmiştir. Basında çıkan haberlere göre taksicilerin bıraktığı balık yavruları suda beslenme olanağı bularak çoğalmışlardır. Kimi esnaf için “hobi alanı”na dönüşen çukura balık tutmak için gelenlere rastlanmıştır (Oğuz, 2011) (Şekil 5.18).

Şekil 5.18 “Basmane Çukuru” arazisinde balık tutan genç (Oğuz, 2011)

Maya çalınan göl: Arsa geçmişinde birçok protestoya ev sahipliği yapmış olsa da en ilginç olanlarından biri EGS Holding Mağdur Yatırımcıları Dayanışma ve Çözüm Geliştirme Platformu tarafından 2010 yılında gerçekleştirilmiştir. TMSF'nin EGS Bank'a el koymasıyla zarara uğrayan EGS Holding borsa hissedarları, çukur arazisinde mağduriyetlerinin giderilmesini talep ettikleri bir basın açıklaması yapmışlardır. Platform üyeleri basın açıklamasından sonra sorumluları bulmak için göle olta fırlatmışlar ve temsili senetlerden yaptıkları kâğıt gemileri yüzdürmüşlerdir. Nasreddin Hoca fıkrasına öykünerek ve Nasreddin Hoca'dan özür dileyerek getirdikleri yoğurtla göle maya çalmışlardır (Gültekin, 2010).

Hendek: Başka bir protesto, daha büyük ölçekte, başka bir gündemle Mayıs 2013’de gerçekleşmiştir. “Taksim Yayalaştırma Projesi” kapsamında Gezi Parkı’na Topçu Kışlası’nın yeniden inşa edilmesi kararını protesto etmek için Gezi Parkı’nda toplanan gruba polis müdahale etmiş, müdahaleden sonra tepkilerin büyümesiyle Gezi Parkı eylemleri ülke geneline yayılmıştır. İzmir’de merkezi Gündoğdu Meydanı ve 1. Kordon olan eylemler kapsamında, farklı odaklarda çeşitli gösteriler düzenlenmiştir. Bu odaklardan biri “Basmane Çukuru” arazisi sınırında olan Hürriyet Bulvarı üzerindeki AK Parti Konak İlçe Binası önü olmuştur. Montrö Meydanı’ndan parti ilçe binası önüne ilerlemek isteyen eylemciler, Dr. Refik Saydam Bulvarı üzerinde polis müdahalesi ile karşılaştıklarında, “Basmane Çukuru” arazisi polislerle eylemciler arasında bir hendeğe, Kültürpark ise eylemcilerin kaçış alanına dönüşmüştür.

Yine bir protesto gösterisi, çevre esnaf tarafından fare baskınlarına yönelik düzenlenmiştir. Çukur sazanlara, martılara, karamekelere, balıkçılara, yaban ördeklerine olduğu kadar, esnafın şikâyetçi olduğu farelere ve sivrisineklere de yuva olmuştur. Arsadan “fareli çukur” olarak söz edilmeye başlanmıştır. Esnaflar rahatsızlıklarını duyurmak için düzenledikleri protesto gösterisinde suyun tahliye edilmesini, ilaçlama yapılmasını ve alanın farelerden temizlenmesini talep etmişlerdir (Yeni Asır, 2013). 2014 yılının Nisan ayında çıkan haberlere göre alan farelerden temizlenmiş, yaklaşık 77 bin ton yağmur suyu tahliye edilmiştir (Oğuz, 2014). Ancak uydu haritalarında da görülebileceği gibi, çukur kısa zamanda tekrar suyla dolmuştur (Şekil 5.19). Çukur, aktör-ağdaki bir diğer insan-olmayan aktör olan Kültürpark ile bütünleşmek için direnmektedir.

Şekil 5.19 Arsanın 2013, 2014 ve 2015 yıllarına ait uydu haritaları

Kültürpark ise fuar alanının Gaziemir’e taşınmasıyla birlikte park olarak kalmak için direnişe başlamıştır. Temeli 2013 yılında atılan ve toplam 240.000 m² inşaat alanına sahip olan Gaziemir Yeni Fuar Alanı’nın 2015 yılı Mart ayında “Fuar İzmir” adıyla açılışı yapılmış, İZFAŞ’ın düzenlediği fuarlar yeni fuar alanına taşınmaya başlamıştır. Açılışın yapıldığı 2015 yılı içinde 9 fuar, yeni fuar alanında düzenlenmiştir (Ege Haber, 2015). Kültürpark’ın artık sadece kent parkı olarak kullanılabileceğine dair beslenen umut ise yerini endişeye bırakmıştır. Belediye 2016 yılında bu endişelerin somutlaşmış halini kamuoyuna sunmuştur.

Büyükşehir Belediyesi 1991 yılında yarışmayla elde edilen projenin vaziyet planı üzerinde değişiklik yaparak Nisan 2016’da Koruma Bölge Kurulu’na başvurmuştur. Revize edilen proje Mayıs 2016’da Tarihi Havagazı Fabrikası’nda, TMMOB’a bağlı odaların, sivil toplum örgütlerinin, iş dünyası temsilcilerinin ve akademisyenlerin katıldığı bir toplantıda açıklanmıştır. Yıl boyu ve gece gündüz yaşayan bir Kültürpark için, Prof. Dr. İlhan Tekeli önderliğinde katılımcı bir yöntemle sürdürüldüğü söylenen çalışmalar sonucunda “daha az bina, daha çok yeşil” hedefiyle ortaya çıkan taslakta yapı yoğunluğunun azaltılacağı, değerli ağaçların korunacağı ve 21.000 m² yeşil alan ilave edileceği vurgulanmıştır. Gençlere yönelik aktif spor alanlarının bulunacağı, mevcut hollerin kaldırılarak yerine 17.000 m²’lik iki adet sergi salonu yapılacağı, yeni fuar ve sergi kompleksinin yeşil çatılı olacağı, İsmet İnönü Sanat Merkezi’nin yerine üzeri açık bir amfi tiyatro yapılacağı, alan çevresindeki duvarların korunarak geçişlerin kolaylaştırılması için kapıların ekleneceği bilgisi verilmiştir. Gazinoların, Golf Kafe ve Açık Hava Tiyatrosu’nun yenileneceği, İZFAŞ Genel Müdürlüğü Binası’nın restore edilerek Anı Evi’ne dönüştürüleceği, Fuar Evlendirme Dairesi ile İzmir Sanat ve Tenis Kulübü’nün korunacağı, Lunapark’ın çocuk ve gençlere yönelik Eğlence Merkezi’ne dönüştürüleceği, alandaki gölün büyütülerek işlevinin arttırılacağı belirtilmiştir (İBB, 2016a) (Şekil 5.20).

Şekil 5.20 “Kültürpark Revize Projesi”nin basında paylaşılan görselleri (İBB, 2016a)

Katılımcılar, sunulan projelerle ilgili olumlu ve olumsuz görüşlerini paylaşmışlardır. Asil Nadir’in “Basmane Çukuru” arazisi için yatırımcı aktör olduğu dönemde adı usulsüzlük iddialarına karışan Sancar Maruflu, bu kez “Kültürpark’ı Koruma ve Anıt Yaptırma Derneği Başkanı” olarak sürece yeniden dâhil olmuş, taslağın İzmir’e artı değer kazandıracağı yönünde olumlu görüş bildirmiştir. Benzer şekilde İzmir Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanı Ekrem Demirtaş, Ege Genç İş Adamları Derneği Yönetim Kurulu Başkanı Seda Kaya, Tarihi Kemeraltı İnşaat Yatırım Ticaret A.Ş Yönetim Kurulu (TARKEM) Başkanı Uğur Yüce, Alsancak Koruma ve Güzelleştirme Derneği Başkanı Dilek Olcay, Ziraat Mühendisleri Odası İzmir Şube Başkanı Ferdan Çiftçi projeye destek vermişlerdir (İBB, 2016a).

Kültürpark projesi, projeye özel olarak açılan bir internet sitesi (<http://www.kulturparkizmir.org/>) ve Kültürpark Pakistan Pavyonu’nda açılan sergi aracılığıyla (İBB, 2016b) kamuoyu ile paylaşılırken, projeye itiraz eden meslek odalarının raporları yayımlanmıştır. Toplantıda katılımcı bir süreç izlendiği söylene de, raporlarda meslek odaları ile son toplantının 2014’te yapıldığı, sonrasında başka bir görüşme yapılmadan söz konusu projenin hazırlanarak Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu’nun görüşüne sunulduğu notu düşülmüştür. Kültürpark’ın tarihi, sosyolojik, ekolojik ve kentsel değerinin altı çizilerek, genel değerlendirme ve önerilerle birlikte yeni proje ile ilgili görüşler detaylı olarak

maddelendirilmiştir. İlgili raporlarda deklare edilen ortak maddeler özetle aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Yatırım odaklı parçacıl yaklaşımlar yerine, bütüncül ve sürdürülebilir yaklaşımlar uygulanmalıdır. Alanın hem kendi içinde, hem de çevresindeki yerleşimler ve yakın çevresindeki tarihi alanlar ile fiziksel, sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler kurması önem taşımaktadır.

- Koruma ve kullanım dengesi gözetilerek alanın kent parkı işlevi öne çıkarılmalıdır. Projede önerilen piknik alanlarından vazgeçilmelidir.

- Kültürpark alanının topografik özellikleri değiştirilmemelidir. Peyzaj, özgün karakteristiği ile korunarak sağlıklılaştırılmalıdır.

- Hangar binaları kaldırıldıktan sonra boşalacak alana Sergi Binası adı altında sergi, kongre merkezi, toplantı işlevleri yüklenen bir yapı inşa etmek yerine, yeşil alan düzenlemesi yapılmalıdır. Yürürlükteki imar planlarında yeni kent merkezi olarak geçen Bayraklı bölgesinde Otel ve Sergi Salonları, Kongre Merkezleri bulunmaktadır. Avan projede önerilen yapıda aynı kullanımların yer alması, İzmir ili genelinde bütüncül bir yaklaşımla düşünülmeyeceğini göstermektedir. Kongre Merkezi önerisi, imar planlarında olduğu gibi yeni kent merkezinde değerlendirilmelidir.

- İzmir Enternasyonal Fuarı ve Kültürpark'ın tarihsel-kültürel geçmişine ilişkin yapılar (özellikle Kültür Pavyonu, Vakıflar Pavyonu, Paraşüt Kulesi ve Ada Gazinosu), heykeller ve izler modern mimarlık mirası olarak iyileştirilerek daha fazla vurgulanmalıdır.

- Kültürpark sadece kültürel varlıkları ile değil, canlı dokusu ile de bir kültür mirasıdır. Alan flora ve fauna açısından uzman ekipler tarafından değerlendirilmeli, yaşayan tüm canlıların (bitkiler, ağaçlar, kuşlar) ihtiyaç duyduğu ekosistemin devamlılığı sağlanmalıdır. Bütün alanı kapsayan bir müdahalenin, Kültürpark'ı dönüştüreceği şantiye ortamının alanın florasına ve faunasına vereceği zarar göz önünde bulundurulmalıdır.

- Kültürpark İZFAŞ tarafından ticari bir alan mantığıyla işletilmemeli, bir park olarak yönetilmeli ve organize edilmelidir.

TMMOB İzmir İl Koordinasyon Kurulu “yeniden bir proje geliştirmek yerine, park içerisinde yer alan kafe-restoran-gazino gibi kullanımların kalitesinin artırılması, güvenliğin sağlanması, çevreci ulaşım alternatiflerinin geliştirilmesi, peyzaj elemanlarının niteliklerinin yükseltilmesi gibi düzenlemeler ile alanın rehabilite edilebileceğini kaydetmiştir. Mimarlar Odası İzmir Şubesi ve Şehir Plancıları Odası İzmir Şubesi, projenin değerlendirilmesi için önce Koruma Amaçlı İmar Planı’nın hazırlanması gerektiği konusunda görüş bildirmiştir. Kurul; “söz konusu alanla ilgili kurula sunulan 1/1000 ölçekli Revize Vaziyet Plan Önerisinin değerlendirilip değerlendirilemeyeceği hususunda tereddüde düşüldüğünden Genel Müdürlüğün görüşünün alınması” yönünde karar vermiştir. TMMOB, Koruma Amaçlı İmar Planı yapılması gerektiği görüşüyle Kültür ve Turizm Bakanlığı’na başvurmuştur (Bolulu, 2017).

“İzmir Büyükşehir Belediyesi’ni Kültürpark Revizyon Projesi’ni Koruma Kurulu’ndan çekmeye ve ortak akıl ile Kültürpark’ın doğal, tarihi, kültürel ve sosyal yapısının, daha sürdürülebilir uygulamalar ile gelecek nesillere taşınabilecek bir yolun mümkün olduğunu kabul etmeye davet etmek” amacıyla 6 Eylül 2016’da TMMOB’a bağlı odalar ve diğer destekçi demokratik kitle örgütlerinden oluşan “Kültürpark Platformu” kurulmuştur (Gazete Duvar, 2017). Platform, Kültürpark’ın ticari kullanıma açılmamasını, hangarlar kaldırıldıktan sonra boşalacak alanın kent parkına dâhil edilmesini talep etmektedir (Evrensel, 2016). Kültürpark’ı bir kent parkı olarak korumak ve kamuoyu oluşturmak için Kültürpark’ta kentlilerin katılımıyla çeşitli etkinlikler, atölyeler, şenlikler, konserler, buluşmalar düzenlenmektedir (Şekil 5.21).

Şekil 5.21 Kültürpark Platformu’nun düzenlediği etkinlikler (Kültürpark Platformu Duyuru, 2017)

Kültürpark ile ilgili bu gelişmeler yaşanırken, “Basmene Çukuru” arazisinin yatırımcı aktör-ağı yenilenmiştir. TMSF’nin 19 Ocak 2016’da 80 milyon dolar tahmini bedelle çıktığı ihalede “Ege Dünya Ticaret Merkezi Ticari ve İktisadi Bütünlüğü” Livamine Madencilik A.Ş.’ye satılmıştır. 2014 yılında 117 milyon ve 90 milyon dolar tahmini bedelle çıkılan ve hiçbir firmanın teklif vermediği iki ihaleden iki yıl sonra yapılan bu ihalede tek teklifi Sancak Ailesi’ne ait, Folkart Yapı’yı da bünyesinde bulunduran Livamine Madencilik A.Ş. vermiş ve satış gerçekleşmiştir. Folkart Yapı Yönetim Kurulu Başkanı Mesut Sancak, Akça Holding Yönetim Kurulu Başkanı Rıza Akça ve Manet Genel Müdürü Tarık Kayar’la birlikte konsorsiyum¹⁵ oluşturduklarını ve projeye 750 milyon liralık yatırım yapacaklarını açıklamıştır. Güç Yapı A.Ş. Yönetim Kurulu Başkanı Kemal Zorlu, Güç Yapı A.Ş.’nin içinde bulunmadığı bir satışın geçerli olamayacağı iddiasıyla satışa itiraz etmiştir (Ege Meclisi, 2016). İstanbul 5. İdare Mahkemesi, Zorlu’nun yürütmeyi durdurma talebini reddetmiştir. Zorlu davasını 2017 yılında geri çekmiştir (Yeni Asır, 2017).

Mesut Sancak, “Basmene Çukuru” arazisinin mimari projesi ile ilgili ilk görüşmeyi, Folkart Yapı’nın İzmir’deki projeleri için daha önce birlikte çalıştığı Emre Arolat ile yapmıştır. Görüşmeden sonra mimari proje çalışmalarının başladığı müjdelense de, Sancak sonraki aylarda yurtiçinden ve yurtdışından başka ofislerle bir araya gelmiştir. Roy Higgs, Tabanlıoğlu Mimarlık, Yağcıoğlu Mimarlık, DDG, MAD Architects ve Korucuoğlu Mimarlık ofislerinin hazırlayacağı konsept projelerden seçilecek olan üç projenin İzmirliilerin kararına sunulacağı duyurulmuştur (Hürriyet Ege, 2016).

İzmirliilerin kararına sunulacak olan üç proje Folkart Yapı tarafından seçilmiştir (Şekil 5.22). MAD Architects, Tabanlıoğlu Mimarlık ve DDG tarafından hazırlanan, en yüksek noktaları 270 m, 315 m ve 248 m olan, Sancak’ın deyişiyle “başlı başına önemli birer sanat eseri özelliği taşıyan” üç proje “kararimizmir.com” isimli bir internet sitesi üzerinden kentlilerin oylamasına sunulmuştur. “Biz İzmir sevgisiyle bu muhteşem şehirden ilham alıyoruz. Güzel İzmir’e yakışacak projelere sizlerin desteği

¹⁵ Satış işlemi gerçekleşikten kısa bir süre sonra konsorsiyum üyeleri birlikte verildikleri karar doğrultusunda ortaklığı sonlandırdıklarını, Folkart’ın sürece tek başına devam edeceğini açıklamışlardır (Milliyet, 2016).

ile imza atıyoruz. Şimdi İzmir’in merkezinde başlayacağımız yeni projemizi siz seçin istiyoruz” çağrısıyla açılan internet sitesinde, projelerin hangi mimarlar tarafından tasarlandığına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. 31 Aralık 2016 gecesine kadar devam eden ankete katılanların proje tercihleri ve proje için önerdikleri isimler alınmıştır. 2016 yılı sonuna kadar devam edecek zemin çalışmalarından sonra, İzmirliilerin seçtiği projenin uygulamasına başlanması ve inşaatın en geç 2020 yılında tamamlanması hedeflenmiştir. Sancak, projede yer alan 160 milyon dolar değere sahip Belediye Hizmet Binası’nın Avrupa’nın en modern Belediye Hizmet Binası olacağını, bütünde 240 milyon dolarlık artı değer yaratacak projenin dünyanın ilk yirmi projesi arasına gireceğini iddia etmiştir (Yeni Asır, 2016).

Şekil 5.22 İzmirliilerin seçimine sunulan üç projenin görselleri (Bayhan, 2016a)

Oylama süreci devam ederken, Folkart Yapı, İzmir Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü’ne MAD Architects tarafından hazırlanan projenin Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) raporunu sunmuştur (Şekil 5.23). Basında projenin seçilmesinde başvuru katılımcılık modeli öne çıkarılırken, süreç başka bir kanaldan yatırımcının seçtiği projeye devam etmiştir. İzmir Valiliği raporu onaylamıştır. Raporla birlikte yapılacak projenin detayları da ortaya çıkmıştır. Folkart İzmir Toplu Konut, İş Merkezi ve Ticaret Merkezi için inşa edilecek proje 420 adet farklı büyüklüklerde (1+0, 1+1, 2+1, 3+1, 4+1) konut, 170 adet bağımsız

bölümden oluşan Ticaret Merkezi, 31.200 m²'lik Belediye Hizmet Alanı, 3.500 m² Yeşil Alan, 60 m² Açık Havuz, 160 m² Kapalı Havuz, Spor Alanı, Açık Otopark Alanı bulunan Konut ve İş Merkezi niteliğinde bir yerleşkedir. Proje 270 m yüksekliğinde zemin+67 kat ve 194 m yüksekliğinde zemin+48 kat olan iki bloktan oluşmaktadır. 3 bodrum kat (toplam 53.930.50 m²) otopark olarak kullanılacaktır. Projenin toplam inşaat alanı bodrum katlar dâhil 230.374,4 m²'dir. Sancak'ın röportajlarında sıklıkla başvurduğu “modern cazibe merkezi” tanımı, raporda da kullanılmıştır (Folkart İzmir, 2016).

Şekil 5.23 Folkart İzmir Toplu Konut, İş Merkezi ve Ticaret Merkezi projesi (Ege Postası, 2016)

Uygulama imar planında verilen 104.000 m² inşaat alanı hakkının, projenin brüt inşaat alanı hesabında %100'den fazla bir oranla aşıldığı görülmektedir. 1985 yılında imar ve planlama yetkileri yerel yönetimlere devredildikten sonra, özellikle İstanbul'da olmak üzere, Türkiye'nin birçok yerinde belediyelerin yetkilerini bu tür yoğunluk artışına sebep olan uygulamalarda kullandığı bilinmektedir. 2013 yılında yapılan Planlı Alanlar Tip İmar Yönetmeliği değişikliği ile imar ve planlama yetkileri Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na bağlanarak yeniden merkezileştirilirken, imar rantlarına yönelik yeni düzenleme beklenmiş, ancak “emsale dâhil olmayan alanlar” tanımına ilişkin tartışmalı maddeler bu tür imar artışlarını yasallaştırarak tüm Türkiye’de yaygınlaştırmıştır (Karakaya, 2015). ÇED Raporuna sunulan projenin de “emsale dâhil olmayan alanlar” tanımına ilişkin maddeleri esneterek inşaat alanını artırdığı tahmin edilmektedir.

Şehir Plancıları Odası, Mimarlar Odası, Çevre Mühendisleri Odası, Peyzaj Mimarları Odası İzmir Şubeleri ve Kültürpark Platformu ayrı ayrı basın açıklamaları yaparak ÇED Raporunda sunulan proje ile ilgili itirazlarını kamuoyu ile paylaşmışlardır. Odaların ortak kaygılar içeren değerlendirmelerine göre, proje tarihi kent merkezi ve Kültürpark üzerinde fiziksel ve sosyal anlamda rant baskısı yaratacak, altyapı sorunlarına neden olacak ve bölgenin turizm değerine zarar verecektir. İmar planında yer alan turizm amaçlı kullanımın projede olmaması ve projedeki konut inşaat alanının toplam inşaat alanının 1/3'ünü aşması imar koşullarına aykırıdır. Belediye hizmetlerinin özel işletilecek bir binaya taşınması kamu yararını zedelemektedir (Yapı, 2016). Mimarlar Odası arsanın kamu hissesinin, bölgenin ihtiyacı olan Kongre Merkezi olarak projelendirilmesini önermiştir (Alpaslan, 2016). TMMOB İl Koordinasyon Kurulu ise Kongre Merkezi'nin Bayraklı yeni kent merkezinde yapılabileceğine, hatta Bayraklı bölgesi planlarında geçen otel ve sergi salonlarının, kongre merkezlerinin, mevcutta bulunan kongre ve kültür merkezlerinin, otellerin ve üniversitelerin sunduğu kongre olanaklarının ihtiyacı karşılayacak sayıda ve nitelikte olduğuna kanaat getirmiştir (TMMOB, 2016).

Çevre Mühendisleri Odası'nın raporunda arsaya gelecek ek nüfusun ve trafik yükünün tanıtım dosyasındaki hesaplardan yüksek olacağı, bu yüklerin yanlış hesaplanmasının çevresel etkilerin yanlış değerlendirilmesine neden olacağı, su temini ve atık su için altyapı kapasitesinin yeterliliğinin irdelenmediği, projenin gerçekleşmesi halinde ortaya çıkacak 58.000 m² yeşil alan ihtiyacının karşılanamayacağı belirtilmektedir. Peyzaj Mimarları Odası İzmir Şubesi ise projeyi gölge ve rüzgâr etkisi, kent mikro ikliması üzerine olan etkisi, kanyon etkisi ve kent silüetindeki olumsuz etkisi üzerinden eleştirmiştir (Akdemir, 2016). Tüm bu eleştiriler ve itirazlar doğrultusunda, İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin "Kültürpark Revizyon Projesi"ni Koruma Kurulu'ndan çekmesi ve "Folkart İzmir Toplu Konut, İş Merkezi ve Ticaret Merkezi" projesini durdurması için Kültürpark Platformu tarafından imza kampanyası başlatılmıştır (İlkses Gazetesi, 2016).

Mesut Sancak yakın bir zamanda verdiği röportajda, projenin nasıl olacağının zaten imar koşulları ile belirlenmiş olduğunu, kendisi şehir plancısı olsa arsaya bu imar hakkını vermeyeceğini ifade etmiştir. Ancak bir yatırımcı aktör olarak, arsaya tanımlı imar hakkını kullanarak ve hatta esneterek maksimum kâr elde edebileceği projeyi uygulama yoluna gitmiştir. Sancak, bu projede en azından ahşap ve yeşil bir bina tasarlayarak yüksek yapının yarattığı olumsuz etkiyi telafi ettiklerini, “yeşilden görölmeyecek” olan binanın Kùltürpark’ı tamamlayan bir yapı olacağını savunmuştur:

Basmane Çukuru’na gelirsek 20 sene önce ihale edilmiş, şu anda İzmir’in başına bela bir iş. 20 senedir yatırımcılara dönük İzmir’le ilgili algıyı çok kötü etkiledi. 20 sene önce 5 emsalden ihale edilmiş maalesef, bina böyle yapılacak diye tanımlanmış. Basmane Meydanı’ndan 160 metre çekeceksin, sonra yükselmeye başlayacaksın diyor. Binanın şekli 20 sene önce tarif edilmiş, şeklini ben belirlemiyorum. Tüm binada 200 konut ve aşağıda butik bir çarşı olacak şeklinde planlıyor. İzmir markalarının toplanacağı, Ege markalarının bulunacağı bir çarşı olacak. Biz ne yapıyoruz, en azından yüksek yapının yarattığı kirliliği telafi edebilmek için ahşap ve yeşil bir bina olacak, 100 metrenin üzerine kadar yüksek ağaçlar koyacağız. Mimari dil anlamında Avrupa’nın en özel projesini yapacağız, İzmir’in değil Türkiye’nin simgesi olacak. Kùltürpark’ın yeşil dokusuna en ufak zarar vermeden, onu tamamlayan bir yapı olacak. Helikopterle baktığınızda yeşil, düşey bir orman göreceksiniz. Yeřilden görölmeyen bir bina olacak, dünyada o yüksekliğe ağaç çıkaran ilk biz olacağız (Ünuz, 2018).

“Kùltürpark Revizyon Projesi” ile “Folkart İzmir Toplu Konut, İş Merkezi ve Ticaret Merkezi” projesinin aynı döneme gelmesinin bir tesadüf olamayacağı, Kùltürpark’ta düşünölen Kongre Merkezi’nin altındaki otopark ve yol bağlantıları ile Kùltürpark’ın Folkart projesinin özel bahçesi haline geleceği tartışılırken (Sol Haber Portalı, 2016), Folkart’ın 85. ve 86. İzmir Enternasyonal Fuarı’nın ana sponsorluğunu alması ayrıca tepki çekmiştir. 2016 yılında gerçekeşen 85. İzmir Enternasyonal Fuarı’nın ana sponsorluğu ile ilgili HDP İzmir İl Eş Başkanları Gülay Bilici ve Mahfuz Gülerüyüz basın açıklaması yayımlamışlardır. Metinde fuara ilk kez

özel bir şirketin sponsor olması ve hatta bu şirketin “Folkart İzmir Toplu Konut, İş Merkezi ve Ticaret Merkezi” projesinin yatırımcısı olması eleştirilmiştir. Belediyenin Kültürpark için önerdiği proje ile bu ilişkilenişin bağlantısı sorgulanmıştır. Kültürpark içindeki bütün organizasyonların 1990 yılından, yani İZFAŞ kurulmadan önce olduğu gibi belediye tarafından yapılmasının gerektiği ifade edilmiştir (Bayhan, 2016b).

Bir sene sonra, 2017 yılında Folkart yeniden İzmir Enternasyonal Fuarı’nın ana sponsoru olmuştur. Bu sefer Kültürpark Platformu bir açıklama yapmıştır. Basın metninde sponsorluklarla sermaye gruplarına Kültürpark üzerinde söz hakkı kazandırıldığı, Kültürpark’ın hemen yanında yapmak istediği gökdelen projesiyle kent suçuna ortak olan bir firmanın Enternasyonal Fuarı’nı sahiplenmesinin kabul edilemeyeceği, dolu dolu gösterilen fuar programı ile sermayeye meşruluk zemini kazandırıldığı kaydedilmiştir. İZFAŞ gibi ticari bir kuruluşun Kültürpark ile ilişkisinin kesilerek, sadece ihtisas fuarlarıyla ilgilenmesi gerektiğinin altı çizilmiştir (Sol Haber Portalı, 2017). Kültürpark Platformu, yılsonuna doğru Folkart Projesi ile ilgili itirazını da yinelemiştir:

Basmane Çukuru denen arsa aslında Kültürpark’tan kopartılmış, halkın elinden alınmış bir alandır. Daha önceki açıklamalarımızda belirttiğimiz gibi bu alanda trafik ve silüet başta olmak üzere kentsel altyapı ve mekânsal niteliği son derece olumsuz etkileyecek, kent suçu olarak kabul ettiğimiz yüksek yapılaşmaya sonuna kadar karşı olduğumuz gibi böyle bir yapının içerisinde bir Belediye Hizmet Birimi düşünülmesini bu kentin tarihine, kimliğine ve taşıdığı her türlü sosyal, kültürel ve demokratik özelliklere hakaret olarak değerlendiriyoruz ve kabul etmiyoruz (Kültürpark Platformu, 2017).

Belediye hizmetlerinin özel işletilecek bir binaya taşınması ve Belediye Hizmet Biriminin projedeki ele alınma biçimine dair gelen tepkiler üzerine, İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Folkart Yapı tekrar masaya oturmuştur. Projenin Belediye Hizmet Binası ayrı konumlanacak şekilde revize edilmesi için uzlaşının sağlandığı, proje çalışmalarının bu doğrultuda yürütüleceği basında duyurulmuştur (Yapı, 2017).

Daha sonra, arsada tiyatro salonu ile tiyatro eğitimi yapılabilecek bir başka salon yapılmasına karar verildiği ve bu karar doğrultusunda projenin revize edildiği haberleri çıkmıştır (Milliyet, 2017).

2017 yılının sonuna doğru hem Kültürpark için, hem de “Basmane Çukuru” arazisi için açılan davalar sonuçlanmaya başlamış, üst üste iptal kararları gelmiştir. TMMOB’un “Kültürpark Revizyon Projesi” ile ilgili olarak başvurduğu Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültürpark’a ilişkin revize projelerin İzmir 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nda değerlendirilmesi gerektiğine karar vermiştir. Bu kararla birlikte İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin Kültürpark’a İlişkin Koruma Amaçlı İmar Planı yapması gerekliliği doğmuştur (TMMOB Mimarlar Odası İzmir Şubesi, 2017).

“Basmane Çukuru” arazisinin 2013’te onanan “Turizm ve Ticaret Alanı” koşullu 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planı, Yüksel Çakmur ve arkadaşlarının açtığı ve 21.09.2017 tarihinde sonuçlanan dava ile iptal edilmiştir. İzmir 5. İdare Mahkemesi, önceki davaların bilirkişi raporlarına benzer şekilde plan kararının bölgeye getireceği yoğunluk artışı ve trafik yükünü eleştiren, çevresi ve Kültürpark ile ilişkisini olumsuz bulan bilirkişi raporuna dayanarak iptal kararını almıştır. Uygulama imar planının, nazım imar planından önce yapılıp onaylanmasının planların kademeli birlikteliği ilkesini zedelediğine de dikkat çekilmiştir (Hürriyet, 2017; Sözcü, 2017).

1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planının iptalinin hemen ardından, 2015 yılında onanan Nazım İmar Planı da iptal edilmiştir. Şehir Plancıları Odası, Mimarlar Odası ve Konak Belediyesi’nin Konak 1.Etap (Alsancak-Kahramanlar Bölgesi) 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı’na açtıkları dava 07.11.2017 tarihinde sonuçlanmış, 2017/1601 sayılı kararla plan iptal edilmiştir. Mahkeme kararına esas olan Bilirkişi Raporu’nda 16.11.2015 tarihinde onanan Konak 1.Etap (Alsancak-Kahramanlar Bölgesi) 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı’nın;

-Plan hiyerarşisi içinde üst ölçekli plan kararlarına uygun olarak hazırlandığı, bu kapsamda planların kademeli birlikteliği ilkesine uygun olduğu,

- Etaplar halinde yapılıp onaylanmasının uygun olduğu, dava konusu planda sit alanlarının plan dışına çıkarılmasının ise; üst ölçekli bütünlüklü planın varlığı dikkate alınarak imar ve koruma mevzuatı ve plan tekniğine biçimsel bir aykırılık teşkil etmediği,
- Kentsel, sosyal ve teknik altyapı alanlarının alt ölçekli planlarda düzenlenebilecek olması nedeniyle korunması yönündeki planlama yaklaşımının planlama tekniği, ilke ve esaslarına uygun olduğu,
- Yaya yollarına ilişkin planlama kararlarının, ölçeği gereği uygulama imar planının konusu olması bakımından plan tekniği ve kamu yararına uygun olduğu,
- Tramvay güzergâhına ilişkin planlama kararının plan tekniği ve kamu yararına uygun olduğu belirtilmiştir (İBB, 2018a).

Ancak, İzmir 3. İdare Mahkemesi "...dava konusu plan ile ‘Ticaret-Turizm Alanı’ ve ‘Ticaret-Turizm-Konut Alanı’ olarak belirlenen karma kullanım alanlarının yapılaşma kararlarına plan bütünlüğü, mevcut doku, ulaşılabilirlik ve çevre ilişkileri açısından kentsel mekân bütününde silüete olan etkileri ile birlikte değerlendirilmemiş olduğu, karma kullanım alanlarına ilişkin fonksiyonların nasıl yönleneceği ve temel stratejilerine dair karar üretmemiş olması ve İzmir’in ticaret yoğunluğu olan kent merkezindeki mevcut durumdaki otopark sorununa plan kararı ile de çözüm önermediği ve teknik-sosyal donatı alanlarının otopark ihtiyacı için kullanılacağına belirtildiği, ancak otopark kullanımının gerektirdiği etüt, analiz, alan niteliği ve peyzaj özelliklerine ilişkin nasıl bir araştırma yapılacağına ilişkin hüküm içermemesi nedenleriyle şehircilik ilkelerine, kamu yararına, imar mevzuatına, planlama tekniklerine ve mahkeme kararlarına uygun olmadığı..." yönünde karar vermiştir. Nazım ve uygulama imar planlarının iptaliyle “Basmane Çukuru” arazisi ve bulunduğu planlama bölgesi (Alsancak-Kahramanlar bölgesi) plansız kalmıştır (TMMOB Şehir Plancıları Odası İzmir Şubesi, 2018).

İzmir Büyükşehir Belediyesi 2018 yılının Ocak ayı ilk oturumunda Konak 1.Etap (Alsancak-Kahramanlar Bölgesi) 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı’nı gündeme almıştır. İzmir 3. İdare Mahkemesinin son iptal kararında belirtilen hususlar ve mevcut arazi kullanım şeması, yürürlükteki imar planı kararları ve uygulamaları,

çevre kullanımlar ve çevresindeki imar planı kararları gibi girdiler dikkate alınarak hazırlanan Konak I. Etap (Alsancak-Kahramanlar Bölgesi) 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı ve Plan Açıklama Raporu, 12.01.2018 tarihinde onanmıştır (İBB, 2018b). Bu planda “Basmane Çukur” arazisi “Ticaret-Turizm-Konut Alanı (Çok Yüksek) (601 kişi/ha üstü)”¹⁶ olarak tanımlanmıştır. Şehir Plancıları Odası İzmir Şube Başkanı Özlem Şenyol yaptığı açıklamada, planların iptal gerekçelerinin kısa zamanda giderilemeyeceğini, kapsamlı bir teknik çalışmaya ihtiyaç olduğunu, planın bu kadar kısa sürede revize edilmesinin yatırımcıların belediye üzerindeki baskısından kaynaklanmış olabileceğini, bu yüzden yeni plan çalışmasına şüphe ile baktıklarını dile getirmiştir (Ud, 2018). Nitekim Şehir Plancıları Odası İzmir Şubesi ve Mimarlar Odası İzmir Şubesi, önceki davaların iptal kararlarında işaret edilen sorunların giderilmediği gerekçesiyle son plan kararına karşı ayrı ayrı dava açmışlardır. Haziran 2018 tarihi itibarıyla dava süreçleri devam etmektedir.

Planlama süreci ile ilgili bu gelişmeler yaşanırken, yatırımcı grup mimari proje için başka bir mimarlık firması ile anlaşmıştır. İngiliz mimarlık firması Design International ile 2017 yılında yeni mimari proje için çalışmalara başlanmış, bu yabancı firma ile birlikte Türkiye’den bir mimarlık ofisi de yatırımcı firmanın davetiyle sürece dâhil edilmiştir. Ancak yapılan gizlilik anlaşmaları nedeniyle ve arsanın imar durumu ile ilgili dava süreçleri devam ettiği için son proje ile ilgili detaylar kamuoyu ile paylaşılmamaktadır. Design International firması, proje ile ilgili yayımladığı görselleri yatırımcı firmanın talebiyle internet sitesinden kaldırmıştır (Şekil 5.24). Sürece dâhil edilen yerel mimarlık ofisinin ortağı olan ve isminin gizli kalmasını talep eden mimar aktörün verdiği bilgiye göre, Design International grubunun hazırladığı avan projenin revizyon, uygulama ve ruhsat projesi çalışmaları yerel mimarlık ofisi tarafından sürdürülmektedir. Yeni öneride belediyenin %30’luk payı Belediye Hizmet Binası ve 700 kişilik tiyatro salonu olarak projelendirilmiştir. Gelen eleştiriler üzerine Belediye Hizmet Binası ayrı bir

¹⁶ Ticaret, Turizm, Konut kullanımlarının bir arada yer alabildiği alanlardır. Bu alanlarda ayrıca plan kararı gerekmeden gerçek ve tüzel kişilere veya kamuya ait; yurt, kurs, dersane, ticari katlı otopark, sosyal ve kültürel tesisler ile belediye hizmet alanları yapılabilir. Ancak bu alanlarda katlı otopark, özel eğitim veya özel sağlık tesisi yapılabilmesi için bu planda bu amaçla değişiklik yapılması gerekmektedir. Yapılaşma koşulları ve oranları 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planında belirlenecektir (İBB, 2018a).

blok olarak tasarlanmış, ancak bu blok ile zeminde yapılacak olan AVM, tiyatro salonu ve otopark arasında iç mekân bağlantıları sağlanmıştır. Daha önceki projelerde var olan ofis kullanımından vazgeçilerek, yeşil teraslarıyla Kültürpark ile bütünleşeceği öngörülen 40 katlı bir konut kulesi önerilmiştir. İptal edilen bir önceki uygulama imar planında konut kullanım sınırlaması varken, yeni gökdelen sadece AVM ve konut kullanımına ayrılmıştır. Yatırımcının aldığı bu kararın, yeni imar planı düzenlemelerine yansıdığı¹⁷ ve yansıtacağı tahmin edilmektedir.

Şekil 5.24 Design International tarafından tasarlanan son proje (Skyscrapercity, 2018)

1998-2018 yılları arasındaki üçüncü dönemde çeviri sürecine yeni aktör-ağ bileşenlerinin eklendiği, Yüksel Çakmur gibi bazı aktörlerin bir önceki döneme göre pozisyonlarının ve rollerinin değiştiği ve neoliberal politikaların hâkimiyetinde yatırımcı aktörlerin, yerel yönetimin de desteğiyle ağ içindeki etki gücünün arttığı görülmektedir (Ek 3) (Tablo 5.3). Bir önceki dönem başlayan ve yarım kalan inşaatın tamamlanması için, arabulucu olması beklenen imar planlarına aracılar olarak başvurulmuştur. Arsanın kullanım ve değişim değeri, gerekli plan tadilatları yapılarak yeniden üretilmiştir. Ancak her plan tadilatı, sivil toplum örgütleri ve meslek örgütleri tarafından kamu yararı ilkesi ve arsanın Kültürpark ile ilişkisi öne çıkarılarak yargıya taşınmış ve süreç sürekli kesintiye uğramıştır. Diğer yandan insan-olmayan aktör olarak iksa sisteminin etkisiyle aktör-ağa diğer insan-olmayan aktörler su, yeşil, balıklar, fareler, kuşlar ve sinekler eklenmiştir. Gökdelen inşasının

¹⁷ 2018 yılı Ocak ayında onaylanan 1/5000 Nazım İmar Planı'nda, "Ticaret-Turizm-Konut Alanı (Çok Yüksek) (601 kişi/ha üstü)" plan notuyla arsada yüksek yoğunluklu konut inşasının önü açılmıştır.

tamamlanması için planlama ve mimarlık alanında farklı stratejiler geliştirilirken, arsa zaman içinde kendi ekosistemini oluşturmuştur. İnsan-olmayan aktör olarak arsa, inorganikten organiğe dönüşerek bu kentsel mekânın ağ içindeki anlamını tercüme etmiş ve bir gölete dönüşmüştür. Bu gölet, kentlilerin gündelik hayatına bataklık, fare yuvası ve hendek gibi başka tezahürlerle dâhil olmuştur. Son mimari projenin inşaat çalışmalarının başlaması için su tahliye edilmiş ve çukur yeniden ortaya çıkmıştır. İnşa faaliyetleri durdurulan, dava süreci ve yeni mimari proje çalışmaları devam eden arsa, ilk gökdelen imgesinin üretilmesinden 43 sene sonra, başka bir gökdelen için bir çukur olarak beklemeye devam etmektedir.

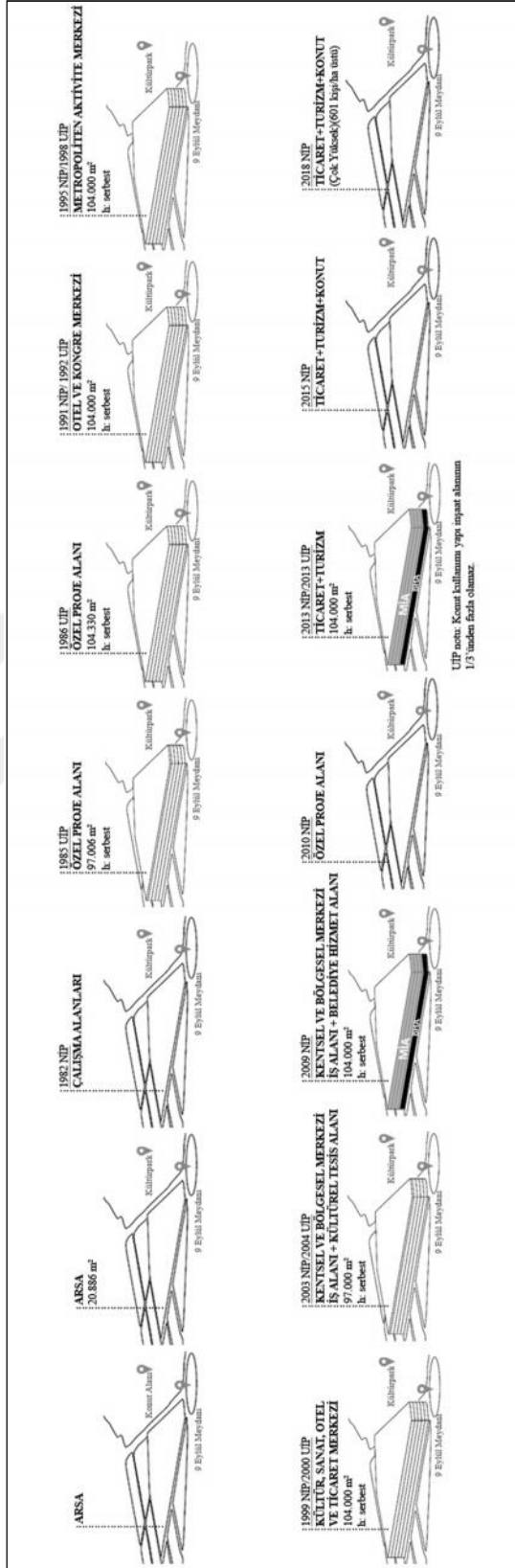
Tablo 5.3 1998-2018 yılları arasındaki üçüncü dönemin aktör-ağ bileşenleri

AKTÖRLER	kurumsal aktörler	Merkezi yönetim	TBMM, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, TMSF, İzmir Valiliği, TCDD
		Yerel yönetim	İzmir Büyükşehir Belediyesi, Konak Belediyesi, İzmir 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu
		Ticari şirket	Güçbirliği Holding, EGS GYO, FOLKART, MANET, Akça Holding
		STK, Meslek örgütleri	TMMOB, İzmir Mimarlar Odası, İzmir Tabip Odası, İzmir Barosu, İzmir Eczacı Odası, İzmir Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, İzmir Şehir Plancıları Odası, İzmir Peyzaj Mimarları Odası, İzmir Çevre Mühendisleri Odası, Kültürpark Platformu
		Yargı kurumları	Yerel Mahkeme, Danıştay
	insan aktörler	Mimar aktörler	Emre Arolat, Roy Higgs, Yağcıoğlu Mimarlık, Korucuoğlu Mimarlık, Tabanlıoğlu Mimarlık, DDG, MAD Architects, Design International
		Yatırımcı aktörler	Kemal Zorlu, Mesut Sancak
		İdari yöneticiler	Ahmet Piriştina, Aziz Kocaoğlu
		Kentliler	Yüksel Çakmur ve arkadaşları, İzmirliiler
	insan-olmayan aktörler		arsa, Kültürpark, su, yeşil, balıklar, fareler, sivrisinekler, İzmir Büyükşehir Belediyesi Hizmet Binası, Gazimur Fuar İzmir, 85. ve 86. İzmir Enternasyonal Fuarı, yeşil çatı
ARABULUCULAR	Planlar, Yasalar, Yönetmelikler		5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004), Gazimur Fuar Alanı ve Serbest Bölge Gelişme Alanı UİP (2005), 1/25000 İzmir Büyükşehir Bütünü Çevre Düzeni Planı (2007), Planlı Alanlar Tip İmar Yönetmeliği değişikliği (2013), ÇED Raporu
	Mimari Projeler		"Ege Dünya Ticaret Merkezi", "Basmene Ticaret-Turizm Kültür Merkezi", "Kültürpark Revize Projesi", "Folkart İzmir Toplu Konut, İş Merkezi ve Ticaret Merkezi", "Folkart İzmir"
ARACILAR	Önerilen projelerin çizimleri, maketleri, 3 boyutlu görselleri, fotoğraflar, haritalar, Hilton Oteli 1999 NİP, 2000 UİP, 2003 NİP, 2004 UİP, 2009 NİP, 2010 NİP, 2013 NİP, 2013 UİP, 2015 NİP, 2018 NİP		

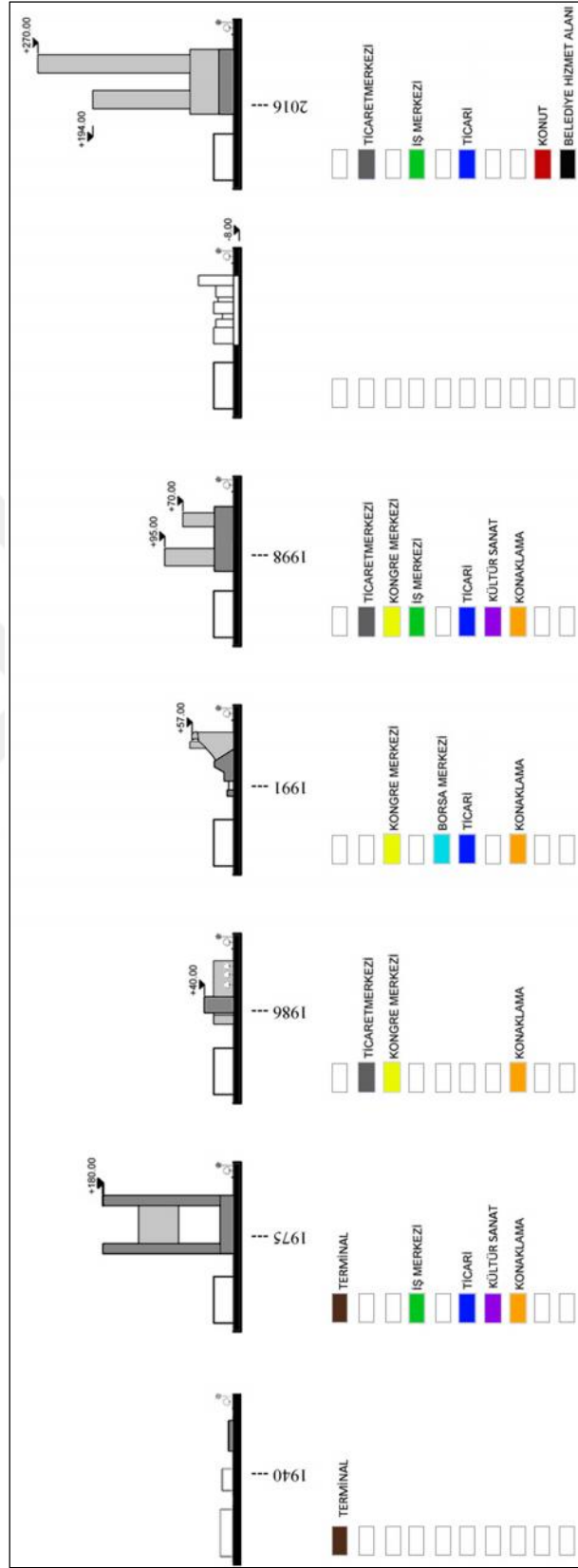
5.4 Bölüm Değerlendirmesi

Arsanın üretim sürecine dâhil olan insan aktörler (idari aktörler, tasarımcı aktörler, planlamacı aktörler, yatırımcı aktörler, kentli aktörler), kurumsal aktörler (İzmir Büyükşehir Belediyesi, Konak Belediyesi, İzmir Valiliği, TBMM, Meslek Odaları, Sivil Toplum Örgütleri), insan-olmayan aktörler (arsa, Kültürpark, 9 Eylül Meydanı, Hilton Oteli, İzmir Büyükşehir Belediyesi Hizmet Binası, Kahramanlar Otoparkı, Ege Dünya Ticaret Merkezi'nin iksa sistemi, yeşil çatı, fareler, su, ağaçlar, kuşlar), arabulucular (yasalar, yönetmelikler, imar planları, mimari projeler) ve araçlar (gazete haberleri, imajlar, fotoğraflar, haritalar) arasında inşa edilen iktidar ilişkileri KİD üzerinden takip edilebilmektedir (Ek 4). Bu ilişkileri iktidar ilişkisi kılan çatışmalar, belirsizlikler, kesintiler, sapmalar ve manevralar arsanın değişim ve kullanım değerini sürekli değiştirmiştir. Arsanın kullanım değerinin ve kâr elde edilebilir inşaat hakkı ile tarflenebilecek değişim değerinin üretimi, plan notlarında tanımlanan yapılaşma koşulları ve kullanım hakları ile (Şekil 5.25) önerilen mimari projelerin gabarileri ve programları üzerinden okunabilmektedir (Şekil 5.26).

İncelenen ilk dönemde değişim değerinin 1922 İzmir Yangını'ndan sonra, merkezi yönetim tarafından çıkarılan yasa ile üretildiği görülmektedir. Kanun arabuluculuğuyla, yangın alanı niteliğindeki arazi, belediyenin mülkünde olan inşa yapılabilir bir arsaya dönüştürülmüştür. Kamu yatırımıyla uzun süre Semt Garajı olarak belediyeye gelir sağlayan arsa, Garaj taşındıktan sonra özel yatırımcıların gündemine girmiştir. Üretilen ilk imgenin arsanın değişim değerini radikal şekilde artırdığı görülmektedir. Daha sonra arabulucu olarak mimari proje yarışmalarına başvurulmuş, yarışmalardan elde edilen projelere göre değişim değerini belirleyen yapılaşma koşulları revize edilmiştir. İkinci yarışma arsayı Kültürpark sınırlarına dâhil ederek, arsanın planlama sınırını da değiştirmiştir. İlk yarışma projesi yatırımcı aktörün manevrasıyla, ikinci yarışma projesi yerel yönetimin manevrasıyla uygulanamamıştır. Yarışmalardan sonra yerel yönetimin anlaştığı yeni yatırımcı aktör “Ege Dünya Ticaret Merkezi” inşasına başlamış ve arsanın tapusunu inşaat tamamlanmadan devralmıştır. Kamu yararının ihlal edildiği ve arsanın Kültürpark bütününden koparıldığı gerekçesiyle açılan dava sonucunda inşaat durdurulmuştur.

Şekil 5.25 Arsanın planlama süreci ve plan notlarında belirlenen yapılaşma koşulları

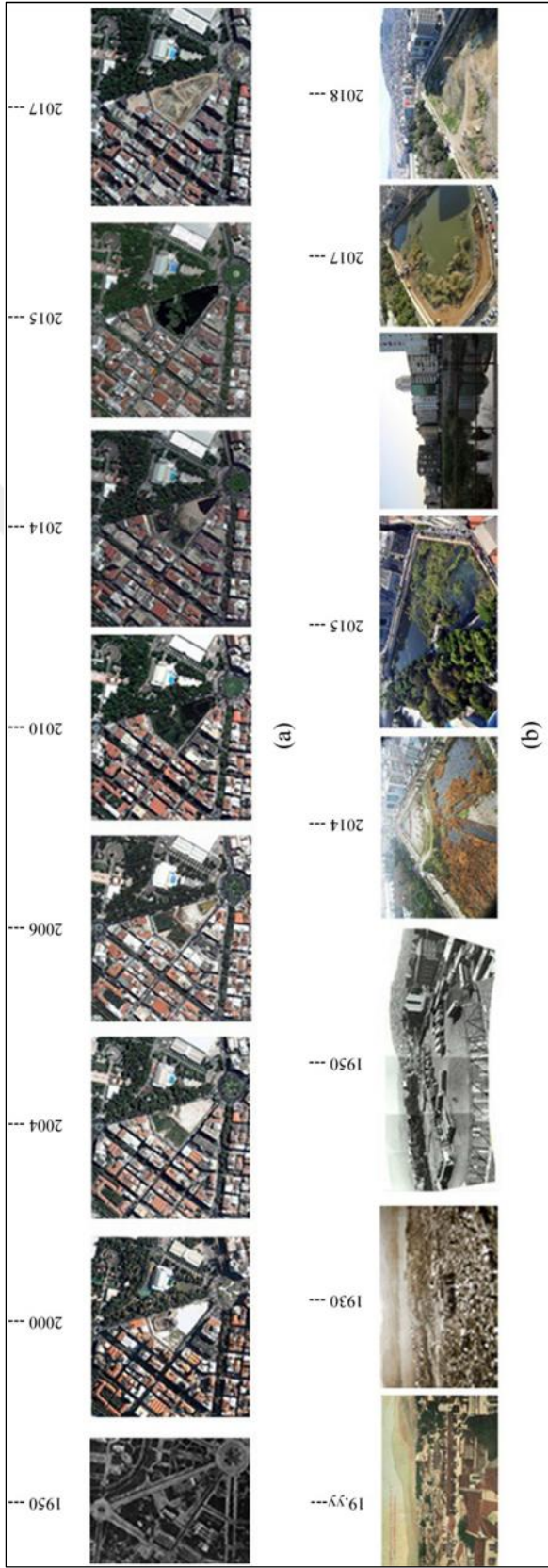

Şekil 5.26 Arsa için önerilen mimari projelerin gabarileri ve program yoğunlukları

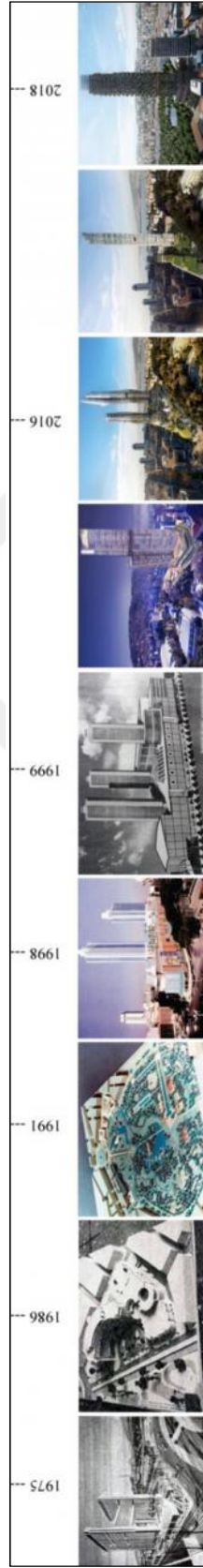
Durdurulan inşaatın tamamlanması için ardışık tekrarlarla plan tadilatları yapılmıştır. Her tadilatta yapılaşma koşulunun, dolayısıyla değişim ve kullanım değerinin yeniden belirlendiği ve bu tadilatların yeniden yargıya taşındığı KİD üzerinde görülmektedir. Son dönemde başka bir yatırımcı aktör ve arabulucu olarak yeni bir mimari proje ağı dâhil olmuştur. Güncel durumda çeviri süreci devam eden ve AAT’de “kara kutu” (*black box*) olarak adlandırılan stabil duruma geçmemiş olan ilişki ağında arsa fiziksel, imgesel ve söylemsel olarak sürekli dönüşüm geçirmiştir.

Fiziksel dönüşüm: 19. yüzyılda Ermeni Mahallesi sınırlarında, bugün olduğundan başka bir parsel düzeni içinde yer alan arsa, 1922 İzmir Yangını’nda kentin dörtte üçü ile birlikte yanarak Yangın Alanı’na dönüşmüştür. Uzun bir süre Yangın Alanı olarak kalan enkaz niteliğindeki arsa, planlama çalışmalarından sonra Kültürpark’ın ve 9 Eylül Meydanı’nın komşusu olarak günümüze kadar ulaşan yeni parsel sınırları ile tanımlanmıştır. 1940’lı yıllardan itibaren Semt Garajı olarak kullanılmış, 1970’lerin sonunda terminalin Halkapınar’a taşınmasıyla boş arsa olarak kalmıştır. 1998’de Ege Dünya Ticaret Merkezi’nin temeli kazıldıktan sonra inşaa faaliyetlerinin durmasıyla önce bir çukura, sonra ise yağın yağmur suyu ve yeraltı suları ile bir gölete dönüşmüştür. Gölet yeşillenmiş; kuşlara, balıklara, farelere, sineklere yuva olmuştur. 2014 yılında su tahliye edilmiş, ancak çalışmalar devam etmediği için çukur kısa sürede yeniden gölet halini almıştır. 2016’da tekrar başlayan inşaa faaliyetlerinde su tahliye edilse de, dava süreci nedeniyle çalışmalar yine durdurulduğu için arsa çukur olarak kalmıştır. Arsanın geçirdiği fiziksel dönüşüm, uydu haritalarından ve arsanın fotoğraflarından takip edilebilmektedir (Şekil 5.27).

İmgesel dönüşüm: Arsanın imgesel dönüşümü, mimari projelerde üretilen sanal imajlardan izlenebilmektedir (Şekil 5.28). Mimari projelerin arabuluculuğu ile üretilen imajlara bakıldığında gökdelen imgesinin baskınlığı göze çarpmaktadır. Ancak iki projenin sunduğu imge, diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu ayrışmanın nedeni, proje mimarlarının ilişki ağına dâhil olma biçimlerinin birbirinden farklı olmasıyla açıklanabilir. Gökdelen imgesini üreten mimarlar yatırımcı aktörlerin davetiyle, diğer projelerin mimarları ise proje yarışmalarının arabuluculuğu ile ilişki ağına dâhil olmuşlardır. Dolayısıyla mimarların tasarım öncelikleri değişmiştir.

Şekil 5. 27 (a) Arsanın uydu haritaları kullanılarak hazırlanan kronolojik diyagram; (b) arsanın fotoğrafları kullanılarak hazırlanan kronolojik diyagram

Şekil 5. 28 Arsa için üretilen mimari projelerin görselleri kullanılarak hazırlanan kronolojik diyagram

Yarışmaların arabuluculuğuyla ilişki ağına dâhil olan mimarlar Kültürpark ile ilişkiyi, yakın çevrenin gabarisini, arazinin zemin koşullarını, yüksek yapı inşasının maliyetini dikkate alan bir anlayışla tasarımlarını projelendirmişlerdir. Yatırımcı aktörlerin bire bir görüşerek proje talep ettiği mimarlar ise, tasarımlarının simgesel değerini öne çıkarmışlardır. Farklı niyetlerin öncelendiği projelerde, farklı imgeler üretilmiştir. Sanal imajlarda gökdelenlerin yükseldiği arsanın, gerçekte yaklaşık yirmi yıldır bir çukur olarak kalmış olması ise ironiktir.

Söylemsel dönüşüm: Aracı olarak başvuru alan medya araçlarında arsa söylemsel olarak da dönüşüm geçirmiştir. Semt Garajı taşındıktan sonra, Basmane için gelecek projeksiyonu ilk olarak gökdelen imgesiyle sunulmuştur. Bu öneri Paris'teki Eyfel Kulesi ile karşılaştırılarak “dev proje” olma iddiasıyla basında yer almıştır. 1985 yılında gerçekleştirilen yarışma ile elde edilen ve revize edilen “İzmir Turizm ve Ticaret Merkezi” de “dev tesis” vurgusu taşımaktadır. Projenin temel atma töreni “İzmir'in dünyaya açılan kapısı” başlığıyla duyurulmuştur. Arsadaki ikinci temel atma töreni ise 10 sene sonra “Ege Dünya Ticaret Merkezi” için yapılmıştır. “İkiz gökdelenler” olarak tanıtılan proje, basında yer alan başlığıyla “21. yüzyılın projesidir”. Projenin yatırımcı ortağı Güçbirliği Holding'in yönetim kurulu başkanı Kemal Zorlu için proje “yeni bir kenttir”. Mimarlarının deyişiyle bölgenin “mihenk taşı” olacaktır. Projenin en büyük destekçilerinden olan Özfuture'ya göre “İzmir'in dünya kenti olabilmesi için bu tür projelere ihtiyaç vardır”. Muhafız taraf ise “kamu yararı” vurgusu yaparak projeye ve projenin uygulama zeminini oluşturan imar planlarına itiraz etmiştir.

Ege Dünya Ticaret Merkezi için altyapı çalışmaları başladıktan sonra inşaatın durdurulmasıyla çukur olarak kalan arsa, basında “utanç çukuru”, “fareli çukur”, “bataklık” olarak anılmaya başlamıştır. Ege Dünya Ticaret Merkezi Ticari ve İktisadi Bütünlüğü'nün 2016'da satılmasından sonra, yeni yatırımcı aktör olarak Mesut Sancak basında öne çıkmıştır. Sancak, plan iptallerinde dikkat çekilen “kamu yararı” ilkesini ve “katılımcılık” modelini bir meşrulaştırma aracı olarak açıklamalarında sıklıkla kullanmıştır. Yeni proje, yatırımcısının ağzından “simge yapı”, “dev prestij projesi”, “dünyanın ilk yirmi projesinden biri” olma iddialarıyla tanıtılmıştır. Arsanın

Kültürpark ile olan ilişkisinin de altı çizilerek, projenin “İzmir’e ve Kültürpark’a yakışacağı” sözü verilmiştir. Folkart Yapı “İzmir’e yakışır” sloganını sponsor olduğu 86. İzmir Enternasyonal Fuar’ın sosyal medya tanıtımlarında konu etiketi olarak da kullanmıştır. Muhalif taraflar ise Kültürpark’ın yanında yükselecek böyle bir projenin Kültürpark’ı kendi bahçesi yapacağı endişesini basın açıklamalarında paylaşarak, soruna dikkat çeken görseller yayımlamışlardır (Şekil 5.29). Sancak ise “yeşil bina” vurgusuyla aksini iddia ederek projenin Kültürpark’ı tamamlayan “düşey bir orman” olacağını savunmuş ve o yüksekliğe ağaç çıkartan ilk proje olma iddiasında bulunmuştur (Ünuz, 2018). 40 katlı konut kulesinin bütün katlarındaki terasların ağaçlandırıldığı görülen 2018 tarihli son proje görseli de bu iddiayı destekler niteliktedir. “Kültürpark Revize Projesi”nin ve Folkart’ın Basmane Çukuru arazisi için sunduğu projelerin tasarım önerilerinde ve bu projeleri savunan aktörlerin söylemlerinde “yeşil çatı”nın yapılaşmayı meşrulaştırıcı yapı bileşeni olarak öne çıktığı dikkat çekmektedir.

Şekil 5.29 Kültürpark Platformu’nun yayımladığı görsel örneği (Kültürpark Platformu Duyuru, 2016)

Çeviri sürecinde yatırımları destekleyen aktörler, arsanın değişim ve kullanım değerini yeniden ürettikleri her projeyi kamuoyuna büyük iddialar ve sloganlarla sunmuşlardır. Değişim değeri üzerinden hazırlanan plan ve projelere karşı çıkan aktörler ise, kullanım değerine dönük (kamu yararı ilkesi, arsanın Kültürpark ve tarihi kent merkezi ile olan ilişkisi) kamuoyu bilinci oluşturmak için söylemler üretmiş, bu söylemleri basın aracılığıyla paylaşmışlardır.

BÖLÜM ALTI

SONUÇ

Mekânda cisimleşen iktidar ilişkilerini açığa çıkararak görünür ve okunur kılmayı hedefleyen tez, mekânın üretimine içkin olan iktidar ilişkileri ağının nasıl deşifre edileceği ve deşifre edilen ilişkilerin nasıl temsil edileceği sorularına cevap aramıştır. Mekânın üretimine içkin olan iktidar ilişkileri ağının deşifre edilmesi için öncelikle “mekân” ve “iktidar” kavramlarının tarih içindeki değişimi araştırılmıştır. Kavramların her ikisi de 1970’lerden sonra ağırlıklı olarak “ilişkisellik” nosyonu bağlamında ele alınmaya başlamıştır. Mekânın ilişkiselliği, 20. yüzyılın başında mimarlık disiplininin literatürüne giren “mimari mekân” kavrayışı ile gündeme gelmiş, hareket eden, algılayan, deneyimleyen öznenin mekânla kurduğu duygusal, duygusal, zihinsel, fiziksel ve algısal ilişkiler bağlamında tartışılmaya devam etmiştir. Buna ek olarak, 1970’lerde Marksist teoriyi yeniden yorumlayan sosyal bilimciler, “toplumsal mekân” kavrayışına vurgu yapmış ve mekânı toplumsal üretim ve yeniden-üretim ilişkileri bağlamında gündeme getirmişlerdir. Bu bağlamda, mekândan ayrı düşünölemeyecek olan toplumsal üretim ve yeniden-üretim ilişkileri özünde iktidar ilişkileridir. Foucault’nun 1970’lerde geliştirdiği teorik yaklaşıma göre iktidar ilişkiseldir ve bireyler arasındaki ilişkilere içkindir. Foucault ve yapısalcılık-sonrası dönemde ardından gelen teorisyenler (Castells, Hardt ve Negri) iktidarı, üretken ve dinamik ilişki ağı olarak kavramsallaştırmışlardır. Buradaki “işlişki ağı” kavramsallaştırması, tarihsel materyalizmin özne-nesne ikiliğindeki diyalektik yapıyı ya da Lefebvreci anlamda triyalektik ilişkiyi aşmaya çalışmakta, merkez-siz, heterarşik ve çoklu ilişkilerin varlığına dikkat çekmektedir. Bu ilişkilerin açığa çıkarılmasını hedefleyen “Yeni Materyalist” söylem, çoklu, çoğul ve heterojen okumaları mümkün kılan “Forensik Mimarlık” ve “Aktör Ağ Teorisi” gibi alternatif yöntemler sunmaktadır. Forensik Mimarlık yöntemi, adli soruşturmalarda mimari kanıt olarak sunmak üzere, gerçekleşmiş ve bitmiş olayların yapıli çevre üzerinde bıraktığı izleri vaka analizleriyle deşifre etmektedir. AAT ise olanın değil, oluşun izini sürmektedir. Aktör-ağın inşa edildiği sürece, sürece dâhil olan insan ve insan-olmayan aktörlere, arabuluculara, araçlara ve çevirilere odaklanmaktadır. Dolayısıyla AAT, mekânın üretim sürecine dâhil olan özneleri, nesneleri, şeyleri ve

araçları, ilişkilerdeki süreklilikleri ve süreksizlikleri, dönüşüm ve etkileşimleri görünür kılma potansiyeline sahiptir. Bu potansiyel göz önünde bulundurularak, mekânın üretimine içkin iktidar ilişkileri ağının nasıl çözümleneceği sorusunun cevabı için AAT'ye başvurulmuştur. Bilim ve Teknoloji Sosyolojisi alanında geliştirilen AAT, Fallan'ın da dikkat çektiği gibi mimarlık özelinde bir söz söylemese de, mimarlık ve planlama alanında yapılan diğer çalışmalarda olduğu gibi bu tezin özelinde de yeni perspektifler sunmuştur. AAT mekânı oluş halinde, bir süreç olarak analiz etmeyi sağlamış, sürece dâhil olan ve normalde bağımsız görünen tüm insan özneleri ve insan-olmayan varlıkları, planlama ve mimarlık araçlarını, yasaları, haberleri, fotoğrafları, haritaları ilişki ağı içinde bir arada görünür kılmıştır. Ağ bileşenlerinin birbiriyle ilişkilene biçimleri ve bu ilişkileri iktidar ilişkisi kılan çatışmalar, belirsizlikler, kesintiler, sapmalar ve politik manevralar AAT aracılığıyla deşifre edilmiştir.

Deşifre edilen iktidar ilişkileri ağının görsel tercümesi için güncel çalışmalarda benzer niyetlerle başvuru haritalama örnekleri incelenmiş, incelenen örneklerin eleştirisi üzerinden yeni bir temsil modeli geliştirilmiştir. İncelenen örnekler arasında yüksek temsil gücüyle öne çıkan infografik afişlerin tasarımcısı Fransız araştırma grubu *Bureau d'études*, kurumlar, aktörler, kişiler ve organizasyonlar arasında akış diyagramları oluşturarak küresel ölçekteki iktidar ağlarını haritalandırmıştır. Çoğunlukla makro ölçekli örgütlenmelerin dikkate alındığı haritalarda, kurumsal aktörler arasındaki iktidar ilişkilerine odaklanılmıştır. Ancak bu ilişkiler bir süreç olarak değil, tamamlanmış ağlar olarak temsil edilmiştir. Dolayısıyla iktidar ilişkilerinin inşa süreci, haritalarda zamansal olarak takip edilememektedir. Haritalama yöntemine başvuran bir diğer grup *The London Particular* kolektifi, Londra'nın Hackney bölgesinin neoliberal ekonomi politikalarının hâkimiyetinde işleyen kentsel dönüşüm sürecini, kurumlar, yarı hükümet dışı örgütler, sanat kuruluşları, fon destekçileri ve kiracı organizasyonlar arasındaki ilişki ağını haritalandırarak aktarmıştır. Soylulaştırma sürecini meşrulaştırmaya dönük üretilen stratejileri ortaya çıkarmayı hedefleyen karşı-dönüşüm haritası, hazırlayan grubun yazılı metinlerde aktardığı analizleri tek başına ne kadar temsil edebildiği yönünde eleştiri almıştır.

Haritalama örneklerinden biri olan “İhtilafları Haritalama Yöntemi” ise AAT temelli olmasıyla diğer örneklerden ayrılmaktadır. AAT kuramcısı Bruno Latour’un geliştirdiği “İhtilafları Haritalama Yöntemi” mimarlık alanına uyarlanarak, Manchester Mimarlık Okulu’nda mimar Albena Yaneva koordinatörlüğünde açılan bir ders kapsamında öğrenci çalışmalarında uygulanmıştır. Öğrenciler, kentsel ihtilafları konu aldıkları alan çalışmalarında ağ haritaları, aktör diyagramları, zaman çizelgeleri, animasyonlar ve videolar gibi çok çeşitli temsil denemeleri üretmiş, bu temsil denemelerini “bağlam, aktörler, görüşler, medya, zaman çizelgesi, istatistikler” gibi başlıklara göre tasarlanan ara yüzlerde internet ortamında paylaşmışlardır. Ancak, ihtilaf süreçleri ile ilgili derlenen veriler ilgili başlıklara göre birbirinden bağımsız olarak görselleştirildiği için, tüm verilerin bir arada sunulduğu ve ihtilaf süreçlerinin tüm parametreleri ve bileşenleriyle takip edilebildiği bir temsil modeli ortaya konamamıştır.

Daha sonra Yaneva ve ekibi tarafından Londra Olimpiyat Stadı için bir araştırma projesi yürütülmüştür. Proje kapsamında ilk temsil denemeleri parametrik araçlarla üretilmiştir. Ancak bu araçların kentsel ihtilafların dinamik gösterimi için yeterli olmadığı düşünülerek post-parametrik araçlara başvurulmuştur. Post-parametrik araçlarla yaratılan simülasyonda aktörler ve ilişkiler önceden belirlenmiş parametrelere göre değil, kendi kendini organize eden bir ağ içinde kimlik kazanmışlardır. Aktörlerin belli odaklar çevresindeki kümelenmelerinin dinamik ve zamansal bir gösterimi olan bu simülasyon, aktörler ve ilgi odakları arasındaki ilişkilere yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla aktörler arasındaki ilişkilerden çok, aktörlerin ilgi odakları, başka bir deyişle ihtilaf sürecindeki temel kaygılar öne çıkmıştır. Ayrıca simülasyona AAT çerçevesinde insan-olmayan aktörler dâhil edilmiş olsa da, araçlar ve arabulucular aynı derecede dikkate alınmamış, ihtilafların çeviri süreçleri tüm aktör-ağ bileşenleri arasındaki ilişkileri kapsayacak nitelikte sunulamamıştır.

İktidar ilişkileri ağlarının temsili için Türkiye’de, bağımsız girişimciler tarafından son yıllarda tasarlanmış ara yüzler ve AAT temelli yapılmış az sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Bağımsız girişimlerden biri olan ve Burak Arıkan tarafından ilk sürümü Eylül 2013’de yayınlanan “Mülksüzleştirme Ağları” adlı veri tabanı,

sermaye-iktidar ilişkileri üzerine kolektif veri derleme ve haritalamaları içermektedir. Bu haritalarda, insan aktör ve kurumsal aktörler ile bu aktörler arasındaki ilişkiler, düğüm noktaları (*nodes*) ve bağlantı çizgilerinden (*links*) oluşan bir grafik dili ile temsil edilmektedir. Ancak ilişki temelli olan bu ağ haritasında tüm aktörler bir arada gösterildikleri için, her bir aktörün ağa ne zaman dâhil olduğu, aktörler arasındaki ilişkilerin ne zaman başladığı ve bittiği kronolojik olarak izlenememektedir. İlişkilerin niteliklerinin ve yönelimlerinin okunamaması, aktör-ağa dâhil olan bileşenlerin çoğunun göz ardı edilmesi bu temsillerin diğer zayıf yönlerini oluşturmaktadır.

AAT temelli yapılmış akademik çalışmalarda, ilişki ağlarının görselleştirilmesi için tablolara başvurulmuştur. Töre Seçilmişler 2010 yılında tamamladığı doktora tezinde, İstanbul Tarihi Yarımadası'nın ilişkiler ağını görselleştirmek için, Callon'un dört aşamasını (problemleştirme, dâhil etme, ikna, ittifakların mobilizasyonu) temel alan diyagramatik bir tablo oluşturmuştur. Mohammed Malla Mahmoud, 2015 yılında tamamladığı yüksek lisans tezinde Tabanlıoğlu Mimarlık'ın Dakar Kongre Merkezi projesinin tasarım ve uygulama aşamalarını, Seçilmişler'in çalışmasına benzer şekilde Callon'un aşamalarına göre metinsel şekilde tablolaştırmıştır. Satırlardan ve sütunlardan oluşan bu tablo, konu edinilen çok aktörlü sürecin karmaşık ilişkiselliğini tarif etmekte yetersiz kalmıştır. Bu tezin alan çalışması için seçilen “Basmene Çukuru” arazisini 2014 yılında tamamladığı doktora tezinde inceleyen Gökhan Hüseyin Erkan, süreci AAT bakış açısıyla ele almamakla birlikte aktör terminolojisini kullanarak süreçte etkin olan aktörleri (ağırlıklı olarak kurumsal aktörleri), eylemleri ve çıktıları dönemlere ayırarak diyagramlara dökmüştür. Basmene Çukuru arazisinin kentsel planlama sürecini dönemlere ayırarak detaylıca aktarmasına rağmen, sürecin bütününe gösteren bir diyagram sunmamıştır. Dönemsel temsillerde ise iktidar ilişkilerini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen insan-olmayan aktörler, planlar, yönetmelikler, yasalar, haritalar, fotoğraflar, araçlar, nesneler ve şeyler görselleştirilmemiştir.

Mekâna içkin iktidar ilişkileri ağını, bu ağ inşa eden tüm aktör-ağ bileşenlerini ve çevirileri kapsayacak şekilde, mekân odaklı ve AAT temelli temsil edebilmek için,

incelenen örneklerdeki ağ haritaları, ağ diyagramları, tablolar ve dönemsel temsiller yetersiz kalmıştır. Bu temsil biçimleriyle tüm aktör-ağ bileşenleri arasındaki ilişkilerin nitelikleri, etki alanları, sapmaları, kesintileri ve tekrarları, sönümlenmeleri, yönelimleri, başlangıç ve sonları mekân üzerinden zamansal olarak takip edilememektedir. İncelenen örneklerin potansiyelleri ve sınırlılıkları değerlendirilerek, mekânda deşifre edilen iktidar ilişkiler ağının görselleştirilmesi için “Kronolojik İlişki Diyagramı” (KİD) olarak adlandırılan bir temsil modeli önerilmiştir. AAT temelli KİD, mekânın üretim sürecindeki canlı ve cansız tüm varlıkları, nesneleri, şeyleri, araçları, değişken koşulları, çelişkili durumları, tamamlanmış veya yarım kalmış hamleleri, hayal edilen ve gerçekleşen istekleri, niyetleri göz önüne sermek üzere geliştirilmiştir. KİD, birbirinden bağımsız gözükten ağ bileşenlerini ve bu bileşenler arasındaki örtük iktidar ilişkilerini açığa çıkarma potansiyeline sahiptir. Bu zamansal diyagram, çok katmanlı ve kronolojik yapısıyla ilişkilerin art zamanlı ve eş zamanlı takibine olanak sağlamaktadır. Açık-uçlu kurgusu sayesinde, süreç içinde oluşan gelişmeler zaman çizelgesine işlenebilmekte ve KİD güncellenebilmektedir.

Önerilen bu temsil modelinin geçerliliği, tez kapsamında çalışma alanı olarak seçilen “Basmane Çukuru” arazisi üzerinde denenmiştir. Basmane Çukuru arazisinin ihtilaf süreci, KİD aracılığıyla zamansal olarak takip edilebilir kılınmıştır. Çeviri sürecindeki farklı niyet ve arzular nedeniyle birçok çelişki, belirsizlik, anlaşmazlık ve çatışma barındıran bu kentsel mekân KİD ile birlikte çok katmanlı ve çok aktörlü ilişkisel yapısı ve değişkenliğiyle temsil edilebilmiştir. Metinsel anlatıda algılanması ve izlenmesi zor olan aktör-ağ bileşenleri arasındaki ilişkilerin grafik düzlem üzerine izdüşümü alınmıştır. KİD’in zaman çizelgesine yerleştirilen insan-olmayan aktör olarak “Basmane Çukuru” arazisinin fiziksel, imgesel ve söylemsel dönüşümü, kullanım ve değişim değerinin üretimi, dolayısıyla arazideki rant artışı ve sermaye birikimi, ilişkisel bağlamda görünürlük kazanmıştır. KİD, başka alan çalışmalarında da kullanılabilecek ya da aynı alan çalışması için farklı okumaları mümkün kılabilen esnekliğe sahiptir. Aynı alan çalışması için farklı okumaların yapılabilmesini mümkün kılan şey, kronolojik zaman çizelgesine insan ve insan-

olmayan aktörler, kurumsal aktörler, aracilar ya da arabulucuların yerleştirilebilmesidir.

KID'in potansiyelleri olduğu kadar sınırlılıkları da bulunmaktadır. Aktörlerin, araciların ve arabulucuların belli bir gruplandırmaya tabi tutularak, tekil ve değişmez rollerle diyagrama işlenmesi, modelin geliştirilmesi gereken zayıf noktalarından biridir. Aktörler, aracilar ve arabulucular olarak gruplandırılan aktör-ağ bileşenleri, görselleştirilen zaman aralığı boyunca aynı gruplandırmaya tabi olarak, ancak tekil rollerde gösterilebilmektedir. Oysaki sürekli yenilenen, değişen ve dönüşen ilişki ağı içerisinde, bileşenlerin rolleri, pratikleri ve hatta kaygı ve niyetleri de değişebilmektedir. Örneğin bazı durumlarda yatırımcı rolündeki aktör sadece yatırım odaklı davranmamakta, merkezi ve yerel yönetimler de sadece yasa koyucu olarak eylememektedirler. Çoğu zaman yatırımcı aktör, arazinin inşaat yoğunluğunun ve kullanımının belirlenmesinde planlamacı aktör gibi rol alabilmektedir. Yasa koyucu aktörler ise, yatırımcıların çıkarlarını gözeterek yasal düzenlemelerle, hem rant odaklı müdahaleler için meşruiyet zemini sağlamakta, hem de spekülasyon davranabilmektedirler. Aracı olarak tanımlanan bir gökdelen imgesi, tetikleyici ve manipüle edici niteliği sayesinde zaman zaman sürecin seyrini belirleyen bir arabulucuya dönüşebilmektedir. Teoride arabulucu olması beklenen imar planları, pratikte aktörlerin beklentilerini karşılamak ve arzularını yasal zeminde meşrulaştırmak için kullandıkları araçlara dönüşebilmektedir. Bu nedenle, ağ bileşenlerinin niyetleri ve rolleri değişmesine rağmen diyagram üzerindeki gösterim biçiminin tekil olması ilişkilerin ardındaki niyetlerin okunmasını zorlaştırmakta ve zaman zaman yanılsamalara yol açmaktadır.

Aktör-ağ bileşenlerinin etki alanları ve rolleri değiştiği gibi pozisyonları ve ağa dâhil oldukları zaman aralıkları da değişebilmektedir. Aktörler, aracilar ve arabulucular ilişkiler ağına farklı pozisyonlarda ya da aynı pozisyonda ama başka zaman aralıklarında tekrar tekrar dâhil olabilmektedirler. Örneğin tasarımcı aktör olarak arazi için ilk gökdelen imgesini oluşturan mimar Orhan Erdil, daha sonra bir yarışma jürisinde de yer alarak karar verici bir pozisyona geçmiştir. Yüksel Çakmur bir dönem belediye başkanı olarak müdahil olduğu iktidar ağına, daha sonra yapılan

imar planı değişiklerine karşı açtığı davalarla muhalif bir kentli vatandaş olarak girmiştir. Burhan Özfatura, farklı dönemlerde belediye başkanlığına seçildiği için ilişki ağında farklı zaman aralıklarında etkili olmuştur. Bu gibi değişikliklerin, kesintilerin, yinelemelerin dinamik bir gösterime ihtiyacı vardır. KİD'in oluşturulmasında kullanılan grafik programları, diyagramın ancak statik ve iki boyutlu bir zeminde hazırlanabilmesine olanak sağlamıştır. Çok kısa zaman içinde aktörlerin ve rollerinin, güç dengelerinin değişebildiği, radikal yasal düzenlemelerin hızla yürürlüğe girdiği ya da yürürlükten kalktığı Türkiye bağlamında iktidar ilişkisi ağlarının statik gösterimi yetersiz kalmaktadır. Tez kapsamında incelenen örneklerde olduğu gibi farklı işbirlikleri ile yazılım programlarına ve hesaplamalı tasarım araçlarına başvurularak KİD için çok boyutlu, interaktif, katılıma açık ara yüz platformları geliştirilmelidir.

2000'li yıllardan sonra inşaata dayalı büyüme modelinin devlet politikası haline geldiği ve kent toprağının neredeyse tamamının yeniden dağıtımına sokularak metalaştırıldığı Türkiye'de, mekânın üretim sürecinin çatışmalara, çelişkilere, belirsizliklere, ihtilaflara içkin olduğu aşikârdır. Bu nedenle mekânın ancak iktidar ilişkileri ağının izleği olarak okunabileceği ileri sürülmüştür. Ancak Türkiye'de mimarlık ve iktidar alanında yapılan çalışmalarda iktidar, ağırlıklı olarak mekân üstünde kurucu bir dışsal yapı olarak ideolojik temsiller üzerinden tartışılmaktadır. Bu tez kapsamında ise mekân ve iktidar siyasi alan sınırlarında birbirini belirleyen, birbirinin ideolojik yansıması olan iki ayrı yapı olarak değil, birbiri içinde çözülmüş dinamik, devingen, sürekli değişen ve dönüşen, üretilen ve yeniden-üretilen bir ilişkiler ağı olarak irdelenmiş ve KİD aracılığıyla alenen görünür kılınmıştır. Mekânda örtük olan iktidar ilişkileri ağının çözümlenmesi ve görselleştirilmesi, mekânın üretim sürecine dâhil olan ya da olacak olan insan aktörlerin ve kurumsal aktörlerin mekân üzerinden geliştirilebilecek direniş imkânlarını keşfetmelerini ve ağ içinde yeniden pozisyon almalarını sağlayacaktır. Tasarım ve planlama ölçeğinde ilişkisel karar verme süreçlerinin yürütülmesine olanak tanıyacaktır. Dolayısıyla, mekânın üretim ve yeniden-üretim sürecine içkin olan iktidar ilişkileri ağının deşifre edilmesi ve sunulmasıyla birlikte araştırmanın sona ermediği, aksine, ileriye dönük çalışmalar için bir başlangıç zemininin oluşturulduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

Akal, C. B. (2003). *İktidarın üç yüzü* (2. Baskı). Ankara: Dost Kitabevi

Akdemir, Ö. (2016). TMMOB: Ege'nin incisi İzmir gökdelenlerle yok oluyor. *Evrensel*. 15 Mart 2018, <https://www.evrensel.net/haber/300842/tmmob-egenin-incisi-izmir-gokdelenlerle-yok-oluyor>

Akyol Altun, D. (2014). Cumhuriyet öncesi dönemde İzmir hastanelerinin mekânsal gelişimi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29 (2), 405-443.

Alpaslan, H. İ. (2016). *Kültürpark alanı için hazırlanan proje hakkında görüş, eleştiri ve öneriler*. 15 Mart 2018, <http://www.izmimod.org.tr/v2/haberler/679-kulturpark-ile-ilgili-calismalar>

Altan, İ. (2015). *Mimarlıkta mekân kavramı*. İstanbul: Ofis Yayınları.

Arendt, H. (1997). *Şiddet üzerine*. (B. Peker, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Arkon, C. ve Gülerman, A. R. (1995). İzmir Büyükşehir bütünündeki nazım plan çalışmaları üzerine bir inceleme. *Planlama* 95(1-2), 14-20.

Atay, M. Ç. (1998). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir planları*. Ankara: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.

Aygül, C. (2006). *Şebeke kuramlarına eleştirel bir bakış*. 14 Nisan 2018, <http://www.yayed.org/uploads/yuklemeler/msy-1-7.pdf>.

Aysel, F. ve Göksu, S. (2008). İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Planı'nın değerlendirilme biçimi üzerine. *Ege Mimarlık*, 1(64), 36-39.

- Balaban, O. (2015). Neoliberal yeniden yapılanmanın Türkiye kentleşmesine bir diğer armağanı: Kentsel dönüşümde güncelin gerisinde kalmak. *İstanbul: Müstesna şehrin istisna hali* (2. Baskı) içinde (17-48). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Bayhan, B. (2016a). *Karar İzmir'in*. 24 Mayıs 2018, <http://www.arkitera.com/haber/27957/karar-izmirin>
- Bayhan, B. (2016b). *HDP İzmir: Kültürpark'taki organizasyonlar belediye tarafından yapılmalı*. 15 Mart 2018, <http://www.arkitera.com/haber/27478/hdp-izmir--kulturparktaki-organizasyonlar-belediye-tarafindan-yapilmali>
- Bektaş Ata, L. (2017). Şehirciliğin soyut mekânı vs gündelik hayatın toplumsal mekânı. *XXI*, (159). 27 Mayıs 2018, <https://xxi.com.tr/i/sehirciligin-soyut-mekani-vs-gundelik-hayatin-toplumsal-mekani>
- Best, S. ve Kellner, D. (2011). *Postmodern teori* (2. Baskı). (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beyru, R. (2011). *19. Yüzyılda İzmir kenti*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Bilsel, C. (2009). Bir şehir küllerinden yeniden doğuyor: Cumhuriyet Smyrna'sının kuruluşu. M. C. Smyrnelis, (Der.), *İzmir 1830-1930 unutulmuş bir kent mi?* (2. baskı) içinde (239-255). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bolulu, U. (2010). İzmir'e neden ayrı muamele? *Milliyet*. 15 Mart 2018, <http://www.milliyet.com.tr/izmir-e-neden-ayri-muamele-/ege/haberdetay/25.02.2010/1203553/default.htm>
- Bolulu, U. (2017). Kültürpark'ta TMMOB'un dediği oldu. *Hürriyet*. 15 Mart 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/kulturparkta-tmmobun-dedigi-oldu-40555728>

Bosco, F. J. (2006). Actor Network Theory, Networks and relational approaches in human geography. S. Aitken ve G. Vallentine, (Ed.), *Approaches to human geography* içinde (136-147). Londra: SAGE Publications.

Bureau d'études. (2005). *Gouvernement mondial*. 29 Mayıs 2018, <https://bureaudetudes.org/2005/01/19/gouvernement-mondial-bureau-d%E2%80%99etudes-2005/>

Bureau d'études. (b.t). *Mapping the power, mapping the commons*. 29 Mayıs 2018, <https://bureaudetudes.org/>

Callon, M. (1986). *Some elements of a sociology of translation: domestication of the scallops and the fishermen of St Brieuc Bay*. 14 Nisan 2018, <http://www.vub.ac.be/SOCO/tesa/RENCOM/Callon%20%281986%29%20Some%20elements%20of%20a%20sociology%20of%20translation.pdf>.

Castells, M. (2014). *Kent, sınıf, iktidar*. (A. Türkün, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Castells, M. (2016). *İletişim gücü*. (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cevizci, A. (2002). *Felsefe sözlüğü* (5. Baskı). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Cronan, T. (2017). *Why Architecture Matters as Art as Never Before: Le Corbusier, Tony Smith and the Problem of Use*. 8 Haziran 2018, <https://nonsite.org/article/why-architecture-matters-as-art-as-never-before>

Cumhuriyet. (1990). *Mimarlardan duyuru*. 4 Haziran 1990, 12.

Cumhuriyet. (1998). *İzmir'e Dünya Ticaret Merkezi*. 20 Mayıs 1998, 3.

Çelikel, S. B. (2013). *Endüstriyel tasarımda paradigma kaymaları: Bruno Latour’a özel bir ilgiyle*. Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Çetin, S. (2005). Erken Cumhuriyet Dönemi’nde bir modernleşme projesi: İzmir’in yangın bölgesinin imarı. *Mimarlık*, (326), 45-50.

Çetinkaya, H. (1989). Asil Nadir- Özfatıra. *Cumhuriyet*. 20 Ocak 1989, 12.

Çil, E. (2006). Bir kent okuma aracı olarak mekân dizim analizinin kuramsal ve yöntemsel tartışması. *Megaron*, 1(4), 218-233.

Değerleme Raporu. (2010). 15 Mart 2018, <https://www.kap.org.tr/tr/ek-indir/33E83436A49A023CE0530A4A622B5826>

Duverger, M. (1998). *Siyaset sosyolojisi* (5. Baskı). (Ş. Tekeli, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.

Ege Haber. (2015). *Fuar İzmir açıldı*. 15 Mart 2018, <https://www.egehaber.com/izmir/fuar-izmir-acildi-h33110.html>

Ege Meclisi. (2016). *Zorlu: Çukur satışı geçerli değil*. 15 Mart 2018, <http://www.egemeclisi.com/haber/35314/zorlucukur-satisi-gecerli-degil.html>

Ege Postası. (2016). *‘Basmene Çukuru’nda yeni projeyi İzmir seçecek!* 24 Mayıs 2018, <http://www.egepostasi.com/haber/basmene-cukuru-nda-yeni-projeyi-izmir-sececek/146804>

EGS Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş. 30.06.2013 dönemi yönetim kurulu faaliyet raporu. (2013). 15 Mart 2018, <https://www.kap.org.tr/tr/ek-indir/33E83438072A023CE0530A4A622B5826>

- Ergin Zengin, S. (2017). *Özneden nesneye: Söylem analizi üzerinden hayvanın değişen statüsü hakkında bir inceleme*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Erkan, G. H. (2014). *Public city, private interest: Facing the conflict of power and ownership in the field of planning practices in İzmir*. Doktora Tezi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İzmir.
- Erkan, G. H. ve Avar, A. A. (2017). Kamu hukuku ve özel hukuku çatıştıran protokole bağlı planlama: İzmir Basmane Dünya Ticaret Merkezi vakası. *Planlama*, 27(2), 152-168.
- Ertunga, E. (1998). Ege Dünya Ticaret Merkezi, İzmir. *Yapı*, (204), 115-122.
- Evrensel. (2016). *Kültürpark Platformu: Kültürpark'a yeni yapılar yapılmamalı*. 15 Mart 2018, <https://www.evrensel.net/haber/291186/kulturpark-platformu-kulturparka-yeni-yapilar-yapilmamali>
- Fallan, K. (2008). Architecture in action: travelling with actor-network theory in the land of architectural research. *Architectural Theory Review*, 13(1), 80-96.
- Folkart İzmir Toplu Konut, İş Merkezi ve Ticaret Merkezi proje tanıtım dosyası. (2016). Mimarlar Odası Arşivi, İzmir.
- Fono Açıköğretim Kurumu. (2002). *Fono İspanyolca-Türkçe Türkçe-İspanyolca modern sözlük*. İstanbul: FONO Yayınları.
- Fono Açıköğretim Kurumu. (2005). *Fono Fransızca-Türkçe Türkçe-Fransızca modern sözlük*. İstanbul: FONO Yayınları.
- Forty, A. (2000). *Words and buildings: A vocabulary of modern architecture*. Londra: Thames&Hudson.

Foucault, M. (2005). *Büyük kapatılma* (2. Baskı). (I. Ergüden, F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (3. Baskı). (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2015). *İktidarın gözü* (4. Baskı). (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2016). *Cinselliğin tarihi* (7. Baskı). (H. U. Tanrıöver, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Frearson, A. (2017). *Mies van der Rohe's Barcelona Pavilion loses its marble walls*. 14 Nisan 2018, <https://www.dezeen.com/2017/11/09/mies-van-der-rohe-barcelona-pavilion-minimal-makeover-anna-eugeni-bach/>.

Gazete Duvar. (2017). *İzmir çevre şenliğinde*. 15 Mart 2018, <https://www.gazeteduvar.com.tr/turkiye/2017/05/28/izmir-cevre-senliginde/>

Giedion, S. (1967). *Space, time and architecture*. Massachusetts: Harvard University Press.

Giddens, A. (2001). *Siyaset, sosyoloji ve toplumsal teori* (2. Baskı). (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Gottdiener, M. (2001). Mekân kuramı üzerine tartışma: Kentsel praksise doğru. *Praksis* (2), 248-269.

Gölgesiz Gedikler, H. (2012). *1950'li yıllarda İzmir*. İzmir: Şenocak Yayınları.

Graphcommons. (2018a). *İzmir “Basmane Çukuru” ilişki ağı haritası*. 30 Temmuz 2018, <https://graphcommons.com/graphs/7ab8ad25-35fa-4450-ac7d-2d2fa486944d>

Graphcommons. (2018b). *İzmir “Basmane Çukuru”*. 30 Temmuz 2018, <https://graphcommons.com/graphs/baa5778d-69b6-4a86-bde0-b63b46b2a5ee>

Gullberg, J. (2016). *Voids and bodies: August Schmarsow, Bruno Zevi and space as a histographical theme*. *Journal of Art Histography*. 15 Nisan 2017, <https://arthistoriography.files.wordpress.com/2016/05/gullberg.pdf>.

Gültekin, T. (2010). EGS Holding mağdurlarından yoğurtlu protesto. *Milliyet*. 15 Mart 2018, <http://www.milliyet.com.tr/egs-holding-magdurlarindan-yogurtlu-protesto-gundem-1208207/>

Gündüz, C. (2014). *Mimari ve kentsel “şey”leri ihtilaflı hale getirmek*. 14 Nisan 2018, <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=392&RecID=3439>.

Güner, D. (2003). *Construction of time conception in architectural realm, Sigfried Giedion and Space, Time and Architecture*. Doktora tezi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İzmir.

Gürek, H. (1995). Trilyonluk Ege şirketinde final. *Milliyet*. 29 Haziran 1995, 9.

Haberler, yarışmalar. (1984). *Mimarlık*. 30 Temmuz 2018, <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/512/7487.pdf>.

Hardt, M. ve Negri, A. (2011). *Çokluk* (2. Baskı). (B. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hardt, M. ve Negri, A. (2012). *İmparatorluk* (7. Baskı). (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Harvey, D. (2013). *Sosyal adalet ve şehir* (3. Baskı). (M. Moralı, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Hasol, D. (2012). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: YEM Yayınları.

Holmes, B. (2006). Counter cartographies. J. Abrams ve P. Hall, (Ed.), *Else/Where: Mapping new cartographies of networks and territories* içinde (20-25). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Holt-Damant, K. (2005). Celebration: architectonic construct of space in the 1920s. A. Leach ve G. Matthewson (Ed.), *The 22th The Annual Conference of the Society of Architectural Historians* içinde (173-178). Napier: SAHANZ.

Hubbard, P., Kitchin, R. ve Valentine, G. (2004). *Key thinkers on space and place*. Londra: Sage Publications.

Hürriyet. (2007). *TMSF, Ege Dünya Ticaret Merkezi'nin satışını durdurdu*. 26 Haziran 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tmsf-ege-dunya-ticaret-merkezinin-satisini-durdurdu-7256780>

Hürriyet. (2017). *Bir İzmir klasigi*. 15 Mart 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/bir-izmir-klasigi-40664428>

Hürriyet Ege. (2016). *İzmir'in kalbinde ünlü mimarlar çalışacak*. 15 Mart 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/izmirin-kalbinde-unlu-mimarlar-calisacak-40072010>

İBB. (2005). *2005 yılı faaliyet raporu*. 24 Mayıs 2018, http://eski.izmir.bel.tr/YuklenenDosyalar/Dokumanlar/25.12.2013%2016_17_19_imarisleridb.pdf.

- İBB. (2015). *Konak 1. Etap (Alsancak-Kahramanlar Bölgesi) Nazım İmar Planı Raporu*. 15 Mart 2018, http://www.izmir.bel.tr/YuklenenDosyalar/NazimPlanlari/15373_930.pdf
- İBB. (2016a). *Yine, yeni, yeniden*. 15 Mart 2018, <http://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/yine-yeni-yeniden%E2%80%A6/19441/156>
- İBB. (2016b). *Yeni Kültürpark sizi bekliyor*. 15 Mart 2018, <http://eski.izmir.bel.tr/HaberArsivi/20734/ara/tr>
- İBB. (2018a). *Konak 1. Etap (Alsancak-Kahramanlar Bölgesi) 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı Açıklama Raporu*. 15 Haziran 2018, http://www.izmir.bel.tr/YuklenenDosyalar/NazimImarPlani/2056_16980.pdf
- İBB. (2018b). *12.01.2018 tarihli 70 numaralı İBB Meclisi kararı*. 19 Mart 2018, <http://www.izmir.bel.tr/tr/KararDetayi/24106>
- İBB İmar ve Şube Müdürlüğü. (b.t). *İnceleme Kurulu raporu*. Mimarlar Odası Arşivi, İzmir.
- İlkutluğ, M. (1999). Dünya Ticaret Merkezi 2001’de bitecek. *Milliyet*. 21 Ocak 1999, 7.
- İlkses Gazetesi. (2016). *Kültürpark Platformu’ndan imza kampanyası*. 15 Mart 2018, <http://www.ilksesgazetesi.com/haber/kulturpark-platformundan-imza-kampanyasi-23875.html>
- İzgi, E. (1974). İzmir Belediyesi 40 katlı bir gökdelen yaptırıyor. *Hürriyet*. 29 Aralık 1974, 11.
- İzmir Turizm ve Ticaret Merkezi Ulusal Mimari Proje Yarışması Şartnamesi*. (1983). 15 Mart 2018, <http://sartname.arkitera.com/Main.php?MagID=38&MagNo=125>

Jammer, M. (1954). *Concepts of space*. Massachusetts: Harvard University Press.

Kahraman, T. (2015). Kent hukukunun yeni yüzü: Düzenleyici devletten seçkinleştirici devlete. *İstanbul: Müstesna şehrin istisna hali* (2. Baskı) içinde (17-48). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Karaçorlu, A. T. (1995). Bir kültürel ve doğal miras, bir kentin kollektif emeği, Kültürpark. Planlama. *Planlama* 95(1-2), 32-36.

Karakaya, E. (2015). Kentsel yağmanın yeni adresi imar yönetmeliği. *Güney Mimarlık*, (19), 3-4.

Kasapoğlu, A. ve Odabaş, Y. (2009). *Sosyolojik açıdan teknoloji odağında güncel sorunların yorumlanması*. 14 Nisan 2018, http://www.emo.org.tr/ekler/1bf18ec1d614078_ek.pdf?dergi=.

Kat Karşılığı İnşaat Yapımı Sözleşmesi. (1997). Mimarlar Odası Arşivi, İzmir

Kaya, İ. (2014). Coğrafi düşüncede mekân tartışmaları. *Posseible*, 2(4), 11.

Kährholm, M. (2007). The Materiality of territorial production, a conceptual discussion of territoriality, materiality and the everyday life of public space. *Space & Culture*, 4 (10), 437-453.

Kährholm, M. (2014). Interobjectivity in architectural research and theory: towards a meta-theory of materiality and the effects of architecture and everyday life. *The Journal of Architecture*, 19 (1), 64-80.

Kährholm, M. (2016). *In search of building types: On visitor centres, thresholds and the territorialisation of entrances*. 14 Nisan 2018, http://portal.research.lu.se/portal/files/19311056/In_Search_of_Building_types_JOSS.pdf

King, J.J. (2006). The node knows. J. Abrams ve P. Hall, (Ed.), *Else/Where: Mapping new cartographies of networks and territories* içinde (44-49). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Kolatan, Ş. (2000). Tschumi ile konuşma. *Bernard Tschumi* içinde (13-24). İstanbul: Boyut Yayın Grubu.

Koloş, U. (2016). *Foucault, iktidar ve hukuk* (2. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Konak Belediyesi. (2013). 07.01.2013 tarihli 12/2013 numaralı Konak Belediye Meclisi kararı. 19 Mart 2018, <http://www.konak.bel.tr/ebelediye/meclisKarar.aspx>

Krygier, J. (2015). *Dissenting maps: Propositions on a world in crisis*. 29 Mayıs 2018, <https://makingmaps.net/2015/04/13/andre-luiz-mesquita-dissenting-maps-propositions-on-a-world-in-crisis-1960-2010/>

Kurtuluş, H. ve Aslan, Ş. (2016). Üç şehir üç başkan: Yeni liberal dönemde İstanbul, Ankara ve İzmir’de sosyal demokrat belediyeçilik deneyimi. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (54), 17-42.

Küçükalp, K. (2017). *Nietzsche ve postmodernizm* (2. Baskı). İstanbul: Kibele Yayınları.

Kültürpark Platformu. (2017). *Basmane’de gökdelen, gökdelende belediye istemiyoruz*. 15 Mart 2018, <http://www.izmimod.org.tr/v2/haberler/824-basmanede-gokdelen-gokdelende-belediye-istemiyoruz#.WfMl69leV60.facebook>

Kültürpark Platformu Duyuru. (2016, 18 Aralık). Kültürpark’ın başına 68 ve 49 katlı mezartaşlarını dikecekler. İzmir Büyükşehir Belediyesi de içine hizmet birimlerini taşıyacak. İzin verecek miyiz? [Fotoğraf]. Erişim adresi:

<https://www.facebook.com/kulturparkplatformu/photos/a.1416275785079496.1073741828.1394852817221793/1467701693270238/?type=3&theater>

Kültürpark Platformu Duyuru. (2017, 2 Haziran). Kültürpark Şenliği [Fotoğraf]. Erişim adresi: https://www.facebook.com/pg/kulturparkplatformu/photos/?tab=album&album_id=1702961702963333

Latour, B. (1991). *Technology is society made durable*. 14 Nisan 2018, <http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/46-TECHNOLOGY-DURABLE-GBpdf.pdf>.

Latour, B. (1995). *Gaston, a little known successor of daedalus*. 14 Nisan 2018, <http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/P-52-GASTON-GB.pdf>.

Latour, B. (2005). *Reassembling the social*. New York: Oxford University Press.

Latour, B. (2008a). *Biz hiç modern olmadık*. İstanbul: Norgunk Yayıncılık.

Latour, B. (2008b). Tarde ve toplumsalın sonu. *Tesmerasekdiz*, (3), 34-49.

Latour, B. ve Yaneva, A. (2014). *Bana Bir Silah Verin, Tüm Binaları Yerinden Oynatayım: Mimarlığa Bir Aktör-Ağ-Kuramı (ANT) Bakışı*. 14 Nisan 2018, <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=392&RecID=3438>.

Law, J. (1992). *Notes on the theory of the Actor-Network: Ordering, strategy and heterogeneity*. 14 Nisan 2018, <http://www.lancaster.ac.uk/fass/resources/sociology-online-papers/papers/law-notes-on-ant.pdf>.

- Law, J. (2003). *Topology and the naming of complexity*. 14 Nisan 2018, <http://www.lancaster.ac.uk/fass/resources/sociology-online-papers/papers/law-topology-and-complexity.pdf>.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lukes, S. (1990). İktidar ve otorite. T. Bottomore, R. Nisbet, (Ed.), *Sosyolojik çözümlemenin tarihi içinde* (644-666). Ankara: Verso Yayıncılık.
- Lukes, S. (2016). *İktidar radikal bir görüş*. (M. Ratip, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lynch, P. (2017). *Mies van der Rohe's Barcelona Pavilion "dematerialized" with all-white surfaces*. 14 Nisan 2018, <https://www.archdaily.com/883470/mies-van-der-rohes-barcelona-pavilion-dematerialized-with-all-white-surfaces>.
- Madanipour, A. (1996). *Design of urban space: An inquiry into a socio-spatial process*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Mahmoud, M. M. (2015). *Bir mimari tasarım sürecinin Aktör Ağ Teorisi ile okunması*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Mann, M. (2012). *İktidarın tarihi: Başlangıcından MS 1760'a kadar toplumsal iktidarın kaynakları*. (E. Saraçoğlu, S. Torlak, E. Kolay, O. Sevimli, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Marshall, G. (2003). *Sosyoloji sözlüğü* (2. Baskı). (O. Akınhay, D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mega İstanbul. (b.t). 14 Nisan 2018, <http://megaprojeleristanbul.com/>.

Millard, C. W. (1967). Modernist architectural space. *The Hudson Review*, 40(3), 448-453.

Milliyet. (1988). *İzmir'den dünyaya açılan kapı*. 31 Mart 1988, 13.

Milliyet. (2008). *Basmane çukuruna kurtuluş formülü*. 15 Mart 2018, <http://www.milliyet.com.tr/basmane-cukuruna-kurtulusformulu/eg/haberdetayarsiv/10.02.2008/238909/default.htm>

Milliyet. (2016). *Basmane çukurundaki dev projeyi Folkart tek başına yapacak*. 15 Mart 2018, <http://www.milliyet.com.tr/basmane-cukurundaki-dev-projeyi-folkart-izmir-yerelhaber-1382054/>

Milliyet. (2017). *Kocaoğlu'ndan Basmane Çukuruna yeni proje açıklaması*. 11 Haziran 2018, <http://www.milliyet.com.tr/kocaoglu-ndan-basmane-cukuruna-yeni-izmir-yerelhaber-2240567/>

Milliyet Ege. (2009). *Çakmur kahraman olmak istiyor*. 15 Mart 2018, <http://www.milliyet.com.tr/cakmur--kahraman--olmak-istiyor/eg/haberdetay/28.08.2009/1132848/default.htm>

Mimdap. (2009a). *10 yıllık sorun bitiyor*. 15 Mart 2018, <http://www.mimdap.org/?p=13942>.

Mimdap. (2009b). *Valilik Basmane çukuruna dava açtı*. 15 Mart 2018, <http://www.mimdap.org/?p=20584>

Murdoch, J. (1998). The spaces of Actor Network Theory. *Geoforum*, 29 (4), 357-374.

Mülksüzleştirme ağları. (b.t). 14 Nisan 2018, <http://mulksuzlestirme.org/>.

Moss, T., Medd, W., Guy, S. ve Marvin, S. (2009). Organising water: The hidden role of intermediary work. *Water Alternatives*, 2(1), 16- 33.

Nalbantoğlu, H. Ü. (2008). Nedir mekân dedikleri? *Zaman-mekân* içinde. İstanbul: YEM Yayınları.

Nietzsche, F. (2010). *Güç İstenci*. (N. Epçeli, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Odabaşı, D. (2003a). Kimseye yar olmadı. *Yeni Asır*. 7 Ocak 2003, 7.

Odabaşı, D. (2003b). Ödüllü proje çöpe gitti. *Yeni Asır*. 8 Ocak 2003, 7.

Odabaşı, D. (2003c). İzmir ayağa kalktı. *Yeni Asır*. 9 Ocak 2003, 7.

Odabaşı, D. (2003d). Otosuz otopark. *Yeni Asır*. 10 Ocak 2003, 7.

Oğuz, M. (2011). Utanç çukurunda sazan avı başladı. *Milliyet Ege*, 15 Mart 2018, <http://www.milliyet.com.tr/-utanc-cukuru-nda-sazan-avi-basladi/ege/haberdetay/25.10.2011/1454809/default.htm>

Oğuz, M. (2014). Basmane çukurunda hareketlilik. *Hürriyet Ege*. 15 Mart 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/basmane-cukurunda-hareketlilik-26223431>

Okuyay, İ. (2008). İktisadi mekânın doğası ve türevleri. *Megaron*, 3 (1),112-116.

Ortabaş, N. (1955). Santral Garaj. *Ege Ekspres*. 31 Mart 1955, 3-4.

Ökten, K. H. (2006). *Heidegger kitabı* (2. Baskı). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Örs, H. B. (2009). *19. yüzyıldan 20. yüzyıla modern siyasal ideolojiler* (3. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özbay, A. (1988). Editorial. *Mimarlık*, (229), 16.

Özçelik, Ş. (1960). Santral Garaj. *Demokrat İzmir*. 28 Ağustos 1960, 3-4.

Özön, M. N. (1997). *Osmanlıca Türkçe sözlük* (8. Baskı). İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Öztan, Y., Karaaslan, M., Günday, M. ve Kocagöz, Ş. (1993). İzmir Kültürpark. *Mimarlık*, (254), 40-42.

Parliament. (b.t). 14 Nisan 2018, <http://www.parliamentbook.com/>

Redhouse İngilizce-Türkçe sözlüğü. (2003). (35. Baskı). İstanbul: SEV Matbaacılık ve Yayıncılık Eğitim Ticaret A.Ş.

Resmi Gazete. (1993, 17 Ekim). Bazı Alanların Turizm Bölgesi ve Turizm Merkezi Olarak Tespiti, Bazı Turizm Alan ve Merkezlerinin İptali, Bazı Turizm Merkezlerinin Tadili Hakkında Karar. (Sayı: 21731). Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21731.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21731.pdf>

Russell, B. (2002). *İktidar* (4. Baskı). (M. Ergin, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.

Sakar, L. E. (2007). *Atatürk'ün İzmir'i bir kentin yeniden doğuşu Behçet Uz*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Seçilmişler, T. (2010). *Koruma öncelikli alanlarda aktör ağıın çözümlenmesi ve betimlenmesi İstanbul Tarihi Yarımada örneği*. Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Selman, P. (2000). Networks of knowledge and influence: Connecting 'the planners' and 'the planned'. *The Town Planning Review*, 71 (1), 109-121.

Serçe, E. (1998). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de belediye (1868-1945)*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Serçe, E., Yılmaz, T. ve Yetkin, S. (2003). *Küllerinden doğan şehir*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.

Schulz, C. N. (1971). *Existence, space and architecture*. New York: Praeger Publishers.

Schwarzer, M. W. ve Schmarsow, A. (1991). The emergence of architectural space: August Schmarsow's theory of "raumgestaltung". *Assemblage*, (15), 48-61.

Skyscrapercity. (2018). *Folkart İkon Basmane Çukuru*. 21 Haziran 2018, <https://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=306756&page=35>

Sol Haber Portalı. (2016). *Kültürpark Platformu: İzmir'in ortasında kent suçu işleniyor, göz yummayacağız!* 15 Mart 2018, <http://haber.sol.org.tr/toplum/kulturpark-platformu-izmirin-ortasinda-kent-sucu-isleniyor-goz-yummayacagiz-177363>

Sol Haber Portalı. (2017). *Kültürpark Platformu: İzmir Fuarı sermayenin değil halkın olmalıdır*. 15 Mart 2018, <http://haber.sol.org.tr/toplum/kulturpark-platformu-izmir-fuari-sermayenin-degil-halkin-olmalidir-206441>

Sönmezdağ, U. (1978). *Atatürk Ormanı ve Kurtuluş Abidesi İzmir Tarihinde Sergi, Panayır, Fuarlar ve Kültürpark*. İzmir: İzmir Atatürk Ormanı Kurma ve Koruma Derneği Yayınları.

Sözcü. (2017). *Yargıdan flaş 'Basmane Çukuru' kararı! Planlar iptal*. 15 Mart 2018, <http://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/yargidan-flas-basmane-cukuru-karari-planlar-iptal-2112911/>

Spencer, D. (2018). *Neoliberalizmin mimarlığı çağdaş mimarlığın denetim ve itaat aracına dönüşme süreci*. (A. Terzi, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Steuerwald, K. (1998). *Almanca-Türkçe sözlük*. İstanbul: ABC Kitabevi A.Ş.

Şahin, M. (2011). Şehir, yatırımda yasak bölge oldu. *Yeni Asır*. 15 Mart 2018, <https://www.yeniasir.com.tr/izmir/2011/07/17/sehir-yatirimda-yasak-bolge-oldu>

Şengül, T. (2012). İktidar. *Siyaset bilimi: Kavramlar, ideolojiler, disiplinlerarası ilişkiler* içinde (41-53).

Tan, P. (2016). Çapraz materyalizm: Yöntem, artifak ve istisna üzerine. J. Graham, (Ed.), *Mimarlık teorisinin sorunları üzerine* içinde (185-205). İstanbul: Janus Yayıncılık.

Tanyeli, U. (1997). Mekân. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* içinde. (2, 1193-1195). İstanbul: YEM Yayınları.

Tanyeli, U. (2017). *Mimarlık yeni bir zanaat*. 3 Ekim 2017, İzmir Mimarlar Odası.

TBMM (1986). *Tutanak dergisi* (17. Dönem 3. Yasama Yılı 87. Birleşim). 15 Mart 2018, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d17/c027/tbmm17027087.pdf>

Ter Minassian, A. (2009). Ermeniler: Küçük bir cemaatin dinamizmi. M. C. Smyrnelis, (Der.), *İzmir 1830-1930 unutulmuş bir kent mi?* (2. baskı) içinde (91-106). İstanbul: İletişim Yayınları.

TMMOB. (2016). *İl Koordinasyon Kurulu Kültürpark Projesi Değerlendirme Raporu*. 24 Haziran 2018, <https://www.tmmob.org.tr/sites/default/files/kulturpark.pdf>

TMMOB Mimarlar Odası İzmir Şubesi. (1990). *Kültürpark Raporu*. 15 Mart 2018, <http://www.izmimod.org.tr/v2/uploads/files/kulturparkrapor1990.pdf>

TMMOB Mimarlar Odası İzmir Şubesi. (2013). *İzmir Konak 1. Etap (Alsancak-Kahramanlar Bölgesi) Nazım İmar Planı Hakkında Rapor*. 15 Mart 2018, <http://www.izmimod.org.tr/e-bulten/010813/alsancak-kahramanlar.pdf>

TMMOB Mimarlar Odası İzmir Şubesi. (2017). *Kültürpark için Koruma Amaçlı İmar Planı kararı*. 15 Mart 2018, <http://www.izmimod.org.tr/v2/haberler/798-kulturpark-icin-koruma-amacli-imar-plani-karari>

TMMOB Mimarlar Odası İzmir Şubesi Kent ve Çevre Komisyonu. (1998). *İzmir “Dünya Ticaret Sarayı ve Kültür Merkezi” raporu*. Mimarlar Odası Arşivi, İzmir.

TMMOB Şehir Plancıları Odası İzmir Şubesi. (2003). *Basmane Meydanının için alınan karar, 1986 yılından bu yana alınan, yanlış ve haksız planlama kararları ile oluşan bir uygulamanın, bir başka biçimde yeniden onaylanmasıdır*. 15 Mart 2018, http://www.spo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=63&tipi=2&sube=0

TMMOB Şehir Plancıları Odası İzmir Şubesi. (2016). *Kültürpark İmar Planlarına İlişkin Ek Rapor*. (2016). 15 Mart 2018, http://www.spo.org.tr/resimler/ekler/391147812165f81_ek.pdf?tipi=4&turu=H&sube=6

TMMOB Şehir Plancıları Odası İzmir Şubesi. (2018). *Konak 1. Etap Alsancak-Kahramanlar bölgesi 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı iptal kararına ilişkin basın açıklaması*. 15 Mart 2018, http://www.spo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=8751&tipi=3&sube=6

Toft, A. (2004). *Generic(modern) architecture field, actor-networks and pragmatism*. 14 Nisan 2018, <http://arkitekturforskning.net/na/article/download/240/202>.

Tuna, D. (2005). Proje yarışmaları ile ilgili bazı düşünceler. *Mimarlık*, (322), 41-44.

Turizm Alanları ve Turizm Merkezleri Hakkında Karar. (1989, 13 Eylül). *Resmi Gazete*. (Sayı: 20281). Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20281.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20281.pdf>

Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe sözlük* (10. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ud, M. (2018). Basmane Çukuru'nu kapsayan plan yeniden belediye meclisinde. *Evrensel*. 15 Mart 2018, <https://www.evrensel.net/haber/342731/basmane-cukurunu-kapsayan-plan-yeniden-belediye-meclisinde>

Uluslararası İzmir Fuarı Kültürpark Düzenleme ve Mimari Proje Yarışması Şartnamesi. (1990). 15 Mart 2018, <http://sartname.arkitera.com/Main.php?MagID=85&MagNo=291>

“Uluslararası Kültür-Sanat-Gösteri Şöleni” muhteşemdi. (2017). 24 Mayıs 2018, <https://www.sondakika.com/haber/haber-uluslararasi-kultur-sanat-gosteri-soleni-9976072/>

Urry, J. (1999). Mekânları tüketmek. (R. G. Ögdül, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Üngür, E. (2011). *Mekân kavramının disiplinler arası tarihsel değişimi üzerinden mimarlık ve mekân ilişkileri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Ünuz, H. (2018). Parayı başımın üstünde taşımam! *Ege'de Sonsöz*. 26 Mayıs 2018, <http://www.egedesonsoz.com/roportaj/parayi-basimin-ustunde-tasimam/527>

Van de Ven, C. (1987). *Space in architecture*. Assen: Van Gorcum.

Van Brussel, S. ve Boelens, L. (2015). *Unravelling the Flemish mobility orgware analysing the role and relations of governmental institutions from the view of actor-networks in the transition to a sustainable mobility*. 16 Nisan 2018, <https://biblio.ugent.be/publication/6890966/file/6890990.pdf>.

Varış, M. A. (1975). Basmane Garajının Yerinde Gökdelen. *Yeni Asır*. 29 Aralık 1975.

Vergin, N. (2016). *Siyasetin sosyolojisi kavramlar, tanımlar, yaklaşımlar* (14. Baskı). İstanbul: Doğan Kitap.

Weber, M. (1995). *Toplumsal ve ekonomik örgütlenme kuramı*. (Ö. Ozankaya, Çev.). Ankara: İmge Kitapevi.

Weber, M. (2003). *Sosyoloji yazıları* (5. Baskı). (T. Parla, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Weber, M. (2013). *Bürokrasi ve otorite* (6. Baskı). (H. B. Akın, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.

Weizman, E. (2016). Belleğe karşı madde. J. Graham, (Ed.), *Mimarlık teorisinin sorunları üzerine içinde* (221-243). İstanbul: Janus Yayıncılık.

WowTurkey. (b.t). *İzmir'in eski otogarlari*. 22 Mayıs 2018, <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=70246>

Yaneva, A. (2009). Making the Social Hold: Towards an Actor-Network Theory of Design. *Design and Culture*, 1(3), 273-288.

Yaneva, A. (2012). *Mapping controversies in architecture*. Burlington: Ashgate Publishing.

Yaneva, A. ve Heaphy, L. (2012). Urban controversies and the making of the social. *Architectural Research Quarterly*, 16(1), 29-36.

Yapı. (2016). *Basmane çukurunda kent suçu hayata geçiyor*. 15 Mart 2018, http://www.yapi.com.tr/haberler/basmane-cukurunda-kent-sucu-hayata-geciyor_152193.html

Yapı. (2017). *Basmane çukurunda mimari revizyon*. 15 Mart 2018, http://www.yapi.com.tr/haberler/basmane-cukurunda-mimari-revizyon_158488.html

Yazgan in search of smartproject. (b.t). 16 Nisan 2018, <https://www.yazgandesign.com/smartproject-theory>.

Yeni Asır. (1958). *Petrol Ofisi Tepecikte bir garaj santral yaptıracak*. 15 Şubat 1958, 3.

Yeni Asır. (2013). *Basmane'de fare kâbusu*. 15 Mart 2018, <https://www.yeniasir.com.tr/izmir/2013/10/23/basmanede-fare-kabusu>

Yeni Asır. (2016). *Projeyi İzmirililer seçecek*. 15 Mart 2018, <https://www.yeniasir.com.tr/surmanset/2016/11/22/projeyi-izmirililer-sececek>

Yeni Asır. (2017). *Taraflar Basmane çukuru için anlaştı*. 15 Mart 2018, <https://www.yeniasir.com.tr/izmir/2017/06/18/taraflar-basmane-cukuru-icin-anlast>

Zevi, B. (2015). *Mimarlığı görebilmek*. (A. Tümertekin,  ev.). İstanbul: Daimon Yayınları.

"BASMANE ÇUKURU" KRONOLOJİK İLİŞKİ DİYAGRAMI (1845-1974)

İNSAN AKTÖRLER

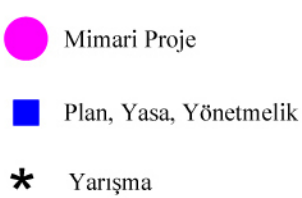

İNSAN OLMAYAN AKTÖRLER

KURUMSAL AKTÖRLER

ARABULUCULAR

ARACILAR

YATIRIM (Ö + K):

TASARIM:

PLANLAMA:

İTİRAZ:

YASAL DÜZENLEME:

KURUMSAL İLİŞKİ:

HUKUKİ İŞLEM:

Merkezi Yönetim

Yasalar

Yerel Yönetim
(Büyükşehir Belediyesi)

Yarışma

Şehir Plancı aktör

Planlar

Plan notları

Yatırımcı aktörler

Haritalar

Mimar aktörler

Mimari Projeler

İmajlar

Planlar

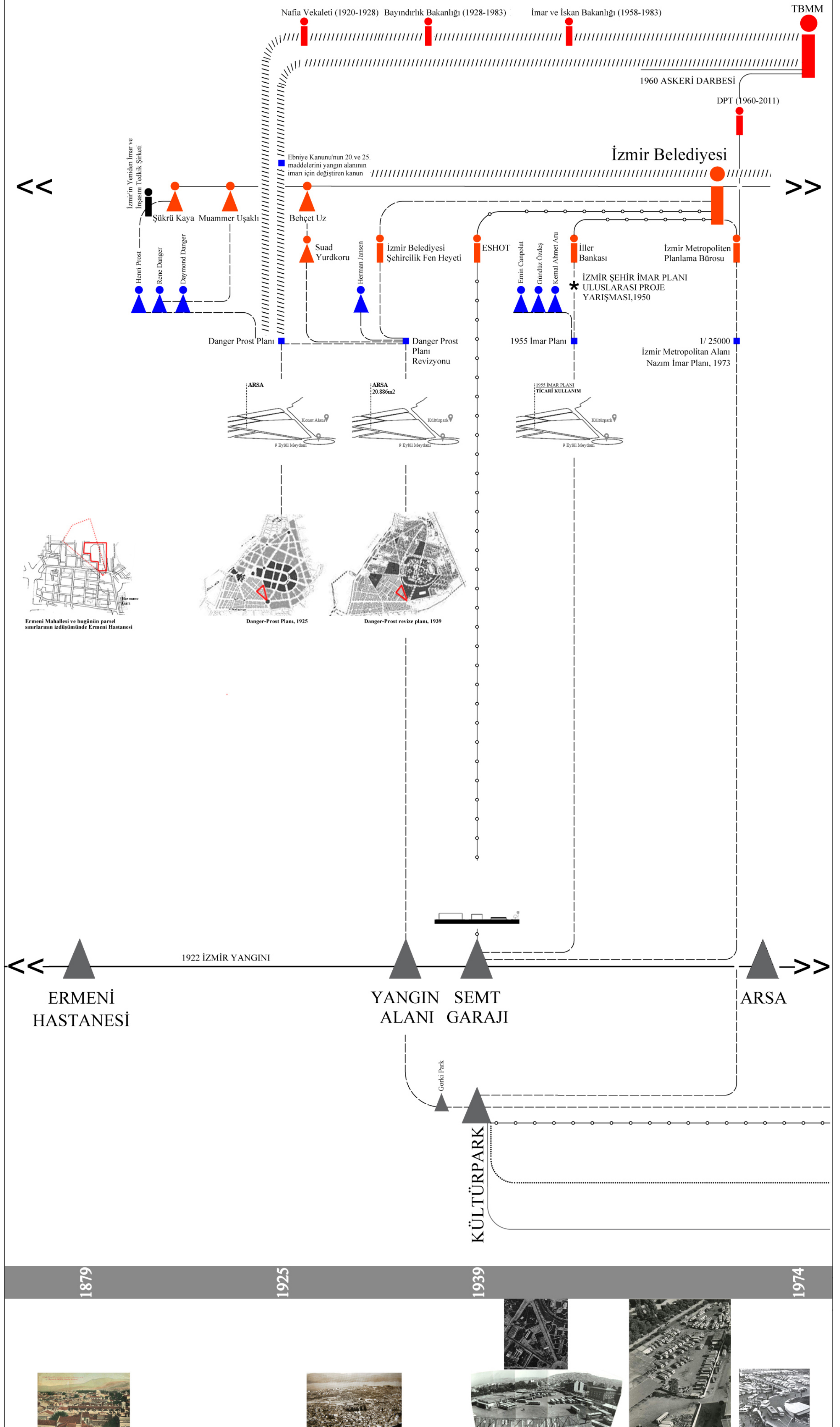
Yerel Yönetim
(İlçe Belediyesi)

Sivil Toplum Örgütleri

Yargı

Uydu Haritaları

Fotograflar

"BASMANE
ÇUKURU"
KRONOLOJİK
İLİŞKİ
DİYAGRAMI
(1974-1998)

İNSAN AKTÖRLER

- Mimar aktör
- Yatırımcı aktör
- Şehir plancısı aktör
- İdari Yönetici

İNSAN OLMAYAN AKTÖRLER

KURUMSAL AKTÖRLER

- Merkezi Yönetim
- Ticari Şirket
- STK
- Yerel Yönetim
- Yargı

ARABULUCULAR

- Mimari Proje
- Plan, Yasa, Yönetmelik
- ✱ Yarışma

ARACILAR

YATIRIM (Ö + K):

TASARIM:

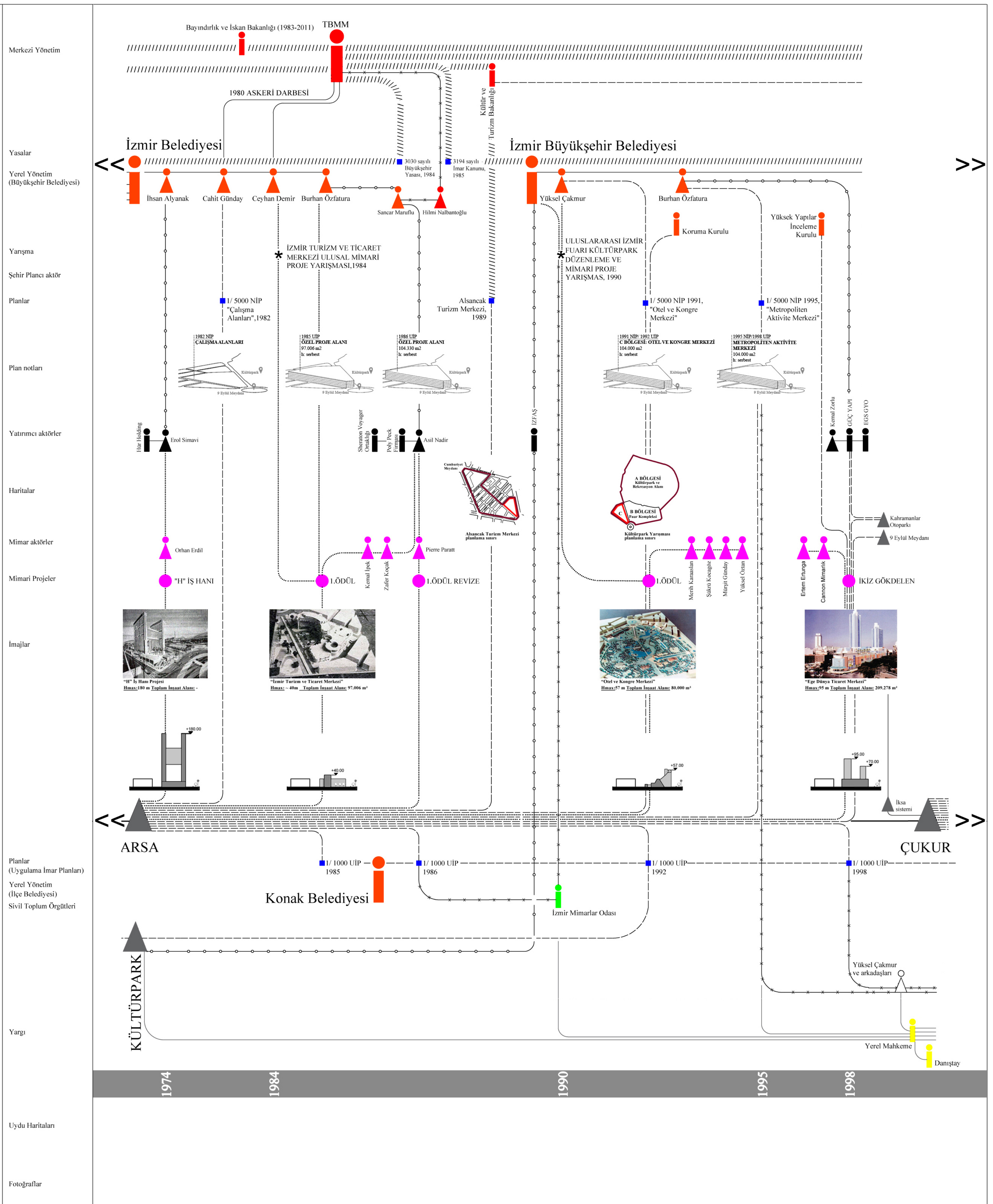
PLANLAMA:

İTİRAZ:

YASAL DÜZENLEME:

KURUMSAL İLİŞKİ:

HUKUKİ İŞLEM:

"BASMANE ÇUKURU" KRONOLOJİK İLİŞKİ DİYAGRAMI (1998-2018)

İNSAN AKTÖRLER

- Mimar aktör
- Yatırımcı aktör
- Şehir plancısı aktör
- İdari Yönetici

İNSAN OLMAYAN AKTÖRLER

KURUMSAL AKTÖRLER

- Merkezi Yönetim
- Ticari Şirket
- STK
- Yerel Yönetim
- Yargı

ARABULUCULAR

- Mimari Proje
- Plan, Yasa, Yönetmelik
- Yarışma

ARACILAR

YATIRIM (Ö + K):

TASARIM:

PLANLAMA:

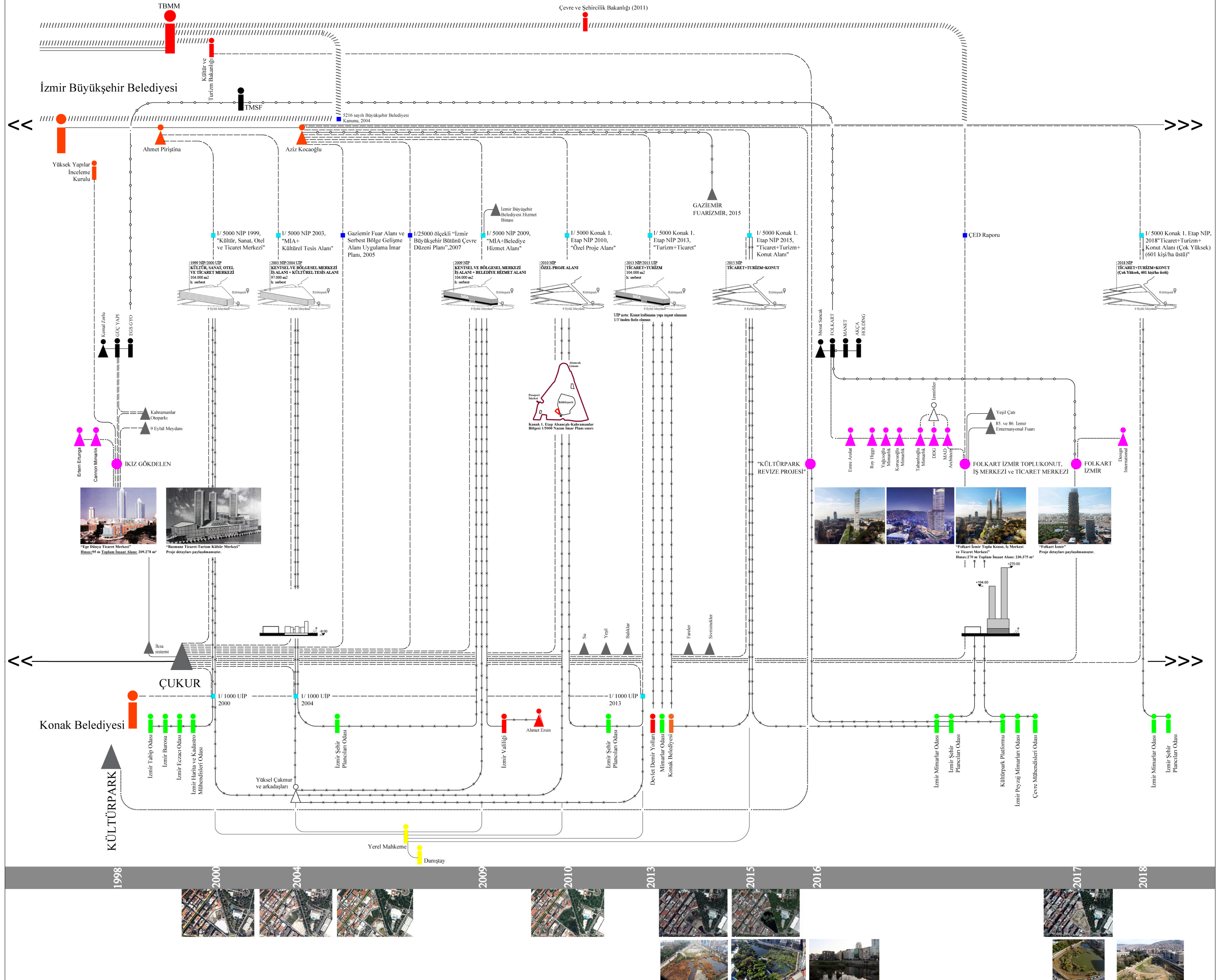
İTİRAZ:

YASAL DÜZENLEME:

KURUMSAL İLİŞKİ:

HUKUKİ İŞLEM:

Merkezi Yönetim	
Yasalar	
Yerel Yönetim (Büyükşehir Belediyesi)	
Yarışma	
Şehir Planıcı aktör	
Planlar	
Plan notları	
Yatırımcı aktörler	
Haritalar	
Mimar aktörler	
Mimari Projeler	
İmajlar	
Planlar (Uygulama İmar Planları)	
Yerel Yönetim (İlçe Belediyesi)	
Sivil Toplum Örgütleri	
Yargı	
Uydu Haritaları	
Fotoğraflar	

"BASMANE ÇUKURU" KRONOLOJİK İLİŞKİ DİYAGRAMI (1845-2018)

İNSAN AKTÖRLERİ

- Mimar aktör
- Yatırımcı aktör
- Şehir planı aktör
- İdari Yönetici

İNSAN OLMAYAN AKTÖRLER

KURUMSAL AKTÖRLER

- Merkezi Yönetim
- Ticari Şirket
- STK
- Yerel Yönetim
- Yargı

ARABULUCULAR

- Mimari Proje
- Plan, Yasa, Yönetmelik
- Yarışma
- ARACILAR

YATIRIM (Ö + K):

TASARIM:

PLANLAMA:

İTİRAZ:

YASAL DÜZENLEME:

KURUMSAL İLİŞKİ:

HUKUKİ İŞLEM:

Merkezi Yönetim

Yasalar

Yerel Yönetim (Büyükşehir Belediyesi)

Yarışma

Şehir Planı aktör

Planlar

Plan notları

Yatırımcı aktörler

Haritalar

Mimar aktörler

Mimari Projeler

İmajlar

Planlar (Uygulama İmar Planları)

Yerel Yönetim (İzmir Belediyesi)

Sivil Toplum Örgütleri

Yargı

Uydu Haritaları

Fotoğraflar

